

VISOKA STRUKOVNA ŠKOLA ZA PREDUZETNIŠTVO

Osnovne studije

NAZIV PREDMETA: LJUDSKA PRAVA

- PRIRUČNIK -

Predmetni nastavnik:

mr Milovan Dimić

Beograd, 2017.

Reč priređivača

Priručnik iz predmeta Ljudska prava urađen je za potrebe studenata Visoke strukovne škole za preduzetništvo. Priručnik ima za cilj da studentima pruži osnovna znanja koja se tiču ljudskih prava, i da ih podstakne na njihovo dalje proučavanje.

Priručnik je nastao kao kompilacija već objavljenih i publikovanih tekstova više autora koji su napisali udžbenike potrebne za izučavanje ovog predmeta.

Beograd, jun 2017.

Priredio: mr Milovan Dimić

Sadržaj

1.	Definisanje ljudskih prava	4
2.	Istorijski razvoj ljudskih prava i sloboda	8
3.	Ljudska prava kao skup neotuđivih prava i sloboda pojedinaca.....	17
4.	Pojam ljudskih prava.....	21
5.	Klasifikacija ljudskih prava	29
6.	Uloga međunarodnih organizacija u zaštiti ljudskih prava i međunarodni dokumenti o ljudskim pravima	38
7.	Značaj ljudskih prava i borba za njihovo ostvarivanje i unapređivanje.....	42
8.	Katalog ljudskih prava	45
9.	Manjinska prava.....	64
10.	Međunarodni izvori ljudskih prava.....	70
11.	Nacionalni izvori ljudskih prava Republike Srbije	72
11.1.	Status i zaštita posebnih prava u Republici Srbiji	77

1. Definisiranje ljudskih prava

Ljudska prava se u pravnoj literaturi obično određuju kao skup prava i sloboda koja pripadaju svim ljudima. U najopštijem smislu ljudska prava podrazumevaju ona prava koja pripadaju svakom pojedincu zbog toga što je on ljudsko biće, nezavisno od zakonskih akata. Postoje brojne definicije ljudskih prava. Radi boljeg objašnjenja daćemo osvrt na neke od najviše citiranih definicija, koje su se ustalile u dosadašnjoj teoriji ljudskih prava i koje se smatraju opšteprihvaćenim.

Tako, prema jednoj od definicija, pod ljudskim pravima smatraju se zajamčena prava pojedinca na zaštitu od države, prava koja mu pripadaju na temelju njegovog postojanja kao čoveka, prava koja u svakom slučaju ostaju održiva i država ih ne može ograničavati. Ovde se na ljudska prava gleda kao na određenu urođenu karakteristiku čoveka kao subjekta prava, i kao na odbranbeni mehanizam od strane samovolje države. Posebno je značajno što se navodi da država takva prava ne može ograničiti. Međutim, kao što smo i naveli, država može ograničiti ljudska prava iz pojedinih naročitih razloga. Takođe, ne navodi se da je država ta koja garantuje stepen ljudskih prava u njoj samoj, i da se često puta u granicama volje državne vlasti kreće i celokupan sistem zaštite ljudskih prava. Svedoci smo, da pored svih zagovaranja univerzalnosti, jednakosti i sl. u pojedinim delovima sveta ljudska prava nisu još na zavidnom nivou i da se stepen ljudskih prava od države do države razlikuje, što smatramo velikim hendikepom celokupnog sistema međunarodnih ljudskih prava.

Druga definicija polazi od toga, da ljudska prava označavaju celokupnost prava na slobodu koja pojedinac može zahtevati na temelju svog postojanja kao čoveka i koja mu zajednica mora pravno jemčiti iz etičkih razloga (Milićević, 2011:42). U tom smislu reč je o "prirodnim", "nedržavnim", "urođenim" ili "neotuđivim" pravima, kroz čije se poštovanje i osiguranje legitimise neka politička zajednica (...). Kod ove definicije, u pravi plan se opravdano stavlja pravo na slobodu, jer, ukoliko se čoveku uskrati ovo osnovno pravo, postavlja se pitanje smisla postojanja svih drugih prava. Pravo na slobodu je nosila celokupne ideje ljudskih prava i sloboda. I ovom definicijom se daje posebna naglašenost elementu prirodnosti kod ljudskih prava, jer se samo takvim poimanjem može jasno dati do znanja da se nešto što je prirodno ne može otuđiti, tj. da ne može zavisiti od bilo čije volje, situacije, organizacije, sistema i sl.

Veoma važna definicija ljudskih prava, jeste ona definicija koju daje ustavnopravna teorija. Klasična ustavnopravna teorija, definiše ljudska prava kao prava koja čovek poseduje

nezavisno od državne vlasti (Jovanović, 1990:123). Prema ovom shvatanju, ljudska prava su ustanovljena s ciljem ograničenja državne vlasti, kao jedan od mehanizama njene kontrole. Shodno tome, državna vlast ne može biti demokratska ukoliko ne poštuje i ne štiti ljudska prava i osnovne slobode, jer, pored principa ustavnosti, ljudska prava predstavljaju branu samovolji državne vlasti. Ovako poimanje ljudskih prava od posebnog je značaja, jer se ljudska prava posmatraju kao karakteristika čoveka nezavisna od državne vlasti, i kao takva ona bivaju kontrolni mehanizam državne vlasti. Svako važan deo ove definicije je onaj koji se odnosi i na ocenu demokracije u jednoj državi, gde se jasno ističe da jedna država ne može biti demokratska ukoliko ne poštuje i ne štiti osnovna prava i slobode. Po ovoj definiciji, demokratija u jednoj državi meri se na osnovu stepena zaštite ljudskih prava u njoj. Upravo, to je i cilj demokratskih društava, da ljudska prava i slobode uzdignu na najveći mogući nivo.

Tradicionalno političko shvatanje ljudskih prava "sagledava ta prava kao spontani produkt političkog sistema koji se zasniva na političkom konsensusu, a taj konsensus se, po pretpostavci, zasniva na shvatanju najvažnijih zajedničkih potreba i načina za njihovo zadovoljavanje koji pretežno konstituišu političku zajednicu" (Fatić, 1999:20). Po ovom shvatanju, politička zajednica (država) definiše ljudska prava, ona iz nje proističu, u njoj su i putem nje isključivo "garantovana".

Savremeno shvatanje ljudskih prava podrazumeva da ona ne proističu iz države, nezavisna su od njene volje, postoje i bez nje, i proističu iz same ljudske prirode. Savremeno shvatanje ljudskih prava je liberalnije u odnosu na tradicionalno, i kao takvo u prvi plan stavlja čoveka kao beneficijara ljudskih prava. Ovo shvatanje u sebi sadrži demokratsku notu, gde čovek kao jedinka uživa poseban status i autoritet nad državom kao organizacijom. Međutim, vršeći analizu celokupnih društvenih odnosa u međunarodnoj zajednici, položaja čoveka u konkretnoj državi, samom odnosu između čoveka kao beneficijara i države kao adresata ljudskih prava, dolazimo do zaključka da je u praksi i dalje tradicionalno shvatanje ljudskih prava na snazi, i da je ono dosta realnije nego savremeno. Jer, država je ta koja definiše ljudska prava i uređuje načine njihovog ostvarivanja. Takođe, država je sa druge strane i garant poštovanja ljudskih prava, ali i njihov realizator, i ljudska se prava ostvaruju u granicama državno-pravnih poredaka. Često puta, od same volje jedne društveno političke zajednice, zavisi stepen ljudskih prava u njoj. Tome nam u prilog najbolje govori činjenica da ljudska prava od države do države variraju, i ako su brojne države potpisnice istih najvažnijih dokumenta koja se odnose na sistem zaštite ljudskih prava, stepen ljudskih prava u tim

državama nije isti, pa nekada ni sličan. Zbog toga, državi se mora dati posebno mesto u opštem sistemu ljudskih prava i sloboda, i ne sme se zanemariti njen veliki uticaj i uloga u celokupnoj koncepciji ljudskih prava.

Ljudska prava regulišu odnos između pojedinaca i država i određuju koje obaveze vlasti imaju u odnosu na svoje građane. Ona obavezuju vlasti da poštuju i štite ljudsko dostojanstvo i oblikuju stvarnost u kojoj živimo. Ljudska prava su pravila po kojima država postupa u ophođenju prema pojedincima i grupama. Ova prava nije potrebno zaslužiti, svi ljudi imaju ista ljudska prava (Đuliman, 2003:21). Upravo, ljudska prava su regulator odnosa između čoveka i države. Na osnovu ovog odnosa izgrađuju se i posebna pravila po kojima se država ophodi prema beneficijarima ljudskih prava, ali i pravila na osnovu kojih se ljudi ophode prema samoj državi. Ustav i zakoni predstavljaju zbir tih pravila i pomoću njih se izgrađuje ustavni i zakonodavni sistem jedne države, bez kojeg država ne može funkcionisati i postojati. Pomoću ustava i zakona se uređuju obaveze države prema građanima, ali i obaveze građana prema državi. U tom smislu, ljudska prava se mogu posmatrati i kao celokupnost uzajamnih odnosa između države i građana, koja su uslovljena postojanjem države kao društveno političke organizacije i samog čoveka kao osnovnog subjekta zbog koga ona postoji. Postojanje države bez ljudskih prava nema nikavog smisla, jer to znači da država postoji i bez ljudi. Međutim, takve postavke nisu moguće, jer kao što znamo jedan od osnovnih konstitutivnih elemenata svake države jeste njeno stanovništvo. Upravo, element ljudskih prava, daje čoveku potpuni subjektivitet, i predstavlja neodvojivu karakteristiku čoveka kao jedinice, ali i stanovništva kao zbirne kategorije.

Uvid u literaturu o ljudskim pravima koja je danas sve bogatija i raznovrsnija, kako u našoj državi tako i u svetu uopšte, uverava nas da je vrlo teško naići na definicije ovog fenomena koje bi sveobuhvatno izrazile njegovu suštinu. Razmatranja ljudskih prava najčešće se svode na izlaganje njihovog istorijskog razvoja, klasifikacije i značaja za život savremenog društva. Međutim, ni najpoznatija dela iz ove oblasti ne sadrže definiciju ljudskih prava i sloboda, što svedoči svakako o složenosti, suptilnosti i delikatnosti ovoga pitanja. Upravo zato, posebno veliki značaj ima definicija koju daje Luis Henkin, koji navodi: „*Ljudska prava su one slobode, imuniteti i beneficije koje, prihvaćene kao savremene vrednosti, svako ljudsko biće ističe kao svoje pravo u društvu kojem živi*”.

Ljudska prava izražena na ovaj način predpostavljaju po svom poreklu i suštini, način da se čovek pojedinac zaštiti od samovolje državne vlasti. Iz ovoga se jasno može zaključiti da ljudsko pravo u osnovi ipak predstavlja pravnu normu, i da bi ono postojalo, potrebno je

da postoje pravni instrumenti za njegovu zaštitu. Znači, ljudska prava, su samo ona prava koja su ostvariva od strane svakog pojedinca kao njihovog jedinog korisnika (Sadiković, 2006:2). Ljudskih prava nema bez adekvatne zaštite, koju prvenstveno vrši država kroz svoj sistem vlasti.

Iz navedenih definicija i teorijskog razmatranja mogu se izvući osnovna obeležja ljudskih prava, i to:

- univerzalnost;
- nedeljivost i uzajamna zavisnost;
- neotuđivost
- usmerenost prema državi;
- prirodno pravna suština ljudskih prava;
- politička priroda ljudskih prava

Ljudska prava su, bez svake sumnje, jedana od najvećih pravnih i društveno političkih ideja u istoriji ideja i verovatno najveći pravni i društveno-politički izum i praktički *novum* moderne (Hasanbegović, 1977:77). Bez ljudskih prava nema ni građanina – postoji samo Untertan (što je nemačka reč za podanika, preciznija od engleske reči *subject*). Bez ljudskih prava nema ni savremene demokratije, ni modernog ustava ili konstitucionalizma, niti pravne države shvaćene kao vladavina prava (Hasanbegović, 2009:81).

Ljudska prava su danas važan element međunarodno-pravnog poretka. Katalog ljudskih prava je vrlo širok, uz stalnu tendenciju njegovog širenja. Značajna pažnja se poklanja unapređenju mehanizama za kontrolu poštovanja ljudskih prava, kako na unutrašnjem tako i na međunarodnom planu (Raičević, 2008:45).

Postojanje ljudskih prava dovelo je do uzdizanja pojedinih karaktera čoveka na najveći nivo, čime se postigla “postuna sloboda” čoveka kao jedinke. Zahvaljujući ljudskim pravima došlo je do razvoja civilizovanih društava i velikih pravnih sistema. Na tim idejama počivaju moderne države i društva.

Zbog toga, ljudska prava treba stalno isticati na prvo mesto, davati im posebnu važnost i neprestano ih usavršavati. Samo na taj način mogu se postići određeni rezultati i uspostaviti mir, blagostanje i vladavina prava u celom svetu.

2. Istorijski razvoj ljudskih prava i sloboda

Ljudska prava kao pravna kategorija imaju dugu i bogatu istoriju. Skoro svaki važan istorijski događaj imao je određenih uticaja na ljudska prava, njihovu evoluciju, profilisanje i opšte pravno utemeljenje. Kao dinamična pojava, ljudska prava, pratila su različite istorijske epohe, i u njima imala posebnu ulogu i značaj. Najvećim delom istorije ljudi su živeli u društvima koja nisu priznavala ljudska prava. Ljudska prava posmatrana u današnjem smislu plod su duge evolucije, borbi, kompromisa, izgradnje društva, demokratizacije, uvažavanja čoveka kao individue, i opšte humanizacije odnosa između države i čoveka.

Primetne oblike ideje o ljudskim pravima srećemo od početka civilizacije. To su pojedina prava koja su određene skupine ljudi dobijale po određenim osnovama. Tako, u *Ur-Namu* zakoniku (2.050 p.n.e) postojale su sankcije koje su se odnosile na prava žena i dece. U VI veku pre nove ere u Persijskom carstvu nastao je prvi celovitiji dokument iz oblasti ljudskih prava „*Kirov cilindar*”, koji je davao slobodu veroispovesti, i sadržao jedno veoma pozitivno rešenje u tom periodu, da palate treba da rade najamnici, a ne robovi. U Indiji, u doba Aške Velikog, u III veku pre nove ere govori se o slobodi ispovedanja vere, o toleranciji sekta i kasta, o principima nenasilja, o pravu na školovanje i dr. Određene naznake o poštovanju ljudskih prava nalazimo i religijskim tekstovima *Biblije, Vede i Kurana*.

U robovlasničkom društvu i njegovoj društvenoj podeljnosti ne možemo govoriti o ljudskim pravima u uobičajenom značenju, iz razloga što je veći deo stanovništva bio, ne samo isključen iz procesa upravljanja zajednicom, već je bio i predmet svojine, odnosno svojinskih ovlašćenja drugog pojedinca. Drugim rečima, dijapazon ljudskih prava obuhvatao je samo “slobodne građane” kojih je u to doba bilo manji broj od onih koji su bili neslobodni. To je “tamni period” u razvoju ljudskih prava, jer je čovek mogao biti rob, odnosno stvar - *res*, “oruđe koje govori”, svi ljudi se nisu rađali slobodni, nisu bili jednaki, određeni slojevi stanovništva nisu imali nikakva prava, čak im je i pravo na život bilo ograničeno i zavisilo je od drugih. Robovi su bili potpuno obespravljeni, takvo društvo nije moglo shvatiti vrednost čoveka kao ljudskog bića, koje ima ista prava kao i svi drugi.

Mnogi autori, govoreći o genezi ljudskih prava, često zanemaruju veoma značajan dokument iz oblasti ljudskih prava, *Medinsku povelju*. Medinska povelja je dokument islamskog sveta, donet 623. godine, i sadrži odredbe o određenim ljudskim pravima. Nastala je u prvoj organiziranoj muslimanskoj zajednici u Medini. Taj spis predstavlja ne samo ustav prve muslimanske države, već i jedan od prvih pisanih ustava na svetu. U prvom prevodu

ovog dokumenta na neki evropski jezik preuzeta je podela na 47 članova, premda se spis, u stvari, sastoji od 52 člana. Ovaj dokument je garantovao slobodu svesti, veroispovesti, suđenja po zakonima sopstvene vere i mnoga druga prava. Zato ovde moramo navesti oštru kritiku na račun onih koji su se bavili proučavanjem ljudskih prava, a nisu navodili značaj Medinske povelje. Na taj način oni su učinili da se malo zna o islamu kao veri, ali i Medinskoj povelji koja je puno dala na polju zaštite ljudskih prava.

Značajnije dokumente koji su u pravom smislu posvećeni ljudskim pravima, srećemo u srednjovekovnim poveljama i aktima koje su imale za cilj da ograniče vlast monarha. Ovi dokumenti su donošeni najčešće u korist plemstva, ali ne i čitavog naroda. Bez obzira na svoju određenu ograničenost, ovi dokumenti predstavljaju prve ozbiljnije korake ka razvoju ljudskih prava u obliku u kojem danas postoje. Jedan od prvih takvih dokumenta (uistinu ograničen na određenu grupu stanovništva), u kome se nazire razvoj ljudskih prava i sloboda, je ***Magna Carta Libertatum*** – **Velika povelja sloboda** iz 1215. godine. Ovaj dokument su doneli engleski velikaši, baroni, nakon jednog spora sa tadašnjim engleskim kraljem Jovanom bez zemlje, nakon višednevne rasprave koja se odigrala na južnoj obali Temze. Kralj koji je u to vreme vodio ratove bez konsultacije sa baronima, uzimao je previše njihovog bogatstva. Baroni su se u jednom trenutku pobunili i uspeli da u tom sporu izdejstvuju deklaraciju koja je obavezivala kralja na konsultacije sa baronima prilikom razrezivanja poreza. Ipak, samovolja engleskih kraljeva se nastavila. Kasniji kraljevi nisu mnogo obraćali pažnju na *Magna Carta*, tako da se 1679. godine donosi jedna slična deklaracija pod nazivom ***Habeas Corpus Act***, gde engleski velikaši i velikoposednici zahtevaju od kralja i režima da se tačno ustanovi pod kojim uslovima su oni zaštićeni od samovolje sudova i policije. Međutim, ni to nije bilo dovoljno. Kralj Džejms II je nastavio sa kršenjem prava velikoposednika što je rezultiralo njegovim bežanjem iz zemlje.

Zakon o pravima (*Bill of Rights*) donet je 1689. godine. U njemu su se, po prvi put, s obzirom da je Džejms pobjegao iz zemlje, velikoposednici, kao nosioci prava, našli suočeni sa praznim prostorom. Znači, nije bilo nikoga sa druge strane s kim treba da se sklopi pakt o zaštiti njihovih osnovnih prava i sloboda, pa su oni, u stvari, Zakon o pravima doneli tumačeći ga kao fundamentalni akt koji ustanovljava granice vlasti prilikom čega oni, kao nosioci osnovnih ljudskih prava, biraju vladara i ograničavaju njegovu vlast.

Prva dva dokumenta su još uvek podrazumevala da su prava rezervisana za određene slojeve stanovništva. Oni nisu bili univerzalni u smislu da ih svi poseduju, bili su rezervisani isključivo za jednu klasu ljudi, ali je jedno od njihovih osnovnih svojstava bilo da služe kao

jedan od elementa koji ograničavaju vlast vladara. To je zaista funkcionisalo već u *Magna carti* iz 1215. godine kao nešto što ograničava i sputava vladara da se ponaša samovoljno. Sa Zakonom o pravima se prvi put došlo do toga da se ljudska prava koriste kao koncept kojim se utemeljuje vlast. Ovi dokumenti nisu predstavljali dokumente o ljudskim pravima u današnjem smislu shvaćenim, ali su bili važna inicijativa za dalji razvoj ljudskih prava i sloboda, jer je volja vladara bila velika brana u razvoju i zaštiti ljudskih prava. Vladari se nisu mogli pomiriti sa činjenicom da se celokupna vlast ne nalazi više u njihovim rukama. Ljudska prava su do tada zavisila od njihove volje, i veoma je bilo teško promeniti takvu tradiciju, tj. odnos prema ljudskim pravima i potčinjenom stanovništvu. Zahvaljujući navedenim dokumentima te barijere se polako počinju prevazilaziti, i kao plod toga javlja se nova teorija o nezavisnosti ljudskih prava u odnosu na državu. Kasnije se zahvaljujući tim idejama ljudska prava smatraju urođenim svojstvom čoveka, koje je nezavisno od države i njene vlasti. Iako su ovi dokumenti bili ograničeni na određeni prostor, odnosno nisu bili univerzalnog karaktera, ne može se zanemariti njihov značaj u razvoju ljudskih prava i sloboda.

Nastankom moderne države formira se sistem objektivnog prava kao podloga da se ljudska subjektivna prava ostvaruju i štite monopolom državne sile i prinude, a ne političkim nagodbama ili aktivnošću pojedinaca. Tada se formira univerzalni sistem, koji se odnosi na sve ljude koji žive na prostoru jedne države i koji su obuhvaćeni njenom jurisdikcijom. Idejnu osnovu za pravno oblikovanje ljudskih prava dala je liberalna politička misao Tomasa Hobsa (1588 – 1679) i Džona Loka (1632 – 1704). Pomenuti autori obradili su dve velike teme konstitucionalizma. Pre svega državu, njen nastanak, legitimitet i suverenitet, a potom i ljudska prava, njihov izvor, sadržaj i oblike zaštite. Ova dva autora su se saglasila da su ljudska prava individualna prava, da ih odlikuje opštost i jednakost, i da se u cilju njihove zaštite obrazuje država, kao posebna politička zajednica.

Pre nego što je liberalno demokratska teorija doživela svoju ustavnu realizaciju, ona je postala supstrat prvih deklaracija o ljudskim pravima na američkom i evropskom kontinentu.

Nova politička zajednica Sjedinjenih Američkih Država, nastala je na ideji jednake slobode svih onih koji u njoj žive. Međutim, ova zajednica nije se oslanjala i na jedinstvenu ideju nacionalne države, kao što je to bio slučaj u Francuskoj.

Čini se da su tri razloga naročito uslovlila izmenu francuskog recepta. Prvo, iako je pretežan deo stanovništva Amerike tog doba bio anglosaksonskog porekla, Američka revolucija nije bila motivisana željom za političkim spajanjem kolonizatora sa onima sa

kojima su delili zajedničku kulturu, tradiciju i jezik, već se zasnivala upravo na suprotnoj potrebi njihovog odvajanja od Engleske monarhije. Drugo, zajednica života tadašnjih ljudi u Americi nije imala samo građanski, već i svoj veoma izraženi verski i kolonijalni karakter, kao i lokalni, autohtoni karakter. Treće, neprestano naseljavanje stranaca na tlo Amerike, koje je dovelo do intenzivnog mešanja kultura, običaja i tradicija, efikasno je onemogućavalo stvaranje ideje o jednoj naciji, a time i ograničavanje kruga beneficijara ljudskih prava na kategoriju građana.

Tako je u Americi još u periodu pre Revolucije, pravno bila poznata ideja o tome da se uživanje prava i sloboda može priznati svim licima koja se nalaze na teritoriji pod jurisdikcijom javne vlasti, stanovnicima i doseljenicima, kako se tada govorilo.

Trinaest američkih zemalja u procesu osamostaljenja od engleske kolonijalne vlasti usvojilo je 4. jula 1776. godine ***Deklaraciju nezavisnosti***. Ovom deklaracijom ljudska prava su utvrđena kao prirodna i neotuđiva, kao temelj demokratskog konstituisanja i vršenja vlasti.

Francuska se 1789. godine oslobodila ustaljenog pravnog režima nejednakosti, režima koji je podrazumevao strogu podeljenost društva na staleže, sa posebnim povlasticama rezervisanim za one koji dolaze sa vrha društvene lestvice. Prvi put u Evropi, okružena zemljama za koje su privilegije za jedne i obespravljenoost drugih bila svojstva pravnog režima koji se sa stanovišta državne vlasti smatrao kao jedini normalan, poželjan i dozvoljen, Francuska revolucija na simbolima državne zajednice ispisuje, između ostalih, i reč „jednakost“.

Izrazi „plemstvo“, „sveštenstvo“, „treći stalež“ i drugi, koji su odražavali iskustva starog poretka, zamenjuju se jedinstvenom rečju „građanin“, „*citoyen*“. Svi oni koji su do tada bili pravno raspoređeni po različitim društvenim grupama, postaju izjednačeni i između sebe se imenuju kao građani. Biti građanin u to vreme u Francuskoj, značilo je biti ljudsko biće koje je u slobodama i pravima jednako drugome čoveku. Međutim, rušenje starog poretka nejednakosti nije dovelo do atomizacije društva, već do stvaranja onoga što se naziva jedinstveno „telo jednakih građana“, a to je nacija. Naciju čine svi građani koji žive na teritoriji zemlje, odnosno u državi. Njima, članovima političke zajednice, građanima države, pripadaju stoga jednaka prava i slobode.

Vezivanje građana i nacije za suverenu državnu vlast i novi pravni poredak, porodilo je dakle ideju o tome da je građanin beneficijar ljudskih prava. Ova pravna konstrukcija izvršila je izvanredan uticaj na formiranje modernih evropskih demokratskih zajednica, u kojima ljudi i danas žive.

Francuska Deklaracija o pravima čoveka iz 1789. godine, koja je postala nešto kasnije i sastavni deo Ustava Francuske iz 1791, a kasnije i svih ostalih francuskih ustava. U odnosu na tada postojeće političke strukture i principe, Deklaracija je bila ogroman istorijski korak napred. Pravni značaj Deklaracije o pravima čoveka i građanina ogleda se pre svega u njenom uticaju na širenje ideja o ljudskim pravima kroz naglašavanje njihovog značaja i činjenici da ista prevazilaze okvire nacionalnih država i "važe za sva vremena". Ove ideje su veoma brzo postale deo moderne ustavnosti, a potom i deo bogatog evropskog demokratskog nasleđa, pa s tim u vezi Deklaracija predstavlja osnovu razvoja ne samo ljudskih prava, nego i ukupnog demokratskog nasleđa, političkih tradicija, slobode i vladavine prava. Ako se posmatra sam razvoj ideja o ljudskim pravima u demokratskim ustavima, tad je uticaj i zastupljenost principa proklamovanih Deklaracijom iz 1789. godine, više nego očigledan. Tvorci Deklaracije razvili su široko prihvaćenu ideju da svaki ustav, kao osnovni i najviši pravni akt države, čine dve vrste odredbi – odredbe o osnovnim pravima i slobodama građana i odredbe o organizaciji vlasti. Za razvoj ljudskih prava najznačajnije je to da ove dve vrste odredbi nemaju isti značaj, jer kao pozitivnopravni izraz prirodnih prava čoveka, osnovna ljudska prava moraju imati prednost nad odredbama o organizaciji vlasti i pravima društva i države.

Revolucionarni događaji u Severnoj Americi i Francuskoj, donošenje prvih deklaracija i ustava kasnije će uticati na donošenje dokumenata o ljudskim pravima na mirovnim konferencijama. Tako se na **Konferenciji mira u Beču (1815)** usvaja *Deklaracija o ukidanju trgovine robljem*, koja čini embrion zaštite ljudskih prava na međunarodnom planu. Nakon toga na **Berlinskom kongresu (1878)** pojedinim državama ustanovljava se obaveza poštovanja verskih manjina.

Navedene deklaracije, revolucionarni događaji i teorijsko uobličavanje ove ideje, obeležilo je nastanak prve generacije ljudskih prava, oličenih prvenstveno u ličnim i delom političkim pravima. Početkom XX veka, kao rezultat širenja socijalne funkcije države, usvajaju se novi značajni (ustavni) dokumenti u oblasti ljudskih prava. U prvom redu to se odnosi na *Vajmarski ustav* iz 1919. godine i sadržaj njegovog kataloga socijalno – ekonomskih prava.

Pakt Lige naroda, ugovor kojim je 1920. godine osnovana Liga, *nije imao nikakve opšte odredbe o ljudskim pravima*. Zamisao da bi ljudska prava prve generacije – građanska i politička, trebala biti međunarodno zaštićena, nije još bila prihvaćena od strane tadašnje Zajednice naroda, niti su je ozbiljno razmatrali oni koji su ugovor sastavljali. Međutim, treba

napomenuti da su izvesna prava pripadnika etničkih, verskih i jezičkih manjina bila, u periodu između dva, Rata garantovana od strane Lige naroda. Međutim, ljudska prava prve generacije, građanska i politička, utvrđena ustavima suverenih država, u to vreme još uvek su bila prepoznata samo u *granicama nacionalne suverenosti*.

Usled nastanka i uticaja „novih“ teorijskih pristupa s jedne strane, ali i sve težeg položaja i nejednakost radnika s druge, u periodu pre i između dva Svetska rata, dolazi do nastanka ideje o potrebi konstituisanja tzv. „*druge generacije ljudskih prava*“ – *ekonomskih, socijanih i kulturnih*. Na predlog posebne komisije Mirovne konferencije u Parizu, još 1919. godine, nastala je jedna od najstarijih međunarodnih organizacija - *Međunarodna organizacija rada (MOR)*, u cilju da se u celom svetu doprinese i obezbede povoljni uslovi rada i *osigura socijalna pravda*. Iako u vreme stvaranja MOR, izraz ljudska prava, nije bio poznat u međunarodnoj terminologiji, ova organizacija je od samog svog početka bila posvećena ljudskim pravima i to u domenu koji se tiče egzistencije ljudi – *radu*. Prava druge generacije, imaju karakter *programskih, postepeno ostvarivih i podrazumevaju troškove za državu*. Da bi se taj cilj i ostvario, od ogromnog je značaja uloga same države, i ta uloga države sve više dolazi do izražaja nakon Drugog svetskog rata.

Nešto kasnije doneti su i drugi dokumenti koji su imali veliki značaj u opštem sistemu zaštite ljudskih prava. Tako, *Atlantska povelja* koja je proklamovana 14. avgusta 1941. godine, dala je smernice posleratne politike i uopšte borbe protiv nacizma i velikih katastrofa koje prouzrokuju ratni sukobi.

Vašingtonska deklaracija iz 1942. godine, postavila je temelje i osnovne konture Ujedinjenih nacija, kao i uređenja savremenog sveta stavljajući u prvi plan prava čoveka. Ovom deklaracijom, 26 zemalja obavezalo se da nastave borbu protiv sile Osovine do konačne pobede, kao bitne pretpostavke za odbranu života, slobode i verske slobode, kao i za očuvanje prava čoveka u njihovim, kao i u ostalim zemljama.

Posle Drugog svetskog rata usvaja se veći broj akata međunarodnog karaktera kojima se na kvalitativno novi način proklamuje i garantuje sve širi krug prava čoveka. Jedan od najvažnijih, ako ne i najvažniji dokument donet u to vreme bila je i Povelja Ujedinjenih nacija.

Povelja Ujedinjenih nacija usvojena je 26. juna 1945. godine u San Francisku. Kada je doneta, postala je i do danas opstala kao temeljni dokument koji na uopšten način, na međunarodnom planu, proklamuje i stavlja pod međunarodni nadzor ljudska prava i slobode. Međutim, u Povelji se ne utvrđuju konkretna ljudska prava, već se ona proklamuju u vidu

osnovnih ljudskih vrednosti i ciljeva kojima svetska organizacija teži. Širi značaj Povelje ogleda se u tome što je ona poslužila kao bazični dokument za osnivanje brojnih međunarodnih organizacija u okviru Ujedinjenih nacija koje se na konkretan i operativan način bave propisivanjem, garancijom, i zaštitom ljudskih prava. Usvajanje Povelje označilo je i proces nastajanja međunarodnih standarda u zaštiti ljudskih prava.

Univerzalna deklaracija o pravima čoveka usvojena je 10. decembra 1948. godine. Deklaracija je bila kompromis, sa idealima iz Francuske i Američke revolucije, ali i iz oslobodilačkih borbi u Latinskoj Americi i Aziji, kao i idejama čiji su najvatreniji zagovornici bili predstavnici iz Istočne Evrope. Ova deklaracija objedinila je sva dotadašnja iskustva u propisivanju tradicionalnih ljudskih prava, ali i dala nagoveštaje za uvođenje novih generacija ljudskih prava. Sadržinski posmatrano ona propisuje lična i politička prava, ali uvodi i određena socijalno-ekonomska prava. Polazište Univerzalne deklaracije jeste da se „sva ljudska bića rađaju jednaka u dostojanstvu i pravima”. Ono što je važno kod ove deklaracije je i to što ona navodi i konkretna ljudska prava. Tako se u spisku ličnih i političkih prava nalaze: pravo na život, zabrana ropstva, pravo na jednaku zaštitu pred zakonom, zabrana samovoljnog lišavanja slobode, pretpostavka nevinosti, sloboda misli, savesti i veroispovesti, načelo legaliteta i dr.

Posle ove deklaracije doneta su i dva Međunarodna pakta iz 1966. godine. *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*, koji proširuje katalog prava utvrđenih u Univerzalnoj deklaraciji i utvrđuje sistem nadzora država u pogledu zaštite ljudskih prava. Dok *Međunarodni pakt o ekonomskim socijalnim i kulturnim pravima* uređuje veći broj prava iz ovih oblasti i to: pravo na rad i pravo na sindikalno udruživanje, pravo na socijalnu sigurnost, pravo na obrazovanje, pravo na odgovarajući životni standard i dr.

Na evropskom tlu, kao regionalni mehanizam zaštite ljudskih prava poseban značaj ima *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*, koja je usvojena u Rimu 04.11. 1950. godine, a stupila je na snagu 1953. godine. Trinaest članica Saveta Evrope potpisale su Konvenciju 4. novembra 1950. godine u Rimu. Kasnije je uz ovu Konvenciju usvojeno i 14 protokola. Konvencija uvodi do sada najpotpuniji sistem zaštite, oličen u Evropskom sudu za ljudska prava. Pored toga, uvodi se mogućnost obraćanja sudu od strane pojedinca, čime je mogućnost obraćanja međunarodnim telima proširena i na pojedince kao aktivno legitimisane učesnike u međunarodnom pravnom postupku.

Konvencija garantuje sledeća prava i slobode: pravo na život, zabrana mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja, zabrana ropstva i prinudnog rada, pravo na slobodu i

sigurnost, pravo na pravično suđenje i kažnjavanje samo na osnovu zakona, pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, sloboda misli, savesti i veroispovesti, sloboda izražavanja, sloboda okupljanja i udruživanja, pravo na sklapanje braka, pravo na delotvorni pravni lek i zabrana diskriminacije. Protokolom 1 reguliše se pravo na mirno uživanje imovine, pravo na obrazovanje i pravo na slobodne izbore. Protokolom 4 predviđena je zabrana dužničkog ropstva, sloboda kretanja, zabrana proterivanja sopstvenih državljana i zabrana kolektivnog proterivanja stranaca. Protokol 6 predviđa zabranu izricanja i izvršavanja smrtne kazne. Protokolom 7 regulisana je zaštita u postupku proterivanja stranaca, pravo na žalbu u krivičnim stvarima, pravo na naknadu za pogrešnu osudu, pravo da se ne bude osuđen ili kažnjen dvaput u istoj stvari (ne bis in idem), kao i jednakost supružnika. Protokolom 12 reguliše se opšta zabrana diskriminacije. Protokolom 13 predviđena je apsolutna zabrana smrtne kazne. Protokol 14 uvodi proceduralne reforme kako bi Sud mogao efikasno da odgovori na izazov sve većeg broja predavki koji prete da uspore pa čak i blokiraju njegov rad.

Pored navedenog, od neposrednog značaja za sistem zaštite ljudskih prava na regionalnom nivou Evrope su i: *Evropska socijalna povelja (1961)*, *Evropska povelja o lokalnoj samoupravi (1985)*, *Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina(...)*, *Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima (1992)* i dr.

Svi navedeni dokumenti imali su velikog značaja u razvoju ljudskih prava kao jednog univerzalnog sistema vrednosti. Zahvaljujući pre svega, početnim dokumentima o ljudskim pravima, a kasnije i njihovom daljem razvoju i unapređenju mi danas imamo jedan veoma složen i univerzalan sistem zaštite ljudskih prava, koji je omogućio da se razviju i manji podsistemi prava, kao što su npr. prava pripadnika nacionalnih manjina.

Savremeno društvo na početku dvadeset prvog veka ostavlja utisak da su ljudska prava jedna od prioritarnih oblasti funkcioniranja političkih sistema u većini državnih zajednica, kao i globalnog razvitka ljudskog društva. Period kada jedna globalna sila realno vlada svetom, sve češće uz otvorenu upotrebu vojne sile, a njeni najviši zvaničnici prizivaju jezik ljudskih prava, pokazuje da su političari današnjice dosta naučili o neophodnosti ovih osnovnih prava čoveka. Iako se stvarni instrumenti zaštite ne primenjuju u praksi, već deklarativne izjave služe više kao odbrana ignorisanja ili kršenja istih prava, ovi primeri ukazuju na veliki napredak u odnosu na prošlost, kada su vizije ljudskih prava pretile tradicionalnim modelima autoriteta. Danas ti autoriteti, najmoćniji ljudi sveta, pokušavaju iskoristiti te vizije u sopstvenu korist, jer nemoguće je više ignorisati celi kompleks ljudskih

prava (Anđelić, 2007:12). U ovakvom sistemu odnosa ravnoteže sila, i opštoj globalizaciji postavlja se pitanje daljeg širenja ideje ljudskih prava. Da li ljudska prava u jednoj takvoj atmosferi mogu opstati, dalje se širiti i kakva im je budućnost uopšte.

Mišljenja smo da se u trenutnom procesu globalizacije previše pažnje posvećuje formi, dok suština ostaje po strani. O pitanju ljudskih prava se svakodnevno govori na različitim nivoima, kako na međunarodnom tako i unutrašnjem, ljudska prava se tretiraju sa različith aspekata, zakonodavna regulativa je u dobroj meri usklađena sa međunarodnim standardima zaštite, uspostavljeni su mnogobrojni organi zaštite ljudskih prava i učinjeni konkretni koraci u različitim oblastima. Međutim, ono što je vidljivo sa druge strane, jeste, da veliki broj ljudi u svetu nema ni osnovne uslove života, da mnogo dece živi u veoma teškim i nehumanim uslovima, izložena različitim životnim opsnostima koje se često završavaju smrtnim ishodom, da na ratnim žarištima gine sve više nedužnih civila, na kojima velike sile odmeravaju svoje snage, socijalna prava su na sve nižem nivou, a opšta bezbednost u svetu je pod velikim pitanjem.

Ugroženost egzistencije ljudskih prava u dvadeset prvom veku jako je izražna, kao i sama činjenica da u međunarodnoj zajednici ne postoji adekvatan pravni i politički mehanizam koji to može spreciti. Pored toga, ne možemo da ne primetimo da ne postoji ni odgovarajuća spremnost u zaštiti i daljem razvoju ljudskih prava. Ljudska prava kao da su doživela svoj vrhunac, poput rimske države u periodu "Dominata", i da sada idu silaznom putanjom. Čini se. da ne bi bilo preterano reći da program ljudskih prava, kako politički, tako i pravni, trenutno prolazi kroz nestabilnu fazu, a možda čak doživljava i pravnu krizu (Jovanović, 2009:10).

Proces stagnacije i pada, sigurno neće dovesti do neke revolucije u daljem razvoju ljudskih prava, ali svakako pojedine kategorije ljudskih prava mogu se iskristalisati, i doživeti novo pravno utemeljenje. U periodima koji nam slede bićemo svedoci različitih promena, uz male mogućnosti da kao obični građani bilo šta promenimo, i utičemo na svetliju budućnost ljudskih prava..

3. Ljudska prava kao skup neotuđivih prava i sloboda pojedinaca

Ljudska prava se u pravnoj literaturi obično određuju kao skup prava i sloboda koja pripadaju svim ljudima. Uz ovo određenje često se dodaju i reči koje upućuju na neotuđivost ljudskih prava i njihovo prirodno poreklo. Tako se kaže da se čovek rađa slobodan, sa svim pravima i slobodama koje pripadaju i drugim ljudima. Svi ljudi obdareni su istim korpusom ljudskih prava, bez obzira na to u kojoj državi žive. Ljudska prava ne zavise od volje državne ili druge vlasti. Čovek svoja prava i slobode ne dobija od milosrdne vlasti, niti mu ih oduzima zlovoljna vlast. Pojedinaac ostaje gospodar svojih prava, čak i ako ona nisu zapisana u ustavu ili drugom pravnom dokumentu

Ovakvo određenje reflektuje dva bitno različita pogleda na ljudska prava. Sa jedne strane, ono izražava preovlađujući pravno-teorijski, odnosno pravno-ideološki stav o vrednosti ljudskih prava, njihovom poreklu i opravdanosti njihovog postojanja. Sa druge strane, ljudska prava se posmatraju kao pozitivnopravna kategorija, kao skup svih onih sloboda i prava koja pripadaju pojedincu.

Ljudska prava posmatrana iz pravno-teorijske perspektive

Ideja o ljudskim pravima vezuje se za samu prirodu ljudskog bića koje se shvata kao slobodno rođeno. U tom smislu kaže se da se pojedinac rađa sa svojim pravima i slobodama. Nema čoveka koji nije slobodan. Svi ljudi imaju jednaka prava i slobode i svi su dužni da poštuju ljudska prava svakog pojedinca.

Upisivanje ljudskih prava u ustav ili zakon nema formativnu, već deklarativnu ulogu jer se time samo potvrđuje ono što već postoji i bez formalnog priznanja. Ljudi su obdareni svojim pravima i slobodama, te se zbog toga ne mogu bez njih ni zamisliti. Izvor ljudskih prava nije volja državne vlasti. Čovek nije dužan da nešto učini ili ne učini da bi došao do svojih prava i sloboda, dok državna vlast nije vlastna da mu ih po svom nahođenju dodeljuje. Ljudska prava pripadaju pojedincu po njegovoj prirodi, po osnovnom svojstvu njegovog ljudskog bića, a to je da je rođen kao čovek.

Na isti način posmatrano, kaže se da čovek ne može da izgubi svoju slobodu. Država ne može pojedincu da oduzme njegova prava, jer mu ih ona nije ni podarila. Ali ni sam pojedinac se ne može odreći svojih prava, jer je rođen kao slobodan, te zbog toga ne može da se odrekne tog osnovnog svojstva svoje ličnosti.

Ljudska prava posmatrana iz pozitivnopravne perspektive

U okviru unutrašnjeg pravnog poretka, odnosno međunarodnog pravnog sistema, o ljudskim pravima se govori kao o skupu prava i sloboda koje uživa svaki pojedinac. Ne retko se reči „ljudska prava“, zamenju rečima „sva prava i slobode“. Ovo korišćenje množine imenica „pravo“ i „sloboda“, upućuje na pozitivnopravni aspekt određivanja pojma ljudskih prava. Pojedinac ne uživa samo jedno pravo ili slobodu, već veći broj njih. Ljudska prava su brojna i različita. Svako pravo i sloboda ima svoj naziv, kao i svoju sadržinu.

Ljudska prava su obično upisana u katalog ili listu prava i sloboda. Veoma često ovaj katalog predstavlja sastavni deo pravnih dokumenata najviše pravne snage, kao što su međunarodni dokument i ustav. Kad se radi o međunarodnim dokumentima, primećuje se da samo neki od njih sadrže sveobuhvatne liste prava i sloboda, na primer Univerzalna deklaracija o pravima čoveka Ujedinjenih Nacija iz 1949, dok većina sadrži parcijalne kataloge ljudskih prava koji se vezuju za pojedine grupe prava i sloboda.

Slično tome, na nivou unutrašnjeg pravnog sistema države, najčešće samo ustav sadrži sveobuhvatan katalog prava i sloboda, dok su za zakonske tekstove u pojedinim oblastima pravnog regulisanja rezervisane posebne liste. Skup svih ovih prava i sloboda sadržanih u brojnim izvorima prava, unutrašnjim i međunarodnim, naziva se ljudska prava.

Dakle, tek se u ovoj množini prava i sloboda može razumeti domašaj ljudskih prava. Pojedinac uvek barata sa konkretno definisanim pravom ili slobodom, te se tako kaže da on u konkretnom slučaju ima „pravo na“ ili „slobodu od“. Ljudska prava ne predstavljaju puku pravnu apstrakciju, već na prvom mestu rezevoar posebnih prava i sloboda koje se vezuju za pojedine manifestacije čovekove egzistencije, kao što su fizički i psihički integritet, izražavanje mišljenja, veroispovest, privatnost i sl.

Nedostaci klasičnog razumevanja ljudskih prava

Nabrajanje prava i sloboda ipak ne odgovara na pitanje o pojmu ljudskih prava. Ako se izrazi stav da su ljudska prava zapravo pravo na život, pravo na fizički i psihički integritet, sloboda od ropstva, sloboda od proizvoljnog i nezakonitog lišenja slobode i slično, onda se time ne nudi više od onoga što je inače već sadržano u katalogu ljudskih prava. Listanjem prava i sloboda može se steći predstava o korpusu ljudskih prava, ali ne i o njihovoj suštini. Prosto upoznavanje sa katalogom ljudskih prava ne upućuje neposredno na zaključak o tome šta su ljudska prava.

Slično tome, odgovor na pitanje o pojmu ljudskih prava ne može se izvesti iz stavova o neotuđivosti i prirodnom poretku prava i sloboda pojedinaca. Ovi stavovi su veoma bitni za razmatranje pitanja opravdanosti, odnosno utemeljenja ljudskih prava, kao i za brojna pitanja vezana za vanpravne izvore ljudskih prava. Kad se kaže da su ljudska prava neotuđiva, da se čovek sa njima rađa, te da država nema pravo da mu ih oduzme, onda se time želi, pre svega, otvoriti, sumirati ili zaključiti rasprava o pitanju pravne i druge opravdanosti ili utemeljenosti ljudskih prava. Naravno, uz ovaj izraženi stav neophodno je ponuditi i odgovor na pitanje zašto je to tako, odnosno koji je to autoritet koji predstavlja prvu ili konačnu garanciju postojanja ljudskih prava.

Traganje za pojmom ljudskih prava

Da bi se artikulisao odgovor na pitanje o pojmu ljudskih prava, nužno je posvetiti se pažljivom promišljanju sadržine pojedinih prava i sloboda, njihovom upoređivanju i svođenju na zajedničku ideju ili „imenitelj“, kako bi se to matematički moglo izraziti. Ako se tema ljudskih prava posmatra kao izgrađena normativna celina, kao jedinstven korpus pravila o pravima i slobodama pojedinca, onda se nužno nameće pretpostavka da bi ljudska prava mogla biti definisana onom idejom koja ih sadržinski povezuje i koja uz to ima svoj normativni izraz. U tom smislu, dalji tekst ovog odeljka biće posvećen upravo pronalaženju odgovora na pitanje šta su to ljudska prava.

Traganje za pojmom ljudskih prava može imati pravnoteorijski, odnosno pravno-filozofski značaj. Radi se o jednom od ključnih fenomena modernih pravnih sistema, za čije bi razumevanje mogli da očekujemo izuzetnu zainteresovanost teorije i filozofije prava. Istovremeno, pojam ljudskih prava sam po sebi ima izvanrednu pozitivnopravnu potenciju. Naime, normativni karakter pojma ljudskih prava pretpostavlja postojanje posebnog pravnog režima izgrađenog oko ovog pojma. Skup ovih posebnih pravila koja se vezuju za pojam ljudskih prava, reflektuje njegov normativni karakter i stoga je podoban da se primeni u svakodnevnom pravnom životu.

Samo ono određenje ljudskih prava koje sadrži oba navedena elementa, pravnoteorijski i pozitivnopravni, zaslužuje pažnju nauke o ljudskim pravima. Bez jasne ideje o tome šta su to ljudska prava, dakle, bez teorijskog utemeljenja, ne bi bilo moguće ni zamisliti jedinstvenu pravnu konstrukciju ljudskih prava. Suočena sa deficitom samoodređenja, ljudska prava bi se tako nužno zadržala na pojavnim nivou pojedinačno definisanih prava i sloboda

razbacanih po različitim delovima pravnog sistema. Njihovo studiranje bi stoga bilo usmereno na pojedine grane prava i pravne discipline, kao što su ustavno, građansko, krivično, međunarodno i drugo pravo, bez mogućnosti razumevanja njihove suštine i zajedničkih normativnih elemenata svojstvenih toj jedinstvenoj pravnoj konstrukciji.

Bez svog normativnog elementa, pojam ljudskih prava ostao bi pak na nivou puke apstrakcije filozofskog ili drugog teorijskog mišljenja, nepodoban da bude primenjen u realnim odnosima među ljudima. Na taj način bi se pojmu ljudskih prava oduzela njegova svrhovitost, a teorija, odnosno filozofija, dobila bi samo zanimljivu temu za razmišljanje, bez mogućnosti njenog normativnog oživljavanja.

Naravno, nije od odlučujućeg značaja pitanje da li je pravna praksa rođena iz pravne teorije ili je pravna teorija izvela svoje opšte zaključke iz pravne prakse, već to da li između njih postoji neraskidiva veza koja obezbeđuje teorijsku koherentnost ideji ljudskih prava, koja pak ideja u svom normativnom elementu proizvodi određene posledice u realnom pravnom životu.

U modernoj pravnoj istoriji, omeđanoj dvema revolucijama, Francuskom i Američkom, do sada su se tri posebne teorijske ideje o suštini ljudskih prava realizovale u realnom pravnom životu. Prva je iznikla iz shvatanja koja su u ovoj oblasti došla do izražaja u pravu Sjedinjenih Američkih Država, a posebno u stavovima Vrhovnog suda SAD. Druga je nastala u okviru prakse primene i tumačenja Evropske konvencije o ljudskim pravima. Treću je porodila praksa Ustavnog suda Nemačke u primeni i tumačenju nemačkog Osnovnog zakona.

4. Pojam ljudskih prava

U svakodnevnom životu, u velikom broju situacija vi uživate ljudska prava. Takođe, u mnogobrojnim slučajevima ljudsko pravo može biti ugroženo ili povređeno.

Primera radi, ako se nađete u situaciji da vam je potrebna zakonska zaštita garantovano vam je **pravo na jednakost pred zakonom**, bez obzira na to da li ste aktivista neke sindikalne organizacije ili političke stranke, pripadnik neke nacionalne manjine ili žena.

Kada izađete na izbore i glasanjem učestvujete u izboru buduće vlasti, ostvarujete svoje **biračko pravo**.

Svakom pojedincu pripada i **pravo na privatni život**, što znači da on može da živi kako želi, zaštićen od javnosti. Ovo podrazumeva da niko, pa ni državni organi, ne mogu samovoljno i bez naloga pregledati tuđa pisma i prislušivati razgovore, a zajamčena je i nepovredivost stana.

S druge strane, kada vam neko saopšti da i pored toga što ispunjavate sve uslove nećete biti primljeni na neko radno mesto jer ste žena, učinjena je **diskriminacija**.

Kada želite negde da otputujete i pri tom morate državi da platite taksu za izlazak iz zemlje ugroženo je vaše **pravo na slobodu kretanja**.

Ako satima čekate u redu da od opštinskih organa dobijete potvrdu, izvod ili duplikat nekog dokumenta, a da pri tom za nekoliko minuta drugi završavaju isti posao „preko veze”, dovodi se u pitanje **nepristrasnost i savesnost rada uprave**.

Ako ste nezadovoljni visinom naknade za svoj rad i pojavite se na demonstracijama čije održavanje policija spreči ili vam bude zaprećeno otkazom zbog učešća u štrajku, povređena su vaša **prava na mirno okupljanje i pravo na štrajk**.

Naravno, nisu sva prava koja pripadaju nekom pojedincu osnovna ljudska prava. Za većinu prava potrebno je ispuniti određene uslove, koji su propisani zakonima jedne države. Na primer, da bi neko lice moglo da bude profesor u srednjoj školi, mora da poseduje fakultetsku diplomu, da bi neko mogao da zasnuje bračnu zajednicu ili radni odnos postavljena je određena starosna granica koja je određena propisima koje je donela država, itd.

Ljudska prava ne zavise od države niti ih ona obezbeđuje pojedincima već ih ljudsko biće ima samim tim što je ljudsko biće. To znači da vam **pravo na život** pripada samim tim što ste ljudsko biće, a ne zato što je to propisano u nekom zakonskom tekstu.

Zato se može reći da su ljudska prava iznad države i da ih ona mora poštovati jer čovek ulazi u državnu zajednicu svojom voljom kao slobodno biće s nekim pravima koja mu se ne mogu oduzeti.

Ljudska prava se pravnim propisima ne propisuju, niti odobravaju već se garantuju.

Najveći broj ljudskih prava usmeren je prema državi. Zahtevi prema državi mogu biti formulisani bilo kao zahtevi za uzdržavanjem od nekog činjenja tj. kao zahtevi da se bude oslobođen od određene vrste uplitanja države (npr. pravo na slobodu izražavanja) ili se može zahtevati aktivno ponašanje države (npr. obezbeđenje prava na naknadu u slučaju nezaposlenosti).

Može se reći da ljudska prava i postoje da bi se ograničila vlast države. Istovremeno, uživanje ovih prava ograničeno je u meri u kojoj je potrebno zaštititi prava drugih pojedinaca i opšti interes države i društva.

Ljudska prava imaju neke posebne karakteristike:

Sva ljudska prava su univerzalna, nedeljiva, međuzavisna i međusobno povezana

1. – Ona su **univerzalna**, što znači da pripadaju svakom ljudskom biću u jednakoj meri. Kao i bilo koja druga vrsta prava, i ljudska prava se štite putem različitih mehanizama – Ustava, zakona, međunarodnih ugovora i sl. Pojedinci se u tim dokumentima sagledavaju kroz određenu kategoriju (građanin, žena, radnik, stranac) ili kroz svrstavanje u određenu grupaciju (etnička grupa, politička stranka, udruženje). Ovo svrstavanje ne ugrožava univerzalnost ljudskih prava već prvenstveno služi efikasnijoj i preciznijoj zaštiti.

2. – Ljudska prava su **neotuđiva**, nerazdvojiva od pojedinca. Ona nisu i ne mogu biti stvar zasluge, nagrade ili izbora, ne mogu se prodati, pokloniti, zaraditi ili oduzeti.

3. – Ljudska prava su **neponištiva**, što znači da ih država ili neko drugi ne mogu opozvati.

4. – Ljudska prava su **nedeljiva**. Istog su značaja i međusobno zavisna, pa se jedna grupa prava ne može postizati na račun neke druge grupe prava.

Ljudska prava su, znači, zajednička za sve pojedince na osnovu toga što su ljudska bića; ona obezbeđuju minimum zaštite i ovlašćenja koja su dostupna svima. Ona su minimum zahteva koji možemo postaviti prema društvu ili prema drugim ljudima samim tim što smo ljudi.

Uslovi za uživanje ljudskih prava

Osnovno načelo savremenog prava o ljudskim pravima je da su svi ljudi jednaki. Kada bi se prihvatilo stanovište da ljudi nisu jednaki, bio bi narušen čitav koncept ljudskih prava. U novijoj istoriji, čak i u zemljama u kojima su osnovna ljudska prava i osnovni demokratski principi izričito proklamovani, nisu svim ljudima data sva prava, niti je svima data mogućnost da učestvuju u demokratskom odlučivanju. Najbolji primer za to je ograničavanje nekim kategorijama ljudi, jednog od najvažnijih političkih prava – biračkog prava. Tako, pravo glasa nisu imali siromašni (što se naziva imovinski cenzus), nepismeni (obrazovni cenzus), doskora ni žene (polni cenzus). U Švajcarskoj su, na primer, žene dobile pravo glasa tek 1971. godine.

Načelo jednakosti može se posmatrati i kao načelo nediskriminacije. Ono je na gotovo istovetan način formulisano u najznačajnijim međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima. Reč diskriminacija latinskog je porekla i znači razlikovanje, ali je ovaj izraz u pravu izgubio tu neutralnost i dobio negativno značenje nedozvoljenog razlikovanja. U međunarodnom pravu zabranjeno je da bilo ko trpi posledice zbog toga što se od drugih razlikuje po boji kože, polu, rasi, jeziku koji govori, veroispovesti, političkom ili drugom uverenju, nacionalnom i socijalnom poreklu, imovini, itd.

Pitanje je šta je to zajedničko svim ovim osnovima za razlikovanje?

To su uglavnom ljudske osobine koje čovek ne stiče svojom voljom i koje ga čine pripadnikom neke šire grupe protiv koje je diskriminacija upravljena. Ovo je naročito vidljivo u pogledu rase, pola, nacionalnog i socijalnog porekla, ali i jezika i religije, jer i njih čovek po pravilu nasleđuje. Politička i druga uverenja, kao i imovina, su stečeni, što znači da ljudi mogu slobodno da ih menjaju ali su uneseni kao zabranjeni osnov za diskriminaciju iz dva razloga. Prvi leži u činjenici da su ove razlike plod čovekovog prava da se slobodno opredeljuje, a drugi u tome što su to očigledno nepravedni a česti osnovi za diskriminaciju u mnogim sredinama.

Razlikovanje u pogledu ličnih osobina čoveka, bez obzira jesu li urođene ili stečene, ne sme se shvatati kao diskriminacija. Ako neko dobije prednost zato što je darovit, sposoban, inteligentan ili spretan, niko se na to ne može žaliti.

Nijedna država ne sme da diskriminaciju unosi u svoje propise, ni na prikriven, ni na otvoren način, a dužna je da je sprečava i goni ako je izvrši bilo koji subjekt, uključujući tu i

privatna lica. Naravno, država ne može da nadzire sve svoje građane i da ih primorava da ne vrše diskriminaciju u svojim odnosima. Međutim, ona mora da suzbija diskriminaciju i tamo gde uživanje prava zavisi od postupaka privatnih lica.

Dozvoljava se, pak, da države u korist pripadnika grupa koje su tokom istorije često bile izložene diskriminaciji preduzimaju pozitivne mere, koje se obično nazivaju pozitivna diskriminacija ili afirmativna akcija. Cilj ovih mera je da se ispravi istorijska nepravda i da se svi ljudi dovedu u stanje stvarne jednakosti.

Kao primer mogu da posluže propisi SAD koji nalažu svim višim i visokim školama obavezu da prime izvestan procenat studenata iz redova crnačkih, meksikanskih i drugih „manjinskih” kandidata, bez obzira na njihov dotadašnji uspeh u obrazovanju. Sličnu svrhu imaju odredbe sadržane u zakonodavstvima mnogih zemalja u pogledu privilegovanog položaja žena pri zapošljavanju.

Potrebno je ukazati na to da mere „pozitivne diskriminacije” moraju biti privremenog karaktera, odnosno da traju dok se položaj pripadnika zanemarene grupe ne popravi.

Pravilo nediskriminacije nije neko posebno pravo već opšti uslov uživanja svih prava.

Drugo važno pitanje za uživanje ljudskih prava tiče se kategorija lica čiji je položaj takav da postoji velika verovatnoća da im prava budu uskraćena ili povređena. Ova lica svoja prava ostvaruju zahvaljujući međunarodnoj zaštiti i garancijama jer, ili ne mogu da se oslone na svoju državu, ili država nije u mogućnosti da im pomogne.

Tako se pod ugroženim kategorijama najpre smatraju lica umešana u oružane sukobe. U ratu izvesne kategorije ljudi gube zaštitu i podršku svoje države ako se nađu u vlasti druge zaraćene strane. Zato je zaštita ljudskih prava pomoću međunarodnih instrumenata i počela u ovoj oblasti i odnosila se na ranjenike, bolesnike, zarobljenike i civilno stanovništvo u vlasti neprijateljske strane. Zaštitom osnovnih prava i interesa tih kategorija bavi se **humanitarno pravo**.

Druga grupa ljudi koja se smatra ugroženom kategorijom su lica bez državljanstva (apatridi). Apatrid je svuda stranac, i ne uživa zaštitu nijedne države pa je zbog toga u veoma teškom položaju (može mu se desiti da nigde ne može da se nastani, da ne može da pribavi dokumenta koja su neophodna za ostvarivanje mnogih prava). Zato su na međunarodnom planu usvojeni ugovori koji regulišu položaj ovih lica i obavezuju države da im olakšaju ostvarenje nekih prava i da im izdaju neophodne dokumente.

U ugrožene grupe spadaju i izbeglice, lica koja su zbog straha od proganjanja napustila zemlju u kojoj prebivaju, a koja je najčešće zemlja njihovog državljanstva. Pomoć

izbeglicama iziskuje velika sredstva i napore, koji se mogu ostvariti samo intenzivnom međunarodnom saradnjom.

U mnogim društvima osobe ženskog pola su u nepovoljnijem položaju od muškaraca. Ova se vrsta diskriminacije u pojedinim zemljama propisuje otvoreno – pravnim propisima, a još je češća u praksi. Problem dodatno komplikuje činjenica da u nekim sredinama i same žene prihvataju ovakav položaj kao prirodan i pravedan.

Osobe drugačije seksualne orijentacije takođe se mogu smatrati ugroženim kategorijama jer su, u gotovo svim zemljama sveta, izložene napadima, podsmehu, diskriminaciji i gonjenju. Do skora se homoseksualni čin smatrao krivičnim delom, a ovim licima uskraćivana je mogućnost bavljenja nekim zanimanjima (školstvo, vojska), zabranjivano im je članstvo u nekim udruženjima, proglašavana su za nenormalne ili bolesne osobe.

Postepeno se praktikovanje seksualnih odnosa premešta u privatnu sferu, odnosno shvata se kao pravo svakog čoveka da sledi svoje sklonosti, pa i seksualne, bez mešanja države i drugih, pod uslovom da se time ne ugrožavaju tuđa prava ili javni interes.

Dozvoljena ograničenja ljudskih prava

Države ugovornice svih međunarodnih ugovora kojima se garantuju prava i slobode ovlašćene su da **u tačno određenim situacijama** ova prava i slobode podvrgnu ograničenjima, pa čak i da neka od njih izvesno vreme stave van snage. Pre svega, uživanje svakog prava ograničeno je pravima drugih.

Prva vrsta ograničenja ljudskih prava odnosi se na stavljanje van snage određenih prava i sloboda u vanrednim okolnostima. Na primer, u stanju ratne opasnosti, pobune većih razmera ili drugih opasnosti po narod i državu izazvanih prirodnim nepogodama ili katastrofama, najveći broj prava i sloboda garantovanih međunarodnim ugovorima moguće je ukinuti, ali samo privremeno, tj. dok te okolnosti ne prođu. Ova stanja opasnosti moraju sadržati pretnju fizičkoj egzistenciji stanovništva jedne države. Mere kojima se ukidaju ova prava moraju biti najnužnije, jedino preostale neophodne mere kojima se eliminiše postojeća opasnost i moraju biti u skladu s obavezama države koje ona ima prema međunarodnom pravu.

Izvesna prava su apsolutno zaštićena, odnosno ne mogu se ograničiti osim u slučajevima koje nameće korišćenje tih istih prava i sloboda od strane drugih. Liste prava koja se ne mogu ograničiti nalaze se u različitim međunarodnim dokumentima. U zavisnosti od vremena donošenja pojedinih dokumenata ta lista je kraća ili duža. Tako se najkraća lista apsolutnih prava nalazi u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima koja je usvojena 1950. godine. Ona se odnosi na: pravo na život, zabranu mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja, zabranu ropstva ili ropskog položaja, zabranu ponovnog suđenja licima već osuđenim ili oslobođenim povodom istog krivičnog dela. U nekim kasnije usvojenim međunarodnim instrumentima kao apsolutno zaštićena prava navode se i sloboda misli, savesti i veroispovesti, prava porodice, prava deteta, pravo na državljanstvo i pravo na učešće u vlasti.

Drugu vrstu čine tzv. ugrađena ograničenja. Za razliku od stavljanja van snage izvesnih sloboda i prava, neka od njih ograničena su stalno. Na primer, pravo na slobodu (jedno od osnovnih ljudskih prava), stalno je ograničeno jer zakon omogućava da svako za koga se sumnja da je ugrozio pravo nekog drugog bude uhapšen, tj. lišen prava na slobodu.

Pored ovih izričitih ograničenja, nekim licima se sužava mogućnost uživanja određenih prava. Tako se osobama koje izdržavaju kaznu zatvora sužava pravo na poštovanje porodičnog života ili prepiske.

Poseban oblik dozvoljenih ograničenja ljudskih prava predstavljaju fakultativna ograničenja, kojima se država ovlašćuje da u opštem društvenom interesu ograniči vršenje pojedinih prava i sloboda. Ova ograničenja moraju se propisati zakonom i biti neophodna u demokratskom društvu u cilju zaštite osnovnih vrednosti svake države, kao što je nacionalna bezbednost, javno zdravlje, moral ili slobode i prava drugih lica. Fakultativna ograničenja samo daju pravo državama da odlučuju o obimu uživanja ovih prava i sloboda.

Ipak, koliko je široko polje slobodne procene koje je ostavljeno državama kada se pozivaju na zaštitu „morala” prilikom ograničenja ljudskih prava najbolje pokazuje slučaj u Ujedinjenom Kraljevstvu oko knjige Mali crveni udžbenik. Ova knjiga, namenjena seksualnom obrazovanju mladih, bila je zabranjena u Velikoj Britaniji, dok je pre toga objavljena u mnogim zemljama. Kada je izdavač pokrenuo postupak pred Evropskim sudom za ljudska prava, Sud je stao na stanovište da nije moguće naći jedinstven koncept morala i time ostavio veoma široko polje u kome državni organi mogu da procenjuju šta je moralno, a šta ne za pojedinu sredinu. S druge strane, ova presuda je doneta pre dvadesetak godina, tako da je pitanje kako bi se Evropski sud danas ponašao.

Dinamičnost ljudskih prava i njihov razvoj

Najvećim delom istorije ljudi su živeli u državama koje nisu priznavale ljudska prava. Prvi dokumenti koji proklamuju ljudska prava potiču iz osamnaestog veka i rezultat su Američke i Francuske revolucije. Tako, Deklaracija o nezavisnosti, doneta u Americi 1776. godine, sadrži sledeći tekst:

Smatramo očiglednim istinama da su ljudi stvoreni jednaki i da ih je Tvorac obdario neotuđivim pravima, među koja spadaju život, sloboda i traženje sreće.

Slične proklamacije sadržane su i u Deklaraciji o pravima čoveka i građanina, koju je usvojio Konvent – francuska revolucionarna skupština krajem XVIII veka. Garancije ljudskih prava postepeno prerastaju u ustavnu kategoriju, što znači da odredbe o dužnosti države da štiti i unapređuje ljudska prava postaju sastavni deo ovog najvišeg pravnog propisa jedne države.

Na osnovu dvesta godina duge istorije garantovanja ljudskih prava može se reći da je ovaj razvoj bio nejednak u različitim zemljama tako da su uporedo postojale države s razvijenim korpusom ljudskih prava i njihovom zaštitom i države koje takva prava svojim državljanima nisu priznavale. Sve do početka XX veka međunarodni odnosi počivali su na striktnom poštovanju suverenosti država, a odnos vlasti prema sopstvenom stanovništvu smatrao se unutrašnjom stvari svake države. U to kakva su prava građana u nekoj zemlji niko nije imao pravo da se upliće.

Međutim, mirno posmatranje sistematskog obespravljanja i istrebljivanja ljudi u nacističkoj Nemačkoj, kao i sve ono što je učinjeno tokom II svetskog rata, nije se moglo tolerisati. Zato se razvila potreba da ta prava postanu predmet međunarodne zaštite. Pored razloga humanosti i stava da svi ljudi imaju urođena prava postojao je i jedan politički razlog. Naime, režimi koji krše prava svojih „podanika” postaju međunarodno agresivni i opasni po mir i svoje susede. Hitlerovo zlostavljanje političkih neistomišljenika i pripadnika nekih drugih nacija bilo je samo uvod i priprema za osvajanje Evrope i sveta. U takvoj klimi nije bilo države koja je odbila da podrži samu ideju međunarodne zaštite ljudskih prava.

Po okončanju II svetskog rata, 1945. godine, nastaju Ujedinjene nacije, nova univezalna međunarodna organizacija, s ciljem da unapređuje i podstiče ljudska prava na međunarodnom nivou. Pod okriljem Ujedinjenih nacija počinje veliki poduhvat

međunarodnog proklamovanja i zaštite ljudskih prava kroz različite međunarodne dokumente o kojima ćemo kasnije reći nekoliko reči.

Iako su mnoge zemlje prihvatale obavezu zaštite i unapređenja ljudskih prava putem potpisivanja međunarodnih ugovora, to nije značilo i automatsko poštovanje ovih prava. Zemljama s dugom demokratskom tradicijom to nije predstavljalo veći problem, ali diktaturama i zemljama bez jake demokratske tradicije jeste, s obzirom na to da su se trudile da kršenja ljudskih prava prikriju ili da ih čine u manjoj meri.

Tako je na Istoku postojao čitav odbrambeni sistem zasnovan na ideologiji prema kojoj su građanska i politička prava (sloboda izražavanja, mirnog okupljanja i sl.) buržoaska izmišljotina. S druge strane, neke demokratski uređene države zatvarale su oči pred diktaturama, na primer onim u Čileu ili Argentini. Posle okončanja ideološkog sukoba, koji je obeležio četrdeset godina hladnog rata, ideja ljudskih prava sve se više smatra uporišnom tačkom oko koje se može izgraditi sveobuhvatan sistem opšteprihvatljivih rešenja koja se tiču odnosa pojedinca i društva. Rušenjem Berlinskog zida kao svetski trend javlja se insistiranje na poštovanju ljudskih prava.

Državu odgovornu za kršenje ljudskih prava ne stižu neke neposredne sankcije, ali postoje posredne, odnosno političke sankcije. Zemlju koja krši ljudska prava najpre kritikuju druge države, njen slučaj se može pojaviti pred različitim organima Ujedinjenih nacija i protiv nje se mogu usvajati rezolucije i deklaracije s neprijatnim osudama. Sa sve većim kršenjem ljudskih prava zemlja postepeno ulazi u međunarodnu izolaciju, biva marginalizovana, njen položaj postaje nepovoljan na ekonomskom, političkom i mnogim drugim planovima.

Ljudska prava su na svom dinamičnom razvojnom putu prestala da budu unutrašnja stvar jedne države, a država se u izvesnoj meri odrekla svoje apsolutne suverenosti u korist međunarodnih obaveza. Dinamičnost ljudskih prava ogleda se i u njihovom stalnom proširenju. U novije vreme postoji ubrzana tendencija povećanja njihovog broja, a traži se i priznavanje novih prava.

Evolucija ljudskih prava sigurno će teći i dalje. S jedne strane, uočavaće se nove opasnosti po ljudska prava i čovekovo dostojanstvo, a s druge strane, uvek će postojati potreba da se priznaju nova prava. Na tom putu treba ukazati na dve okolnosti. Prvo, nova i drugačija prava ne treba da potisnu već postojeća ili priznata prava. Drugo, nije sve što je lepo, poželjno ili privlačno samo po sebi pravo. Jedno je nešto priznati kao vrednost kojoj treba težiti, a drugo je tvrditi da se ima pravo na tu vrednost. Takav je slučaj s tvrdnjama da

postoji pravo na turizam. Oni koji misle da će poželjne vrednosti ili potrebe ojačati time što ih proglašavaju pravima, sam pojam ljudskih prava donekle trivijalizuju i time smanjuju autoritet već priznatih prava.

5. Klasifikacija ljudskih prava

Postoje mišljenja da se ljudska prava razlikuju zavisno od nivoa kulture u određenoj državi, zavisno od prevladavajuće religije u jednoj zemlji. Postoje naravno i oni koji tvrde da sebi ne mogu priuštiti ljudska prava. Čak i oni koji su uvereni u njihovo postojanje ne mogu se složiti oko jednog – koja se sve prava smatraju ljudskim pravima.

Međutim, postoji minimum zahteva u pogledu ljudskih prava i oni prevazilaze sve kulturne i geografske podele. Opšti je dogovor da te osnovne zahteve moraju poštovati svi. Za utvrđivanje osnovnog kataloga ljudskih prava naročito su važni međunarodni dokumenti, jer nam upravo oni govore koja su to opšta, univerzalna ljudska prava i to čine jasnije nego unutrašnji propisi, koji regulišu i druga prava.

Razvojem ljudskih prava javila se potreba za njihovim klasifikovanjem.

Jedna od najčešće pominjanih klasifikacija govori o tri generacije ljudskih prava. Kao presudan kriterijum ovde se uzima trenutak njihovog međunarodnog priznavanja.

U prava prve generacije ubrajaju se građanska i politička prava. Prava prve generacije prevashodno se definišu u negativnom smislu, kao „pravo da ...” ili „sloboda od ...”. Ona se ostvaruju preko ideje slobode, shvaćene kao štit koji čuva pojedinca ili grupu od zloupotrebe politike. U ovu grupu spadaju, na primer, zabrana ropstva, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja, sloboda savesti, mišljenja i veroispovesti i sl. Ipak postoje i ona prava iz prve generacije koja iziskuju pozitivnu akciju države, recimo pravo na slobodne izbore, pravo na pravično suđenje, pravo na ličnu sigurnost.

Drugu generaciju čine tzv. socijalna, ekonomska i kulturna prava. Primarno je njihovo određenje u pozitivnom smislu, kao „pravo na...”. Zato ova prava po pravilu zahtevaju pozitivnu akciju države i zapravo su garanti socijalne jednakosti. Prava prve generacije su po pravilu apsolutna, odmah ostvariva i državu ne koštaju ništa, dok se prava druge generacije ostvaruju postepeno i podrazumevaju troškove za državu.

Treću generaciju ljudskih prava čine tzv. prava solidarnosti koja predstavljaju prilično nesistematizovanu grupu nedovoljno srodnih prava novijeg datuma. U ovu grupu obično se

svrstavaju: pravo na samoopredeljenje, pravo na zdravu životnu sredinu, pravo na mir i pravo na razvoj. Ova prava ili zahtevi za njihovim priznavanjem nastali su posle II svetskog rata.

Iako je opšteprihvaćena, ova podela nije mnogo korisna jer je zavisna od hronologije. Mnoga prava iz treće generacije mogu se staviti i u prethodne dve grupe, a svest o njima nastala je nešto kasnije iz nekog specifičnog razloga (na primer, pravo na zdravu životnu sredinu priznato je tek s pojačanim širenjem opasnosti od zagađenja).

Postoji klasifikovanje ljudskih prava na osnovu njihove društvene prirode koje pokazuje da su neka prava vezana za pojedine društvene sfere i da to utiče na njihovu prirodu.

Građanska i politička prava

Ova prava su granica do koje seže državna vlast. Smisao garantovanja ovih prava je zaštita slobode pojedinca od države. Građanska prava naglašavaju autonomiju čoveka u odnosu na državnu vlast, što znači da se država u njegov život može uplitati samo do one mere koju iziskuje život u društvu.

Politička prava su prava participacije, prava čoveka da učestvuje u životu i radu državne zajednice.

§ Pravo na život

Pravo na život jedno je od najočiglednijih ljudskih prava. Urađeno je i pripada svakom. Ono je pretpostavka postojanja i uslov za uživanje svih drugih prava. U međunarodnim instrumentima i zakonodavstvu pojedinih država garantovanje ovog prava treba da zaštiti čoveka od samovoljnog lišenja života od strane državnih organa. Čovek može biti lišen života samo na osnovu odluke suda koji mu je sudio pravično. (Međunarodno) pravo ljudskih prava predviđa ukidanje smrtne kazne, čime onemogućava oduzimanje bilo čijeg života. Ako krivični zakoni jedne zemlje predviđaju smrtnu kaznu za veliki broj dela, pravo na život je ugroženo. Tako je u Iraku ona predviđena za preko sto krivičnih dela, između ostalog i za neprijavljeno članstvo u političkim partijama, kao i za uvredu predsednika.

§ Zabrana mučenja, svirepih i nečovečnih postupanja i kazni

Mučenje je jedan od, i danas, najrasprostranjenijih vidova gaženja ljudskog dostojanstva. Pod ovim pojmom podrazumeva se svaka radnja kojom se nekome namerno nanose velike patnje, fizičke ili duševne. Čovekov fizički integritet apsolutno je zaštićen, više i od samog života. Dok je smrtna kazna u nekim zemljama dozvoljena, telesne kazne se ni u kojem slučaju ne mogu primeniti. I u zatvoru pojedinac je građanin, što znači da svako fizičko nasilje primenjeno u zatvorima – od šamara, batina, do psovanja, vređanja i ponižavanja pojedinca, predstavlja ozbiljno krivično delo koje u ovim slučajevima izvršavaju predstavnici vlasti.

§ Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti

Pod slobodom se u prvom redu podrazumeva fizička sloboda, mogućnost kretanja po slobodnom izboru. Ropstvo, ili položaj sličan ropstvu (na primer ropstvo zbog duga ili kmetstvo) najčešće se vezuju za prošlost. Međutim i u XX veku veliki broj ljudi bio je samovoljno lišavan slobode i zatvaran u koncentracione logore. Primeri najtežih oblika ropskog statusa u novijoj istoriji su Hitlerova Nemačka i SSSR u doba Staljinove vlasti. Pored toga što su ljudi tamo bili samovoljno lišeni slobode i ponižavani, bili su primoravani na fizički rad u najtežim uslovima.

§ Sloboda kretanja i izbora mesta boravka

Ovo pravo omogućava slobodu kretanja unutar državne teritorije i slobodno odlučivanje u pogledu mesta nastanjivanja svakog domaćeg državljanina ili stranca kome je dozvoljeno da uđe na teritoriju države. Iako ovo pravo danas izgleda sasvim prirodno, dovoljno je pomenuti da su mnoge zemlje poznavale sisteme unutrašnjih pasoša bez kojih se nije moglo napuštati mesto prebivališta, kao i svojevrzne dozvole za nastanjivanje u gradovima, naročito prestonicama.

Takođe, država ne sme sprečavati svoje državljane da putuju van zemlje. Pasoš ne sme biti dokument koji će se izdavati na osnovu diskrecione odluke državnih organa, bez prava na žalbu sudu.

§ Pravo na pravično suđenje

Procene o ugroženosti ljudskih prava nekog pojedinca daje sud. Bitno je da sud bude nepristrasan i nezavisan organ jer, kao što smo rekli, ljudska prava u najvećem broju slučajeva krši upravo država, kroz postupke svojih organa. Sud ne sme da uzima u obzir lična svojstva lica koje mu se obraća, mora da se ogлуši o sve intervencije u korist ili na štetu onoga kome sudi i mora suditi po zakonu, primenjujući ga jednako prema svima. Takođe svako se mora smatrati nevinim dok se ne dokaže suprotno.

§ Pravo na privatnost

U prava privatnosti ubrajaju se pravo na poštovanje privatnog života, porodičnog života, nepovredivost doma i prepiske, kao i časti i ugleda pojedinca. Ovo su najintimnije sfere života i sve što je vezano za svakodnevni, privatni život uživa zaštitu.

Nedozvoljeno je upasti u nečiji stan i vršiti pretres osim ako za to ne postoji uredan nalog nadležnog organa. Nedozvoljeno je otvarati tuđa pisma ili prisluškivati tuđe telefonske razgovore.

§ Pravo na imovinu

Ovo pravo najčešće podrazumeva pravo na „mirno uživanje svoje imovine“. Svako ima pravo da mirno uživa u svojoj imovini i niko ne može biti samovoljno lišen svoje imovine. Izuzetak od ovog pravila moguć je samo u javnom interesu i pod uslovima predviđenim zakonom i načelima međunarodnog prava, uz plaćanje pravične naknade (eksproprijacija). Nivo naknade mora biti srazmeran vrednosti oduzete imovine.

§ Sloboda misli, savesti i veroispovesti

Osnova sistema ljudskih prava je da je čovek razumno biće sposobno i slobodno da samostalno misli, stiče i menja svoja ubeđenja. Sasvim jednostavno, ljudsko biće se ne sme uznemiravati niti kažnjavati zbog sadržine svojih misli, ma koliko one bile neprihvatljive za društvo. Ova je sloboda široka i apsolutna i ne može se ni pod kojim uslovima ograničiti. Zaštitu uživa i sloboda ispoljavanja i menjanja sopstvenih ubeđenja, uključujući tu i promenu verskih ubeđenja, koja su se dugo smatrala najvećim duhovnim grehom. Taj otpor i danas je izražen u islamu.

U ovoj oblasti posebno se mogu razmatrati pitanja državne religije i verske nastave (veronauke) u školama, kao i tzv. prigovor savesti.

Nije mali broj zemalja u kojima je ustavom ili nekim drugim aktom jedna vera proglašena za državnu, zvaničnu veru. Postojanje državne vere protivno je slobodi savesti i veroispovesti i predstavlja diskriminaciju u odnosu na pripadnike drugih religija.

U nekim zemljama veronauka je i dalje obavezan predmet u državnim osnovnim i srednjim školama. Danas, međutim, prevladava mišljenje da veronauka treba da bude stvar crkve i dobrovoljnog pristanka roditelja i učenika.

Pitanje prigovora savesti postavlja se najčešće kod obaveznog služenja vojnog roka u oružanim snagama države čiji ste državljanin. Uvek su postojali ljudi kojima su verska ili filozofska ubeđenja zabranjivala nošenje oružja ili oduzimanje ljudskog života pod bilo kojim uslovima. Do skora se i u našoj zemlji odbijanje služenja vojne obaveze, makar i iz ovih razloga, smatralo krivičnim delom. Rešenje je međutim nađeno u tome da služenje vojnog roka u slučaju prigovora savesti traje duže od služenja pod oružjem.

§ Sloboda izražavanja

Za razliku od slobode misli, koja je vezana uglavnom za duhovnu i versku sferu, sloboda izražavanja više se odnosi na sferu društva i politike. Svako ima pravo da obrazuje, menja i prilagođava svoje mišljenje o tome šta je za jedno društvo ili državu najkorisnije. Ovo, međutim, nije sprečavalo progon ljudi koji su imali drugačije političko mišljenje.

Sloboda izražavanja obično objedinjuje slobodu mišljenja i slobodu izražavanja mišljenja. Svako ima pravo da bude obavešten o onome što ga interesuje, da traži i prima

obaveštenja, mišljenja i ideje. Suština slobode izražavanja je u javnosti. Svako može slobodno da saopštava informacije, obaveštenja i ideje.

§ Pravo mirnog okupljanja

Ljudi se svakodnevno sreću na sportskim, kulturnim i drugim manifestacijama i skupovima. Jasno je da u ovakvim slučajevima nije potrebno tražiti dozvolu za održavanje skupa. Situacija je nešto drugačija kada je reč o političkim ili sindikalnim manifestacijama, demonstracijama ili skupovima.

Svi međunarodni ugovori o ljudskim pravima garantuju slobodu mirnog okupljanja uz izvesna dozvoljena ograničenja predviđena zakonom, najčešće u interesu nacionalne bezbednosti, javne sigurnosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, kao i radi zaštite sloboda i prava drugih ljudi. Uloga države kod ovog prava nije samo pasivna. Njena uloga se ne okončava kada se skup prijavi ili kada se za njegovo održavanje izda dozvola. Država je dužna da pruži zaštitu grupama koje koriste pravo na mirno okupljanje.

§ Sloboda udruživanja

Izolovanost čoveka onemogućava da se ostvaruju njegovi zahtevi i ideje usmereni na promenu društva ili ostvarenje određenih prava. Stoga je neophodno obezbediti pojedincima mogućnost udruživanja u političke stranke, a radnicima da svoja prava u odnosu na poslodavce ostvaruju formiranjem sindikata.

Pravo na udruživanje je pravo pojedinca, a ne pravo bilo kakve grupe, iako je ono neostvarivo bez zajednice s drugima. Ovo pravo garantovano je svakome ali niko ne može biti primoran da pripada nekom udruženju. I kod ovog prava predviđena su izvesna ograničenja, najčešće iz razloga javne bezbednosti, zaštite zdravlja, morala, javnog poretka i prava i sloboda drugih.

§ Pravo na štrajk

Ovo pravo predstavlja garanciju stvarnog sindikalnog udruživanja. Sindikati gube svoju svrhu ako štrajk zakonom nije dozvoljen ili je bitno ograničen. Upravo zbog toga ovo pravo se mora zaštititi najvišim pravnim aktima jedne zemlje.

§ Pravo na učešće u upravljanju zajednicom

Postoje politička prava koje građanima garantuju stvarni uticaj na vođenje javnih poslova. Pod njima se najčešće podrazumeva pravo na upravljanje u javnim poslovima, aktivno i pasivno biračko pravo i ravnopravan pristup javnim službama. Po pravilu, ova prava su rezervisana samo za državljane jedne zemlje, mada ništa ne stoji na putu da se daju i strancima sa stalnim prebivalištem.

Svaki građanin mora da ima pravo i mogućnost da bez diskriminacije i nepotrebnih ograničenja učestvuje u vođenju javnih poslova, bilo neposredno ili preko slobodno izabраних predstavnika.

Najočiglednije demokratsko pravo je pravo građanina da bira i bude biran u organe koji donose političke odluke.

Takođe, svakom građaninu, pod opštim uslovima jednakosti, mora da bude dostupna javna služba u njegovoj zemlji.

Ekonomska, socijalna i kulturna prava

Ova su prava usmerena na to da se ljudi dovedu u sličan, pravedan društveni položaj kako bi stvarno mogli da uživaju građanska i politička prava. Ova prava zasnovana su na načelima jednakosti i solidarnosti i njihov važan aspekt je pomoć slabijim članovima zajednice.

§ Pravo na rad, ograničeno radno vreme i zaštitu na radu

Pravo na rad predstavlja jedno od osnovnih socijalnih prava koje obezbeđuje ekonomsku nezavisnost pojedinca. Ono u krajnjoj liniji omogućava pun razvitak i ostvarenje ljudske ličnosti. S ovim pravom usko su povezane zabrana prinudnog rada, svih vidova eksploatacije tuđeg rada i onemogućavanja slobodnog izbora zaposlenja. Iako pravo na rad ne znači pravo svakog pojedinca da dobije posao, država je dužna da preduzima mere za smanjenje nezaposlenosti. Pravo na rad uključuje i pravo na besplatnu pomoć prilikom traženja posla, obavezu države da ustanovi službu koja će tu pomoć da pruža i obavezu da obezbedi besplatan pristup obaveštenjima o slobodnim radnim mestima.

Drugo pravo iz radnih odnosa jeste pravo na pravedne i povoljne uslove rada.

§ Pravo na socijalno obezbeđenje

Ovo pravo ima dva aspekta. Prvi se odnosi na pravo na socijalno osiguranje, gde radnici izdvajaju određeni deo svoje plate da bi oni i članovi njihovih porodica kasnije imali pravo na naknadu, na primer, u slučaju povrede na radu, penzionisanja ili bolesti.

Drugi deo ovog prava odnosi se na socijalnu pomoć. To je pomoć države koju pojedinci dobijaju na osnovu svog položaja – na primer u slučaju nezaposlenosti.

§ Pravo na zdravlje

Ovo pravo treba da obezbedi pojedincu najviši dostupni standard fizičkog i mentalnog zdravlja. Naravno, ovaj standard zavisi od mesta i vremena gde čovek živi. Neposredna medicinska zaštita nije jedini način ostvarenja prava na zdravlje, jer na fizičko i mentalno zdravlje naročito utiču i ishrana, voda, stambeni prostor i sl.

§ Pravo na obrazovanje

Ovo pravo pre svega znači obavezu države da pojedincima omogući da steknu obrazovanje. Zato osnovno obrazovanje mora biti besplatno, obavezno i dostupno svima.

§ Pravo na učešće u kulturnom životu

Ovo pravo podrazumeva da država ima obavezu da aktivno pomaže i ohrabruje učešće u kulturnom životu. Država mora da populariše kulturu i da omogućuje što većem broju ljudi da u njoj učestvuje. Takođe, obaveza države je i da pomogne očuvanje i razvoj kulture.

Treća podela koju ćemo spomenuti jeste podela na individualna i kolektivna prava.

Postoje prava koja pripadaju isključivo pojedincu. Takva su, na primer, pravo na život, pravo na slobodu izražavanja, pravo na privatnost.

Međutim, postojanje već pomenutih ugroženih grupa i pripadnost nekog pojedinca toj grupi može da ga spreči u ostvarivanju nekog svog prava. Zato se, kao nosilac nekih prava, može javiti i grupa ljudi. U tu grupu prava spada pravo na samoopredeljenje, koje pripada narodu. Prava nacionalnih i verskih manjina takođe su kolektivna prava jer je reč o grupi ljudi koja ima neka zajednička obeležja.

Prava nacionalnih, verskih ili etničkih manjina podrazumevaju da je država dužna da ovim grupama osigurava uslove da očuvaju svoju samobitnost. Ne postoji neki univerzalni način na koji će država obezbediti poštovanje kolektivnih prava, već to zavisi od konkretne situacije. Samo u zemljama koje poštuju ljudska prava svih građana može se postići odgovarajući sporazumi o položaju manjina. U suprotnom, šta god pisalo u Ustavu i zakonima, prava manjina, i ljudska prava uopšte, ostaju mrtvo slovo na papiru.

6. Uloga međunarodnih organizacija u zaštiti ljudskih prava i međunarodni dokumenti o ljudskim pravima

Već smo napomenuli da ljudska prava prevazilaze nacionalne okvire i prestaju da budu polje isključive nadležnosti država.

Ovaj proces započinje osnivanjem Ujedinjenih nacija i u prethodnih pedeset godina kroz stvaranje najrazličitijih međunarodnih organizacija otvorila se do skoro nezamisliva mogućnost da se pojedinac žali međunarodnim telima na postupke svoje države. U okrilju međunarodnih organizacija, bilo univerzalnih, bilo regionalnih, usvajaju se međunarodni dokumenti kojima se štite ljudska prava. Sakupljeni na jednom mestu, oni broje stotine stranica. U njima su uređena ne samo prava svih ljudi već i posebna prava pojedinaca u različitim životnim situacijama, na primer, prava izbeglica, pripadnika manjina, dece, vernika, žrtava rata... Ovo je doprinelo da ljudska prava budu zaista zaštićena i da prevaziđu granice plemenite ideje i lepih želja. Međunarodne ugovore usvajaju pojedine države, oni se unose u zakonodavstvo zemalja potpisnica, i one su dužne da ga primenjuju kao i svaki domaći propis.

Ulogu međunarodnih organizacija u oblasti ljudskih prava možemo podeliti u tri kategorije:

1. – Normiranje – predstavlja učešće međunarodnih organizacija u ustanovljenju međunarodnih pravila i standarda. Organi međunarodnih organizacija pripremaju nacрте ugovora o ljudskim pravima, odluke i preporuke koje države kasnije prihvataju i unose u svoje unutrašnje pravo.

Ovako su nastali mnogi značajni međunarodni dokumenti kao na primer: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Američka konvencija o ljudskim pravima, Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, Konvencija o ukidanju diskriminacije protiv žena, Konvencija o pravima deteta i dr.

Ovde ćemo malo više pažnje posvetiti jednom veoma važnom međunarodnom dokumentu – Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima. Ova deklaracija usvojena je u obliku preporuke Generalne skupštine Ujedinjenih nacija. Iako formalno nema pravnu

obaveznost ona predstavlja jedan od najvažnijih dokumenata XX veka. S obzirom na to koliko zemalja je u svoje ustave unelo odredbe ove deklaracije, koji je broj ustava koji na ovu Deklaraciju upućuju, može se reći da ona faktički obavezuje sve države.

U preambuli, svečanom proglasu, koji objašnjava motive za donošenje Deklaracije kaže se:

... pošto je priznavanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske porodice temelj slobode, pravde i mira u svetu;

pošto je nepoštovanje i preziranje ljudskih prava vodilo varvarskim postupcima, koji su vređali savest čovečanstva, i pošto je stvaranje sveta u kojem će ljudska bića uživati slobodu govora i ubeđenja i biti slobodna od straha i nestašice, proglašeno kao najviša težnja svakog čoveka;

pošto je bitno da ljudska bića budu zaštićena pravnim poretom kako čovek ne bi bio primoran da kao krajnjem izlazu pribegne pobuni protiv tiranije i ugnjetavanja;

pošto je bitno da se podstiče razvoj prijateljskih odnosa među narodima;

pošto su narodi Ujedinjenih nacija u Povelji ponovo proglasili svoju veru u osnovna ljudska prava, u dostojanstvo i vrednost čovekove ličnosti i ravnopravnost muškarca i žena i pošto su odlučili da podstiču društveni napredak i poboljšaju uslove života u većoj slobodi;

pošto su se države članice obavezale da u saradnji s Ujedinjenim nacijama obezbede opšte poštovanje i primenu čovekovih prava i osnovnih sloboda;

pošto je opšte shvatanje ovih prava i sloboda od najveće važnosti za puno ostvarenje ove obaveze;

Generalna skupština Ujedinjenih nacija proglašava ovu Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima kao zajednički standard koji treba da postignu svi narodi i sve nacije da bi svaki pojedinac i svaki organ društva, imajući ovu deklaraciju stalno na umu, težio da učenjem i vaspitavanjem doprinese poštovanju ovih prava i sloboda da bi se postupnim unutrašnjim i međunarodnim merama obezbedilo njihovo opšte i stvarno priznanje i poštovanje...

2. – Unapređenje ljudskih prava – podrazumeva delatnost međunarodne organizacije usmerenu na širenje ideje o ljudskim pravima i stvaranje preduslova za uživanje ljudskih prava. Postoje različiti oblici međunarodne saradnje: pružanje pomoći u ekonomskoj

sferi, izdavanje publikacija, širenje svesti i znanja o ljudskim pravima. – Ujedinjene nacije su, na primer, priredile brojne studije o diskriminaciji lica zaraženih HIV virusom, o ljudskim pravima i okolini, o značaju nezavisnog sudstva i sl.

3. – Zaštita ljudskih prava – vrši se tako što organi osnovani u okviru međunarodne organizacije nadziru poštovanje ljudskih prava od strane određene države. Tu se može uočiti veliki napredak jer se države sve manje ustežu da se podvrgnu međunarodnom nadzoru i sve manje uspevaju da mu izmaknu. Setimo se samo lokalnih izbora u Srbiji, kada je država prihvatila misiju Felipe Gonsalesa, specijalnog predstavnika OEBS, radi priznavanja izborne volje građana.

Na koji način dolazi do napretka u oblasti zaštite ljudskih prava, najbolje pokazuje primer jedne regionalne organizacije – Saveta Evrope. **Savet Evrope** osnovale su uglavnom zapadnoevropske zemlje početkom pedesetih godina, a s ciljem da se unapređuje poštovanje ljudskih prava. Posle raspada totalitarnog bloka, zemlje koje su mu pripadale, „utrkvale” su se da uđu u Savet Evrope, jer je članstvo u ovoj organizaciji svojevrsna potvrda o tome da je jedna zemlja demokratska i da poštuje ljudska prava. Danas su van ove organizacije još samo Belorusija, BiH... Da bi jedna zemlja mogla postati članica Saveta Evrope, neophodno je da ispuni tri uslova – postojanje demokratskih institucija, poštovanje ljudskih prava i vladavinu prava. Promena vlasti u našoj zemlji u velikoj meri otvara put ka prijemu u ovu organizaciju. Značaj prijema u Savet Evrope je u tome što država koja postaje njegova članica neizostavno prihvata Evropsku konvenciju o ljudskim pravima kao jedan od najvažnijih ugovora u ovoj oblasti. Pored toga što sadrži garantije ljudskih prava, Konvencija uspostavlja i veoma efikasan sistem nadzora nad poštovanjem ljudskih prava. Prvi mehanizam zaštite ljudskih prava koji predviđa Evropska konvencija je mogućnost da države članice ukazuju organima Saveta Evrope na povrede ljudskih prava u nekoj zemlji. Takva država obično biva izložena različitim sankcijama koje mogu ići i do suspenzije, pa i isključenja iz organizacije. Drugi mehanizam zaštite odnosi se na mogućnost da se pojedinac, ako smatra da mu je neko pravo koje je garantovano Evropskom konvencijom povređeno, obrati direktno **Evropskom sudu za ljudska prava**. Pojedinac prethodno mora da se obrati domaćim sudovima i da iskoristi sve nacionalne pravne lekove. Tek ukoliko njihovom primenom ne ostvari zaštitu ima pravo da se obrati Evropskom sudu.

Praksa Evropskog suda za ljudska prava značajna je jer se u presudama postojeća ljudska prava upotpunjuju, obogaćuju i dobijaju šire značenje.

O efikasnosti zaštite ljudskih prava govori i veliki broj presuda koje je ovaj sud doneo. Ilustracije radi, navešćemo neke od njih.

Zbog tuče s drugovima, sud za maloletnike ostrva Man u Ujedinjenom Kraljevstvu osudio je jednog petnaestogodišnjaka na tri udarca šibom „ali tako da se ne izazovu telesne povrede”. Evropski sud je našao da primena ovakve kazne nije ni mučiteljska, ni nečovečna, ali je ponižavajuća, iako je izvršena bez prisustva javnosti, između ostalog i zato što se ljudsko biće izlaže nasilju od strane drugoga i tretira kao „predmet u rukama vlasti”. Sud je odbio tvrdnju predstavnika Ujedinjenog Kraljevstva da stanovništvo ostrva Man odobrava ovakvu sankciju za maloletnike i ne smatra je ponižavajućom.

Drugi slučaj koji ćemo navesti tiče se prava na privatnost. Seksualni život je svakako deo prava na privatni život. O tome svedoči i presuda Evropskog suda za ljudska prava u slučaju muškarca koji je imao seksualni odnos s osamnaestogodišnjakom. Po unutrašnjem pravu Velike Britanije reč je o maloletnom licu pa je ovakvo ponašanje kažnjivo. Evropski sud je međutim našao da se radi o neopravdanom mešanju u privatni život i da postavljanje ovako visoke granice punoletstva nije „apsolutno neophodno” da bi se zaštitile opšte vrednosti kao što su „moral” ili „prava i slobode drugih”.

Zanimljiv je i slučaj koji se ticao slobode izražavanja. Jedan bečki novinar je 1975. godine objavio dva članka u kojima je oštro kritikovo tadašnjeg austrijskog kancelara Bruna Krajskog zbog njegovog popustljivog odnosa prema jednom političaru s nacističkom prošlošću i njegovih napada na čuvenog istraživača nacističkih zločina, Simona Vizentala. Krajski je protiv autora podneo privatnu tužbu za krivično delo uvrede i austrijski sudovi su ga osudili na novčanu kaznu. Evropski sud je našao da su tekstovi sadržali vrednosne ocene, čija se istinitost ne može procenjivati na isti način kao kad je reč o faktičkim tvrdnjama. Pored toga, Sud je zaključio da je polje prihvatljive kritike šire u odnosu na političara nego u odnosu na običnog pojedinca. Iako se prava i ugled političara takođe moraju štititi, ova zaštita se mora dovesti u sklad s opštim interesom da se slobodno raspravlja o političkim pitanjima.

7. Značaj ljudskih prava i borba za njihovo ostvarivanje i unapređivanje

Pomenuli smo razne međunarodne dokumente, različite načine na koje međunarodna zajednica može vršiti pritisak na državu da poštuje ljudska prava i različite instrumente putem kojih se države mogu pozvati na odgovornost zbog kršenja ljudskih prava. Međutim, pritisci i kažnjavanja država zbog povreda ovih prava nisu dovoljni. Međunarodna zajednica ne sme niti može biti jedina nadležna za zaštitu ljudskih prava. Dužnost zaštite ljudskih prava i „nadležnost” za njihovo ostvarivanje ima naravno, sama država, i različite institucije i pojedinci.

I ne samo to – oni moraju da se zalažu za ideju ljudskih prava, da se bore za njihovo ostvarivanje i da ih unapređuju.

Zalaganje za ljudska prava u prvom redu je zastupanje ideje da svako ljudsko biće samim tim što je takvo ima svoja prava i da mu se ona moraju poštovati.

Odgovornost države za ljudska prava

Dužnost države da osigura ljudska prava ne proizlazi samo iz zakona koje je donela, već i iz same prirode države. Građani pristaju na to da država organizuje zajednički život i da uređuje pojedine odnose u zajednici, u zamenu za sigurnost i blagostanje koji su im potrebni. Blagostanje i sigurnost u suštini znače ostvarenje ljudskih prava. U tom specifičnom ugovoru koji su sklopili država i njeni građani nema nikakvog ovlašćenja države da negira ljudska prava. Naprotiv.

Odgovornost države u oblasti ljudskih prava ima svoje konkretne oblike:

1. – Tu je pre svega obaveza države da poštuje ljudska prava i da ih ne podriva, bilo svojom aktivnošću, bilo zakonima.

2. – Država mora štiti ljudska prava tako što pojedincu obezbeđuje mogućnost da se obrati sudovima koji neće suditi „ni po babu ni po stričevima”. Setite se – to je deo prava na pravično suđenje. Onima čija su prava bila uskraćena mora obezbediti obeštećenje, a one koji krše ljudska prava kazniti. Nema zemlje u kojoj se ljudska prava ne krše, ali je važno da se povrede prava mogu ispravljati.

3. – Pored toga što je važno da se povrede mogu ispravljati, važno je i da ih ima što manje. Zato država ima dužnost da doprinosi ostvarenju ljudskih prava, što znači da mora preduzimati aktivne mere. Na primer, pravo na život ne podrazumeva samo obavezu države da njeni organi samovoljno ne lišavaju ljude života. Država mora da preduzima niz mera kojima se život zaštićuje, ne samo u pogledu zdravstva, već i zadovoljavajućim prisustvom i radom policije kako bi život bio zaštićen i od nedržavnih kršitelja ljudskih prava.

4. – Delatnost radi stvaranja uslova za uživanje ljudskih prava podrazumeva i negovanje kulture ljudskih prava. Ona podrazumeva ponašanje koje je naklonjeno ljudskim pravima svakog pripadnika društva i koje je tolerantno prema svakom činu kojim se ispoljava sloboda ličnosti. Prema onima koji nisu u većini ili koji misle drugačije ne sme se odnositi s mržnjom ili prezirom niti se putem sredstava koje država poseduje može plasirati određeni model ponašanja ili sugerisati način ophođenja prema njima.

Odgovornost pojedinaca za unapređivanje ljudskih prava

Pomenuli smo da država nije jedini kršitelj ljudskih prava. To mogu biti i neke institucije, kao i pojedinci.

Ljudska prava krše preduzeća kada odbijaju da obezbede sigurnost na radu ili otežavaju osnivanje sindikata, kada fabrike ugrožavaju pravo budućih generacija na zdravu životnu okolinu. U porodici se krše ljudska prava kada postoji nasilje unutar porodice ili kroz nedozvoljeno zapošljavanje dece. Kada poslodavac uvede sopstvene kriterijume pa neće da zapošljava ljude određene vere, to je slučaj kršenja ljudskih prava od strane pojedinca.

Svaki pojedinac se mora ponašati tolerantno, poštovati ljudsko dostojanstvo drugih ljudi i svoja prava ne koristiti na način na koji bi mogao da nanese štetu drugome. Postoji, u krajnjoj liniji, dužnost svih nas da pažljivo razmislimo o vlastitom ponašanju i o tome kako se ono može odraziti na prava drugih.

Stanje ljudskih prava ne zavisi samo od aktivnosti države, već i od nas samih. Pre svega moramo znati koja su sve naša prava. To je logična pretpostavka borbe za njihovo ostvarivanje. Međutim, nije dovoljno informisati se, naučiti nešto o tome, već je neophodno pretvoriti to naše znanje u praksu. Ako trpimo nepravde koje se događaju u našem okruženju,

ili ćutimo iz straha, ili kaŹemo – Źta ja tu mogu i sleŹemo ramenima, to naŹe ćutanje moŹe imati veoma visoku cenu. Borba za ostvarivanje i unapređivanje ljudskih prava je proces, a ne jednokratni ćin.

Da bi ljudi bili motivisani na zalaganje za poŹtovanje ljudskih prava moraju se, pre svega, osloboditi straha od vlasti. Vlast postoji radi nas i Źivi na naŹ račun, jer mi plaćamo poreze i druge daŹbine. Ona je tu da sluŹi nama a ne mi njoj. Zapitajte se da li je prirodno da plaćate nekom ćoveku da vas bije ili da vas poniŹava.

Kada prepoznate krŹenje ljudskih prava, moŹete pomoći i sebi i drugima. Ukoliko je neko vaŹe pravo povređeno, postoje naćini da se zaŹtitite i bar donekle „vratite stvari na svoje”.

Ono Źto moŹete ućiniti je da se obratite javnosti. Javnost koju obezbeđuju mediji moŹe biti viŹestruko korisna. Ona Źtiti jer sprećava nastavak krŹenja ljudskih prava u tom slućaju. Ona takođe moŹe motivisati i ljude koji nisu ćuli za tu nepravdu da se aktivno ukljuće da bi je zaustavili. Najzad, ona upućuje poruku krŹiocima da je njihov ćin vidljiv i da neće proći bez posledica.

Najjednostavniji naćin da „doprete” do javnosti jeste da se obratite nevladinim organizacijama za ljudska prava. One i postoje radi ljudi koji nisu poznati pa im nije jednostavno da dođu do medija. Praksa pokazuje da su najćeŹe Źrtve krŹenja ljudskih prava ljudi iz siromaŹnijih i manje obrazovanih slojeva. Po pravilu ta lica nisu upoznata s tim da postoji bilo kakva zaŹtita njihovih prava a kamoli međunarodna. Same drŹave, da bi saćuvale reputaciju koju imaju u međunarodnoj zajednici, ćesto pokuŹavaju da krŹenja ljudskih prava prikriju.

Zbog snage koju poseduje drŹava neophodno je da akcija koja se preduzima u borbi za sprećavanje krŹenja ljudskih prava bude organizovana i kolektivna. U toj organizaciji i animiranju drugih ljudi, takođe mogu pomoći nevladine organizacije. One su U njima rade ljudi koji nisu drŹavni sluŹbenici (zato se i zovu nevladine). Pojedinci koji se udruŹuju radi obavljanja aktivnosti u nevladinim organizacijama za jedini ćilj moraju imati to da na nepristrasan naćin ukazuju koje je pravo prekrŹeno, kada se to desilo i ko je bio prekrŹilac. One imaju veliku ulogu i u pomoći oŹtećenim pojedincima u postupcima podnoŹenja Źalbi, tuŹbi i slićnih sredstava kojima se obraća sudu, radi zaŹtite prava. Tako dolazimo do druge mogućnosti koju posedujete kada Źelite da zaŹtitite svoje pravo. To je mogućnost da se obratite sudu i traŹite ođŹtetu.

8. Katalog ljudskih prava

Kad se kaže „ljudska prava“, onda se misli na veći broj pojedinačnih prava i sloboda koje su po pravilu sadržane u određenom pravnom dokumentu. Ova vrsta liste ljudskih prava, ili katalog prava i sloboda kako se ona još naziva, u današnje vreme potiče, pre svega, iz međunarodnih konvencija i drugih akata. Iz perspektive domaćeg pravnog poretka, najpoznatiji od ovih dokumenata jesu Opšta deklaracija Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima iz 1948, Međunarodni pakt UN o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt UN o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, oba iz 1966, kao i Evropska Konvencija o ljudskim pravima iz 1950.

Međutim, razvijene liste ljudskih prava sadrže i domaći izvori prava, a pre svega ustavni tekstovi. Ustav Srbije iz 2006. godine, gotovo polovinu od ukupno 206 članova, posvećuje materiji ljudskih prava. U taj deo ustavnog teksta uneta je i lista ustavom zajamčenih prava i sloboda.

Skoro sedamdeset članova Ustava sadrži jemstva ljudskih prava, od kojih najveći broj navodi po nekoliko različitih garancija u jednom članu.

Osim ovog opšteg, odnosno centralnog kataloga prava i sloboda u nacionalnom zakonodavstvu, liste ljudskih prava sadrže i posebni zakonski tekstovi, na primer zakoni u oblasti slobode štampe, odnosno medijskog prava, bračnog i porodičnog prava, radnog prava, zaštite prirodne sredine i sl. Posebno brojnu listu ljudskih prava sadrže procesni zakoni koji uređuju pravni položaj lica koja se nalaze u postupku pred organom javne vlasti. Među njima se u domaćem zakonodavstvu ističe Zakonik o krivičnom postupku sa većim brojem specifičnih pravnih garancija lica lišenog slobode, odnosno lica protiv koga se vodi krivični postupak.

Sve ove liste prava i sloboda koje se vezuju za određeni pravni poredak, bilo da potiču iz međunarodnog prava ili iz ustava i drugih domaćih propisa, tek zajedno određuju sadržinu pozitivnopravnog kataloga ljudskih prava. Zbog toga je konačna lista ljudskih prava u jednom pravnom poretku jedinstvena i uvek se razlikuje od kataloga ljudskih prava koji je izgrađen u drugom pravnom poretku. Nema dva ista kataloga ljudskih prava.

Rasprava o katalogu ljudskih prava trebalo bi da se usmeri na četiri posebne teme. Prva bi se odnosila na istorijski razvoj, odnosno širenje liste zaštićenih prava i sloboda. Druga bi upućivala na pitanje o podeli ljudskih prava, a treća bi trebalo da bude posvećena analizi

ciljeva radi čijih ostvarenja se sastavlja lista ljudskih prava. Najzad, četvrta tema bi se odnosila na opšta pravna pravila koja se vezuju za katalog ljudskih prava.

Prvi sveobuhvatni katalogi ljudskih prava

Ako se baci pogled na kataloge ljudskih prava u istorijskoj perspektivi, a posebno one koji su nastali u toku prethodna dva veka, lako se uočava kontinuirani razvoj, odnosno širenje spiska zaštićenih prava i sloboda. Prvi dokumenti o ljudskim pravima mogli su stati na jedan list papira i danas njihove uramljene kopije ukrašavaju zidove kancelarija profesora, sudija, advokata i aktivista nevladinog sektora.

Savremeni pak pravni dokumenti o ljudskim pravima često su sabrani u posebna odeljenja specijalizovanih pravnih biblioteka. Nepregledno mnoštvo međunarodnih dokumenata, kao i nacionalni izvori prava, nude nam beskrajn spisak prava i sloboda koje uglavnom nisu bile poznate pravniku koji je živeo pre više od 200 godina.

Dva se pravna dokumenta mogu smatrati pravim modernim katalogima ljudskih prava. Prvi nosi naziv „*Deklaracija prava čoveka i građanina*“ i predstavlja krunu Francuske revolucije iz 1789. godine. Drugi je poznat pod nazivom „*Povelja o pravima*“ („*The Bill of Rights*“), dokument koji sadrži prvih deset amandmana na Ustav Sjedinjenih Američkih Država usvojenih 1791. godine.

Deklaracija prava čoveka i građanina broji ukupno 17 članova, od kojih većina sadrži samo jednu rečenicu. Verovatno najpoznatije jemstvo Deklaracije koje je upisano već u prvoj rečenici prvog člana, glasi:

„Ljudi se rađaju i žive slobodni i jednaki u pravima.“

Nakon ovog fundamentalnog principa slobode i jednakosti, u tekst Deklaracije upisana su i druga prava, a pre svega pravo svojine, lične sigurnosti i sloboda otpora ugnjetavanju kao prirodna i nezastariva prava čoveka. Takođe, u Deklaraciju su upisane i garancije političkog suvereniteta svih koji žive u društvu, odnosno cele nacije, garancije predstavničke demokratije, kao i principa podele vlasti i vladavine prava.

Ovaj dokument na neobično moderan način nabroja i ostala zajamčena prava i slobode i određuje njihovu sadržinu. Tako su u Deklaraciji svoje mesto našla pravila o pravima lica protiv koga se vodi krivični ili drugi postupak, a posebno pravilo o pretpostavljenoj nevinosti

ovog lica, zatim pravila o slobodi uverenja i slobodi izražavanja, kao i pravila o pravu na kontrolu rada organa vlasti, uključujući i pravo da se zahteva od svakog javnog službenika da „položi račun o svom upravljanju“.

Gotovo u isto vreme, sa druge strane Atlantskog okeana, Američka revolucija dolazi do svog kataloga ljudskih prava, do Amandmana na Ustav SAD. Još 4. jula 1776. godine u Filadelfiji, predstavnici američkih kolonija izglasali su „*Deklaraciju o nezavisnosti*“, u koju su, i to na samom početku teksta, upisali sledeće reči:

„Mi smatramo očiglednim istinama da su ljudi stvoreni jednaki, i da ih je njihov Tvorac obdario neotuđivim pravima među koje spadaju život, sloboda i traganje za srećom.“

Petnaest godina kasnije, ove reči su razvijene u sveobuhvatan katalog prava. Ustav SAD je najstariji živi ustav na svetu, čiji sastavni deo čine ustavni amandmani kojima se definišu pojedina prava i slobode. Prvih deset ustavnih amandmana usvojeno je 1791. godine i oni su poznati pod nazivom „*The Bill of Rights*“. Nakon njih, u kontinuitetu od dva veka, usvajani su drugi amandmani kojima se dalje širilo polje slobode pojedinca.

Amandman I imenuje slobodu izražavanja i slobodu religije kao takozvane „prve slobode“. Zatim se navode i ostala prava: pravo na držanje oružja i organizovanje u odbrambene formacije, tzv. „milicije“, garancije koje se vezuju za nepovredivost doma, uključujući i slobodu od ulaska vojnika u dom, kao i za slobodu od pretresa i zaplene stvari, prava lica protiv koga se vodi krivični postupak, grupa procesnih prava, a posebno pravo na porotu, sloboda od prekomernog, surovog ili drugog neopravdanog kažnjavanja, kao i opšta sloboda od uskraćivanja prava koja ustavom nisu eksplicitno zajamčena.

Pravopolitički uticaj oba ova dokumenta na razvoj nacionalnog zakonodavstva drugih država je ogroman. Njihovo donošenje utrlo je put sastavljanju novih kataloga ljudskih prava. Ono što se tada smatralo izuzetnim, u današnje vreme je uobičajeno – u savremenom svetu gotovo da nema zemlje u čiji pravni sistem nije utkana sveobuhvatna lista prava i sloboda pojedinaca.

Ali i mnogo više od toga, dva pravna dokumenta su odlučujuće doprinela otkrivanju ideje o ljudskim pravima kao temeljnog principa na kome počiva nova pravna i politička zajednica slobodnih i jednakih pojedinaca. Posmatrano iz perspektive pozitivnog prava, ova ideja se izražava putem upisivanja pravnih garancija ljudskih prava u najviši pravni akt

zemlje. Na ovaj način pravna pravila o ljudskim pravima dobijaju pravnu snagu koja se označava kao najveća. Nema drugih pravila u okviru jednog pravnog poretka za koja se može reći da imaju veću pravnu snagu.

Dakle, unošenje liste zajamčenih prava i sloboda u ustav dovodi do uzdizanja ljudskih prava na nivo osnovnog zakona. Slobode čoveka jesu konstitutivni elemenat društvene zajednice i kao takve zaštićene su u najvišem pravnom aktu. To predstavlja rezultat ozbiljno shvaćene ideje o ljudskim pravima kao temeljnom principu političke zajednice koja i danas dominira demokratskim društvima.

Istorijska uslovljenost širenja liste ljudskih prava

Nakon završetka Drugog svetskog rata postalo je očigledno da ljudska prava nisu i ne mogu biti pitanje kojim se samostalno bavi svaka država za sebe. Suočene sa stravičnim ratnim i drugim zločinima, pre svega nacističke Nemačke i fašističkih država Italije i Japana, zemlje pobednice organizovale su čitavu seriju suđenja odgovornima za masovna i drastična kršenja ljudskih prava. Stavljanje van zakona i istrebljivanje ljudi prema njihovim ličnim svojstvima, ratni zločini, posebno zločini protiv civilnog stanovništva, kao i druga nedela vršena širom zemaljske kugle, postala su problem na koji je pravno reagovala tadašnja međunarodna zajednica.

Istovremeno, sazrevala je i svest o tome da su prava i slobode pojedinaca vrednost, odnosno dobro, koje je zajedničko čitavom čovečanstvu. Svi ljudi, ne samo oni koji žive u jednoj državi, jesu uživaoci ljudskih prava. Svim „članovima ljudske porodice“, kako se tada govorilo, moraju se garantovati ista prava i slobode.

Ova ideja inspirisala je članice Ujedinjenih Nacija da 1948. godine usvoje „*Opštu deklaraciju o pravima čoveka*“. U prvoj rečenici ovog dokumenta ističe se da je priznavanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava svih ljudi, temelj slobode, pravde i mira u svetu. Tekst Deklaracije čini trideset članova u kojima je sadržana prva sveobuhvatna lista ljudskih prava doneta na nivou međunarodne organizacije.

Pravno-teorijski gledano, prava i slobode upisane u ovaj dokument obično se dele na ljudska prava prve i druge generacije. U prvu generaciju ljudskih prava svrstavaju se klasična građanska i politička prava, kao što je garancija jednakosti ljudi, odnosno sloboda od diskriminacije, zabrana ropstva, mučenja, svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja, pravo na priznavanje pravnog subjektiviteta, pravo na sudsku zaštitu

zajamčenih prava i sloboda, pravo na ličnu slobodu, prava učesnika krivičnog i drugih postupaka, pravo na privatnost, sloboda kretanja, pravo na utočište, pravo na državljanstvo, pravo na brak i osnivanje porodice, pravo na imovinu, sloboda misli, savesti i veroispovesti, sloboda mišljenja i izražavanja, sloboda okupljanja i udruživanja i pravo na učešće u upravljanju javnim poslovima, uključujući i pravo da se to čini preko slobodno izabranih predstavnika, kao i pravo na organizovanje povremenih i slobodnih izbora predstavnika državne vlasti. Ova prava i slobode upisane su u prvih dvadesetjedan član Deklaracije.

Sledećih šest veoma sadržajnih odredbi posvećeno je pravima tzv. „druge generacije“. Radi se o socijalnim, ekonomskim i kulturnim pravima, među kojima su i pravo na rad, na slobodan izbor zaposlenja, na pravične i zadovoljavajuće uslove rada, kao i na zaštitu od nezaposlenosti, pravo na jednaku platu za jednaki rad, pravo na zadovoljavajuću naknadu za rad, pravo na odmor i ograničeno radno vreme, pravo na sindikalno organizovanje i članstvo u sindikatu, pravo na životni standard koji obezbeđuje zdravlje i blagostanje pojedincu i njegovoj porodici, pravo na socijalno osiguranje, naročito u slučaju bolesti, onesposobljenosti za rad, starosti i sl, prava majke i deteta, pravo na školovanje, kao i pravo na učešće u kulturnom, umetničkom i naučnom životu zajednice, što uključuje i zaštitu naučnih, književnih i umetničkih dela.

Podela na dve generacije prava i sloboda prevashodno je uslovljena istorijskim razvojem kataloga ljudskih prava. Prava prve generacije su istorijski starija. Ona su nastala još na samom početku prelaska u moderno doba, u toku XVIII veka, i to pre svega kroz promenu shvatanja o odnosu između države i pojedinca. Prava druge generacije su mlađa, ona se vezuju za napore radnika i drugih grupa socijalno ugroženog stanovništva da za sebe osiguraju pogodno ekonomsko, radno, socijalno i kulturno okruženje. U tom smislu, Opšta deklaracija UN je samo sumirala dotadašnji razvojni put ljudskih prava.

Međutim, u ovom tekstu se sa lakoćom može naslutiti potreba daljeg širenja liste ljudskih prava izvan tema kojima su se bavile garancije prava prve i druge generacije. Tako je na samom početku dokumenta poštovanje ljudskih prava dovedeno u direktnu vezu sa uspostavljanjem i održavanjem mira u svetu, dok je u članu 28. Deklaracije upisano da „svako ima pravo na društveni i međunarodni poredak u kojem prava i slobode...mogu biti potpuno ostvarene“. Više decenija nakon usvajanja Deklaracije, u toku sedamdesetih godina prošlog veka, sličnim rečima je opisana sadržina novopriznatog „prava na razvoj“. U okviru garancija međunarodnog prava, pravu na razvoj su se u tom kasnijem vremenskom periodu pridružila i druga dva prava, pravo na mir i pravo na zaštitu prirodne okoline, a krajem XX

veka i specifični zahtevi vezani za demokratiju, dobro upravljanje i ljudsku bezbednost. U teoriji ljudskih prava ova prava se imenuju kao prava treće generacije.

Bujanje ljudskih prava

U drugoj polovini XX veka dolazi do naglog širenja kataloga ljudskih prava. Na nivou međunarodne zajednice, spiskovi zaštićenih prava i sloboda progresivno se uvećavaju u decenijama koje slede nakon donošenja Opšte deklaracije. Pod okriljem Ujedinjenih Nacija, 1966. godine, donose se dva veoma važna opšta dokumenta o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.

Uz prisećanje na strahote Drugog svetskog rata i suočene sa opasnostima koje sa sobom nose autoritarni komunistički režimi na istoku Evrope, zapadnoevropske zemlje usvajaju 1950. godine Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, koja se u svom osnovnom tekstu odnosi, pre svega, na garancije tzv. „građanskih prava“. Sve do današnjeg dana, tekst Konvencije je konstantno obogaćivan novim pravima sadržanim u dodatnim protokolima uz Konvenciju. Po uzoru na ovaj dokument, kasnije su usvojeni i drugi regionalni dokumenti, kao što je Međuamerička konvencija o ljudskim pravima iz 1969. godine, i Afrička povelja o ljudskim i pravima naroda iz 1981. godine.

Istovremeno, usvajaju se i dokumenti koji se odnose na pojedina prava i slobode, odnosno na grupe zaštićenih lica. U okviru Ujedinjenih Nacija, usvojena je još 1948. godine Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, a zatim u toku šest decenija i drugi dokumenti, kao što je Konvencija i Protokol o statusu izbeglica (1951. i 1968), konvencije o pravnom položaju lica bez državljanstva (1954), i o smanjenju broja lica bez državljanstva (1961), Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (1966), Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (1979), Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (1984), Konvencija o pravima deteta (1989), i najzad kao jedna od poslednjih u nizu, Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom iz 2006. godine.

Na tlu Evrope, dve organizacije odlučujuće su doprinele širenju spiska zaštićenih prava i sloboda. Sa jedne strane, to je Savet Evrope kao politička zajednica koja je nakon sloma komunističkih režima s kraja osamdesetih i početka devedesetih godina prošlog veka, u svoje članstvo primila gotovo sve evropske države. Pored Evropske konvencije o ljudskim

pravima i protokolima uz Konvenciju kao najvažnijim izvorima ljudskih prava ove organizacije, posebno se ističu i Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina, Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima, Evropska socijalna povelja, ali i brojni drugi pravni dokumenti napisani u formi deklaracija ili preporuka.

Sa druge strane, to je Evropska unija, organizacija evropskih zemalja čiji je nastanak bio vezan prevashodno za ekonomski napredak državačlanica. Međutim, u svom razvoju, Evropska unija nije mogla da ostane po strani od ljudskih prava i to pre svega u onim oblastima koje su vezane za privrednu delatnost, kao što je zaštita potrošača, prirodne okoline, intelektualne svojine, u oblasti radnog i socijalnog prava i sl. Vremenom pak, komunitarno pravo EU razvilo je pravne standarde i u drugim oblastima ljudskih prava, na primer u oblasti zaštite od diskriminacije i zaštite podataka o ličnosti. Najzad, u Nici 2000. godine, Evropska unija je dobila svoj prvi opšti katalog ljudskih prava pod nazivom „*Povelja o osnovnim pravima Evropske unije*“.

Ustavnopravna lista i nacionalno zakonodavstvo

Širenje kataloga ljudskih prava na nivou međunarodnih organizacija u periodu nakon Drugog svetskog rata, odrazilo se i na uvećanje liste zaštićenih prava i sloboda na nivou nacionalnog zakonodavstva. Gotovo svi novi ustavni dokumenti sačinjeni u drugoj polovini XX veka sadrže sveobuhvatnu listu prava. U Evropi, to pre svega važi za ustave novih demokratija – od Osnovnog zakona Savezne Republike Nemačke iz 1949, i ustavnih tekstova država koje su se tokom sedamdesetih godina rešile nasleđa vojnih hunti, kao što su Španija i Portugal, preko talasa novih ustavnih dokumenata zemalja Istočne Evrope i država nastalih raspadom Sovjetskog Saveza, donetih na izlasku iz autoritarnih komunističkih režima u toku devedesetih godina, do regionalno najbližih ustava država nastalih na području bivše Jugoslavije.

Međutim, i novi ustavi drugih evropskih država doneti u periodu nakon Drugog svetskog rata, sadrže kataloge zaštićenih prava i sloboda. Tako, sveobuhvatan spisak ljudskih prava u svoje sadašnje ustave unose Belgija, Danska, Island, Italija, Holandija, Luksemburg, Norveška, Švajcarska, Turska i drugi. Velika Britanija je 1998. donela poseban zakon kojim je preuzela tekst Evropske konvencije o ljudskim pravima u nacionalni pravni sistem.

U periodu nakon demokratskih promena 2000. godine, Srbija je dobila čak dva ustavna dokumenta. Prvi je usvojen 2003. godine na nivou Državne zajednice Srbija i Crna Gora. Jedan njegov integralni deo, donet u formi posebnog pravnog akta, bio je posvećen isključivo ljudskim pravima – to je „*Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama*“, tzv. „*Mala povelja*“, kako se ona kolokvijalno nazivala. Drugi je donet u periodu nakon raspada Državne zajednice, krajem 2006. godine, i on predstavlja celovit ustavni tekst novokonstituisane države, Republike Srbije. U Ustavu Srbije iz 2006, na ljudska prava, grubo rečeno, odnosi se polovina ustavnih odredbi, dok je druga polovina posvećena pitanjima organizacije državne vlasti.

Osim ustavnih tekstova, katalog prava i sloboda u nacionalnom zakonodavstvu šire i posebni zakonski tekstovi posvećeni pojedinim pravima ili zaštiti pojedinih kategorija lica. Tako na primer, savremene države usvajaju posebne zakone u oblasti zaštite od diskriminacije, slobode štampe, odnosno medijskog prava, slobode religije, slobode okupljanja i udruživanja, u oblasti prava iz radnog odnosa i prava iz bračnih i porodičnih odnosa, zakone o socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, zaštiti potrošača, zaštiti prirodne sredine, zakonska pravila o pravu na pravnu pomoć, propise u oblasti medicinskog prava, kao što su zakoni o pravima pacijenata, o eutanaziji, genetskom inženjeringu i sl. Rečju, gotovo da nema prava i slobode o kojoj se danas ne može napisati poseban zakon.

Svaki od ovih posebnih zakona po pravilu dodaje katalogu ljudskih prava nove pravne garancije. Na primer, ustavno jemstvo slobodnog pristupa informacijama u posedu organa javne vlasti, može se zakonom raslojiti na četiri posebna prava – na obaveštenje o tome da li organ javne vlasti poseduje traženu informaciju, na uvid u dokument koji sadrži traženu informaciju, na kopiju tog dokumenta i na pravo da se zahteva dostava kopije na adresu tražioca informacije. Slično tome, ustavom garantovana sloboda od diskriminacije, može se prevesti u zabranu čitavog niza posebnih oblika diskriminacije, među kojima je i „zabrana govora mržnje“, koja se potom dodatno reguliše posebnim propisima, i to u oblasti javnog informisanja, ali i u okviru krivičnog zakonodavstva.

Ovaj proces osvajanja i širenja sfere slobode pojedinca putem umnožavanja ljudskih prava, mogao bi se načelno pratiti na tri različita koloseka: prema oblastima pravnog regulisanja, licima kojima se pruža pravna zaštita i prema izvorima prava.

Danas gotovo da nema oblasti pravnog regulisanja u kojoj nisu sadržana pravila o ljudskim pravima. Čini se kao da je ceo pravni sistem pokriven pravom ljudskih prava – od

materijalnog krivičnog, građanskog i prava koji uređuje rad organa javne vlasti, do procesnih zakona, odredbe o ljudskim pravima zalaze u svaki ugao pravnog sistema.

Tako, najveći deo materijalnog krivičnog prava štiti lična dobra pojedinaca, život, fizički integritet i sl, kao i njihovu imovinu, od najtežih oblika povređivanja. Krivično procesno pravo se u dobroj meri bavi zaštitom prava lica koje je lišeno slobode, odnosno protiv koga se vodi postupak utvrđivanja krivične odgovornosti.

U oblasti građanskog prava, druga polovina dvadesetog veka bila je obeležena pozitivnopravnim osamostaljivanjem ličnih prava koja se razumeju kao prava na ličnim dobrima, u koje se ubrajaju život i telesni (fizički) i psihički integritet, privatnost, lik, glas, dnevnički spis ili drugi zapis lične prirode, podatak o ličnosti, čast i ugled, autentičnost i lično ime.

Osim toga, porodično pravo kao građanskopravna disciplina, vrvi od prava koja se vezuju za brak i porodične odnose, posebno za odnose između bračnih drugova i odnose roditelja i dece. U nedostatku opšteg građanskog zakonika u Srbiji, u ovu disciplinu smeštena su i pravila o drugim fundamentalnim ljudskim pravima, pre svega ona koja se odnose na pravnu i poslovnu sposobnost fizičkih lica.

Slično tome, radno pravo je prepuno pravila o pravima iz radnog odnosa, uključujući i pravila o uslovima rada, odmorima, štrajku, sindikalnom udruživanju i sl. U novije vreme posebno se ističu i radnopravna pravila o zabrani diskriminacije i zlostavljanja na radu. Najzad, građanski procesni zakoni, pre svega oni koji se odnose na parnični i vanparnični postupak, sadrže odredbe kojima se štite ljudska prava učesnika tih postupaka – na primer, njima se uređuju opšta procesnopravna pitanja, kao što je garancija pravičnog suđenja u razumnom roku, ali i posebni postupci, kao što je postupak oduzimanja poslovne sposobnosti, postupak priznavanja pravnog subjektiviteta, postupak proglašenja jednog lica za umrlo i sl.

Danas je i oblast prava koje uređuje rad organa javne vlasti, zahvaćena plimom ljudskih prava. Od opštih propisa koji se odnose na prava državnih službenika i zaštitu ljudskih prava u postupcima pred upravnim organima, preko posebnih propisa o zaštiti ljudskih prava u radu pojedinih organa javne vlasti, na primer policije, pa do zakona kojima se uređuju specifična pitanja, kao što je pristup informacijama u posedu organa javne vlasti, skoro da nema pravnog propisa u klasično određenoj oblasti javnog državnog prava u kome nisu sadržana pravila o ljudskim pravima.

Sa druge strane, jednu od najznačajnijih novina u razvoju ljudskih prava predstavlja i tematsko osamostaljivanje pojedinih grupa prava u posebne pravne discipline, kao što su

antidiskriminaciono, medijsko, medicinsko, pravo zaštite ličnih podataka, ekološko pravo i druga. Osobenost ovih posebnih prava sastoji se u tome što su njihova pravila istinski multidisciplinarnog karaktera – ona prevazilaze granice klasičnih pravnih oblasti javnog i privatnog prava, odnosno grana prava, kao što je građansko, upravno ili krivično pravo.

Na sličan način dolazi i do osamostaljivanja pojedinih pravnih disciplina koje se vezuju za lica ili grupe lica koja dele određeno svojstvo ili status. Prava deteta, prava žena, prava osoba sa invaliditetom, prava nacionalnih manjina, sve ove grupe prava i sloboda danas se grupišu u posebne pravne discipline, takođe interdisciplinarnog karaktera. Stvarajući jedinstven pravni režim uživanja i zaštite prava i sloboda pojedinih kategorija lica, nove discipline tako protežu svoja pravila preko čitavog pravnog sistema.

Najzad, kombinujući prva dva osnova osamostaljivanja pravnih disciplina sa trećim osnovom, koji bi se vezivao za karakter izvora prava o ljudskim pravima, moguće je izdvojiti i ostale grupe prava. Tako su konstituisane kao posebne pravne discipline međunarodno krivično pravo, i međunarodno humanitarno pravo. Posebnu specifičnost ovoj grupi daje takođe i razvoj komunitarnog prava Evropske unije u pojedinim oblastima zaštite ljudskih prava, kao što je oblast zaštite prirodne sredine.

Podela ljudskih prava

Lista ljudskih prava predstavlja veoma dragocenu metu moći čovekovog rasuđivanja. Skoro da nema ambicioznije napisanog pravnoteorijskog teksta o ljudskim pravima koji se ne bavi njihovom klasifikacijom ili ne upućuje na podelu prava i sloboda na pojedine grupe ili oblasti. Ovom prirodnom ljudskom nagonu često ne mogu da odole ni tvorci međunarodnih dokumenata i ustavopisci. Podela ljudskih prava u samim pravnim dokumentima vezuje se uglavnom za širenje liste zaštićenih prava i sloboda. Što je katalog prava brojniji, to ima više izgleda da će se tvorac pravnih normi odlučiti da u samom pravnom dokumentu ponudi svoje razumevanje podele ljudskih prava. Ustav Srbije iz 2006, vrši podelu zaštićenih prava na ljudska i manjinska prava. Ustav Švajcarske iz 1999, sadrži podelu na osnovna prava, zatim građanska prava, među koje ubraja državljanstvo i politička prava, i treću grupu, socijalna prava. Ustav Španije iz 1978, deli odeljak ustavnog teksta koji se bavi pravima i slobodama na dva dela – prvi se odnosi na osnovna prava i javne slobode, a drugi na prava i dužnosti građana.

Među nedavno donetim međunarodnim dokumentima, posebno razvijenu podelu ljudskih prava sadrži Povelja o osnovnim pravima EU. U ovom dokumentu su pravna pravila o ljudskim pravima originalno raspodeljena u šest odeljaka koji nose nazive: I-Dostojanstvo, II-Sloboda, III-Jednakost, IV-Solidarnost, V-Prava građana i VI-Pravda.

Sve ove podele uglavnom imaju za cilj puko pravno sistematizovanje materije ljudskih prava u okviru pravnog dokumenta, bez namere stvaranja specifičnih pravnih posledica razdvajanja na grupe prava. Međutim, u nekim slučajevima, svrstavanje prava i sloboda u jednu od grupa, neposredno se vezuje za osoben pravni režim njihovog uživanja ili mogućnosti zaštite.

Ranije se smatralo da se podela na tri generacije ljudskih prava ne vrši samo prema njihovoj sadržini ili hronološkom kriterijumu njihovog pojavljivanja na istorijskoj sceni, već da je ovu podelu moguće izvršiti i na temelju njihove pravne snage. Tako se govorilo da su prava prve generacije sadržana u „čvstim“ pravnim pravilima koja država mora da poštuje. Nasuprot tome, pravila o pravima druge generacije manje su pravno obavezujuća za državu jer sadrže samo tzv. „obavezu unapređivanja“ pojedinih oblasti, a ne čvrste pravne garancije ustanovljene u korist pojedinaca, dok norme o pravima treće generacije više zagovaraju određeni društveni ideal, odnosno predstavljaju „političke ciljeve“, bez navođenja jasnih sadržaja, odnosno „obrisa“ pojedinih od njih.

Posmatrano iz sadašnje perspektive razvoja ljudskih prava, sasvim je jasno da kriterijum pravne snage ili pravne obaveznosti ne bi mogao da bude iskorišćen u cilju opravdanja klasične podele prava na tri generacije. Danas naime pravila o većini prava sadržanih u sve tri generacije stvaraju jednako čvrste pravne obaveze za državu ili treća lica, baš kao što je i njihova sadržina jednako precizno određena. Zaključak o tome moguće je neposredno izvesti na osnovu upoređivanja pravnih pravila na primer o slobodi štampe, u oblasti radnih odnosa i onih koja se odnose na zaštitu prirodne sredine.

Jedan od očuvanih primera izdvajanja prava i sloboda u posebnu grupu prema osobenostima pravnog režima njihovog uživanja i zaštite, predstavlja kategorija tzv. „građanskih prava“. U engleskom pravu se izraz „građanske slobode“ koristi kao difuzni pojam, čije granice nisu precizno određene, a koji obuhvata sferu slobode pojedinca koja je zaštićena prevashodno od akata državne vlasti.

U američkom pravu pak, ovaj pojam obogaćen je tokom šezdesetih godina prošlog veka zahtevom za priznavanje jednakosti svih ljudi, bez obzira na njihova lična svojstva, kao što je rasna pripadnost i boja kože, i to posebno u pogledu tzv. „participativnih“, odnosno

političkih prava. U tom periodu, pokret za poštovanje građanskih prava bio je uglavnom usmeren na obezbeđivanje jednakog položaja afroamerikanaca u javnoj sferi društvenog života, a pre svega u vezi sa pravom glasa, kao i pristupom javnim mestima, odnosno korišćenjem javnih službi, zapošljavanjem i sl.

Nasuprot ovim shvatanjima anglo-saksonskog prava, Evropski sud za ljudska prava tumači kategoriju „građanskih prava“ na drugačiji način i daleko šire. Po slovu stava 1, člana 6. Evropske konvencije, „svako, tokom odlučivanja o njegovim građanskim pravima i obavezama ili o krivičnoj optužbi protiv njega, ima pravo na pravičnu i javnu raspravu u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, obrazovanim na osnovu zakona“.

Ovo pravilo pretpostavlja, između ostalog, da pojedinac uživa pravnu zaštitu na temelju člana 6. Konvencije, samo ako se u konkretnom slučaju radi o onim njegovim pravima koja se mogu izdvojiti u grupu građanskih prava. Dakle, osim tumačenja i primene drugih pravnih standarda iz navedenog pravila, kao što je „pravično suđenje“, „razumni rok“ ili „nezavistan i nepristrasan sud“, za uživanje ovog specifičnog jemstva ljudskih prava od odlučujućeg je značaja kvalifikovanje jednog prava kao „građanskog prava“.

Prema ustaljenoj praksi Evropskog suda za ljudska prava, član 6. Konvencije ne određuje sadržinu nekog posebnog prava, već se odnosi samo na spor u vezi sa građanskim pravom za koje se može utvrditi da je pojedincu priznato u okviru nacionalnog pravnog sistema. Pojam pak „građanskog prava“, Evropski sud tumači autonomno, bez oslonca na kvalifikaciju samog prava u nacionalnim pravnim sistemima državačlanica.

Tako, u grupu građanskih prava na prvom mestu spadaju ona prava povodom kojih pravni subjekti ulaze u građanskopravne odnose. Najapstraktnije određeno, garancija iz člana 6. Konvencije obuhvata sve novčane zahteve, odnosno prava imovinskog karaktera. U tom smislu, Sud pojam građanskih prava vezuje za spor koji se odnosi na svojinska, odnosno imovinska prava i interese koji su zaštićeni članom 1, Protokola I uz Evropsku konvenciju, među kojima se kao klasična građanska prava izdvajaju pravo svojine i pravo na naknadu štete.

Sa druge strane, Evropski sud je iskoristio potencijal prava imovinskog karaktera da bi proširio domašaj garancije iz člana 6. i na oblast odnosa između pojedinca i državne vlasti. Tako je Sud nakon početnog oklevanja zauzeo stav da ova pravna garancija pokriva i sporove u vezi sa novčanim zahtevima i ostalim materijalnim davanjima nastalim na temelju prava iz socijalnog osiguranja, odnosno socijalne pomoći, uključujući tu i novčanu pomoć za slučaj

nezaposlenosti. Takođe, prema odlukama Suda, naknada za rad, kao i pravo na penziju, redovnu ili invalidsku, takođe ulaze u grupu građanskih prava.

Najzad, u poslednjim odlukama Sud je u svom tumačenju člana 6. izašao i izvan okvira imovinskih odnosa u javnopravnoj sferi, te je tako zauzeo stav da je pravo na pristup informacijama u posedu organa javne vlasti građansko pravo koje je obuhvaćeno slobodom izražavanja iz člana 10. Evropske konvencije. Ovo proširenje domašaja pravne garancije sadržane u članu 6. Konvencije na osnovu „dinamičnog i evolutivnog pristupa“ Suda, koje čini se odražava proces koji još nije završen, najvidljivije je u oblasti radnih odnosa lica zaposlenih u organima državne vlasti.

U *slučaju Pelegrin protiv Francuske*, Sud je uzeo u obzir činjenicu da se u brojnim državama članicama pravi razlika između državnih službenika i ostalih koji su zaposleni u „privatnom sektoru“, te je potvrdio već izgrađen stav da u okvir garancija iz člana 6. ne ulaze „sporovi koji se odnose na zapošljavanje, rad i prestanak službe“ državnih službenika. Ipak, Sud je prihvatio da određeni zahtevi imovinskog karaktera državnih službenika, koji reflektuju njihov „suštinski ekonomski interes“, kao što je naknada za rad, mogu da se podvedu pod kategoriju građanskih prava.

Nezadovoljan pak neodređenošću koju sa sobom nosi standard „suštinski ekonomski interes“, a posebno problemima njegove praktične primene, Sud je u ovom sporu formulisao tzv. „funkcionalan kriterijum“ primene člana 6. na položaj državnih službenika. Ovaj kriterijum oslanja se na sadržaj i prirodu posla koji državni službenici obavljaju, a posebno na njihovo učešće u vršenju suverene vlasti države. Sud tako kaže da državni službenici između sebe dele odgovornost za obavljanje posla u javnom interesu, kao što učestvuju i u vršenju vlasti koja im je poverena javnopravnim propisima.

Zbog toga, smatra Sud, država ima opravdani interes da od ovih lica zahteva poverenje i lojalnost u međusobnom odnosu. U tom smislu, sporovi koji su isključeni iz domašaja člana 6. Konvencije odnose se na aktivnosti službenog lica vezane za obavljanje poslova u okviru organa vlasti, koji na osnovu svojih ovlašćenja štiti javni interes. Sud navodi da tipične primere ovih aktivnosti predstavljaju poslovi koje obavljaju policajci ili pripadnici vojske.

Međutim, prema nedavno izraženom shvatanju Suda u *slučaju Vilho Eskelinen i drugi protiv Finske*, primena ovog funkcionalnog kriterijuma u praksi nije dovela do željenog podizanja nivoa pravne sigurnosti u tumačenju člana 6. Konvencije. Zbog toga je neophodno, kaže Sud, dalje razviti kriterijum razlikovanja konkretnih slučajeva, i to pre svega na osnovu

priznavanja sličnosti pojedinih aspekata položaja zaposlenih u državnoj administraciji i onih koji su zaposleni kod privatnih poslodavaca.

Prelazeći na teren onoga što se može nazvati „formalni kriterijum“, Sud ističe da je potrebno priznati da država ima interes da kontroliše pristup sudu pojedinih kategorija državnih službenika. Međutim, kaže Sud, na samoj državi leži obaveza da propisom precizno odredi krug sporova sa zaposlenima koji se ne mogu rešavati pred nacionalnim sudom. Ako ovaj propis postoji, onda Evropski sud može dalje da odlučuje o tome da li je ovo ograničenje prava na sudsku zaštitu opravdano.

Postoji dakle pretpostavka, zaključuje Sud, da se član 6. primenjuje i na sporove između državnih službenika i države. Na samoj državi leži obaveza da pokaže da je u konkretnom sporu državnom službeniku propisom ograničeno pravo da se obrati sudu, kao i da dokaže da je ovo ograničenje ustanovljeno zbog potrebe zaštite državnog interesa u vršenju ovlašćenja organa javne vlasti ili zbog potrebe očuvanja odnosa poverenja i lojalnosti između službenika i organa vlasti. Tako, kaže Sud, obični radni sporovi državnih službenika po pravilu se ne mogu u budućnosti isključiti iz domašaja garancije upisane u član 6. Konvencije.

Ciljevi i pravni značaj nabrajanja prava i sloboda

Tri su neposredna cilja zbog čijeg ostvarenja se sastavlja lista ljudskih prava. Prvi cilj je imenovanje, odnosno dodeljivanje pravnog naziva pojedinim pravima. Drugi je određivanje sadržine prava i sloboda, a treći je obezbeđivanje pravne snage njihovom jemstvu, odnosno garancijama.

Upućivanje na pojedina ljudska prava u pravnoj komunikaciji uobičajeno se vrši korišćenjem njihovih naziva. Pravno-tehnički posmatrano, različiti su načini određivanja naziva određenog prava ili slobode u samom pravnom dokumentu. Najjednostavnije se ovaj posao može obaviti imenovanjem prava u odrednici, naslovu ili „rubrumu“ odredbe, kako se to takođe kaže, koja sadrži pravila o tom pravu. Na ovaj način se značajno doprinosi preglednosti pravnog teksta, te se čitaocu olakšava njegovo korišćenje.

Novi Ustav Srbije iz 2006, koristi pre svega ovu tehniku imenovanja ljudskih prava. Iznad odredbe koja je posvećena jednom pravu, ustavopisac upisuje i njegov naziv. Međutim, ustavopiscu su stajali na raspolaganju i drugi načini imenovanja ljudskih prava. Tako se u nekim slučajevima naziv pojedinog prava ili slobode posredno određuje upućivanjem na

nedozvoljeno ponašanje, na primer govori se o zabrani diskriminacije, zabrani ropstva, položaja sličnog ropstvu i prinudnog rada, zabrani izazivanja rasne nacionalne i verske mržnje i zabrani nasilne asimilacije. Ako je to potrebno, u svim ovim slučajevima moguće je negativno određenu „zabranu“, zameniti pozitivno određenom „slobodom od“ diskriminacije, ropstva, prinudnog rada i sl.

Sa druge strane, ustavopisac upućuje na naziv jednog broja ljudskih prava na taj način što direktno navodi osnovnu temu pravnog regulisanja. Rubrumi pojedinih članova Ustava tako sadrže sledeće reči: dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti, pritvor, pravna sigurnost u kaznenom pravu, nepovredivost stana, tajnost pisama i drugih sredstava opštenja, crkve i verske zajednice, penzijsko osiguranje, zdrava životna sredina i sl.

Za razliku od Ustava Srbije, neki od kataloga ljudskih prava izbegavaju korišćenje rubruma za označavanje pojedinih odredbi. U dokumentima ove vrste, naziv prava ili slobode moguće je odrediti konsultovanjem same sadržine pravne garancije i to najčešće prvih reči koje se u njoj koriste.

Između sadržine pravne garancije i naziva prava ili slobode mora postojati odnos podudarnosti. Naziv prava reflektuje njegovu sadržinu, odnosno predstavlja ključnu reč za razumevanje sadržine pravne garancije.

Sama pak sadržina pravne garancije određena je putem pravnih pravila kojima se definiše normativni okvir uživanja prava ili slobode. Pravnometodološki posmatrano, ovaj normativni okvir se u odnosu na prava i slobode izgrađuje na tri komplementarna načina: njihovim definisanjem, zatim određivanjem sfere njihovog prostiranja, kao i propisivanjem sredstava njihove zaštite.

Pravno normiranja ljudskih prava po pravilu započinje određivanjem predmeta pravnog regulisanja. Ovaj cilj se može ostvariti na različitim nivoima apstrakcije pravne regulative. Tako, ustavnopravne i međunarodnopravne garancije predstavljaju, po pravilu, najapstraktnije norme o ljudskim pravima. U njima su, pre svega, sadržana pravila kojima se priznaje, garantuje, odnosno jemči, određeno pravo ili sloboda.

Sa ovog najvišeg nivoa apstrakcije, pravni poredak se spušta na nivo detaljnijeg određivanja predmeta pravnog regulisanja. Ovaj posao definisanja konkretnih pravila posebnog pravnog režima koji se vezuje za jedno pravo, obično se pravnotehnički prepušta zakonodavcu. Međutim, konkretno definisanje predmeta pravnog regulisanja može da bude prepušteno i sudovima. Najzad, nekad sudovi sami koriste priliku da formulišu najapstraktnije pravne garancije ljudskih prava.

Određivanje sfere prostiranja ili domašaja pojedinih pravnih garancija, po pravilu se vrši propisivanjem pravila o ograničenju ljudskih prava. Ova pravila o ograničenju mogu biti opšteg karaktera, te se na taj način vezuju za sva prava i slobode. Takođe, ona se mogu odnositi i na određene okolnosti koje opravdavaju ograničenje ljudskih prava, kao što je vanredno ili ratno stanje.

Međutim, ograničenje ljudskih prava vrši se i putem definisanja pravila koja se vezuju za pojedina prava ili slobode. Ova pravila prvenstveno određuju razloge zbog kojih pravo ili sloboda može u konkretnom slu čaju biti ograničena. Kao i kod određivanja predmeta pravnog regulisanja, i pravila o ograničenju ljudskih prava mogu da nastanu u sudskoj praksi.

Najzad, sredstva zaštite ljudskih prava veoma često se propisuju u obliku posebnih pravnih garancija. Najapstraktniji oblik ove pravne garancije jeste priznavanje prava na sudsku zaštitu ljudskih prava. Sadržina ovog prava obično se dalje dopunjuje pravilima koja obezbeđuju fer postupanje u sudskoj zaštiti prava i sloboda, kao i posebnim garancijama koje se odnose na pravo na zaštitu ljudskih prava pred ustavnim sudom, ili pred međunarodnim sudovima i drugim institucijama.

Sa druge strane, pravo na zaštitu vezuje se i za pojedina prava i slobode. Opšte pravo na sudsku zaštitu tako se može konkretizovati propisivanjem posebnih tužbi koje stoje na raspolaganju beneficijarima određenog prava ili slobode. Isto tako, moguće je propisati i neko drugo sredstvo zaštite koje im je ostavljeno na dispoziciju. Takođe, beneficijarima se može staviti na raspolaganje i drugo opšte sredstvo zaštite, ili im se pak može pravno garantovati primena sredstava zaštite koje pretpostavljaju vršenje posebnih ovlašćenja organa javne vlasti.

Treći cilj pravne regulative u sastavljanju kataloga ljudskih prava jeste obezbeđivanje pravne snage samim pravnim garancijama pojedinih prava i sloboda. Naime, kao što je pokazano, pravna pravila o ljudskim pravima razbacana su po celom pravnom sistemu, ali sva ona nemaju istu pravnu snagu jer su sadržana u izvorima prava različite pravne snage. Hijerarhija pak izvora pravnih normi definisana je po pravilu u ustavnom dokumentu, kao najvišem pravnom aktu u zemlji.

Pozitivnopravno posmatrano, smeštanjem centralnog, odnosno opšteg kataloga ljudskih prava na sam vrh piramidalne konstrukcije izvora prava, u tekst ustava i međunarodni dokument, obezbeđuje se pravilima o ljudskim pravima snaga najvećeg, odnosno najvišeg pravnog autoriteta. Tako, unutar jedinstvenog pravnog sistema, nema pravila koja imaju veću pravnu snagu od njih. Sva ostala pravila, zakonskog ili drugog

karaktera, moraju da budu u saglasnosti sa ovim osnovnim ustavnim pravilima, odnosno pravilima upisanim u odredbe priznatog međunarodnog dokumenta.

Sa druge strane i pravno-politički posmatrano, unošenje katalog ljudskih prava u prvi deo ustavnog teksta, kao što je to na primer učinjeno u Nemačkoj 1949. godine, reflektuje osnovni sistem vrednosti na kojima počiva društvena zajednica. Ustavotvorac time nedvosmisleno izražava stav koji je prisutan još iz vremena Francuske i Američke revolucije, da su ljudska prava vrednost do koje je pravnoj zajednici najviše stalo, i zbog toga pravilima o pravima i slobodama pojedinca daje snagu najvećeg pravnog autoriteta.

Opšta pravila kataloga ljudskih prava

Tri se pravila vezuju za sam katalog ljudskih prava. Prvo pravilo se odnosi na nehijerarhičnost prava i sloboda, drugo pravilo se sastoji u zabrani snižavanja jednom dostignutog nivo zaštite ljudskih prava, a treće se vezuje za jemstvo onih prava koja nisu izričito navedena u katalogu ljudskih prava.

Prvo pravilo o nehijerarhičnosti ljudskih prava kaže da prava i slobode pojedinca nisu između sebe hijerarhijski strukturane. Nema višeg i nižeg prava ili slobode. Pre svega, ovo pravilo znači da su ljudska prava jednaka između sebe za samog čoveka kome pripadaju. Prava i slobode predstavljaju pojedinačne manifestacije jedinstvene slobode ljudske ličnosti. Samo u svojoj ukupnosti ove emanacije čine čoveka slobodnim. Sa druge strane, i pravnom poretku je jednako stalo do svih ljudskih prava. Pravo tretira sve ljude jednako, te je sloboda jednoga, u svojoj celovitosti jednaka slobodi ostalih. Pravo jednog lica tako je jednako važno kao isto ili neko drugo pravo ostalih lica.

Ovu pak ideju o nehijerarhičnosti ljudskih prava trebalo bi neposredno razmotriti i u kontekstu pravne snage pravila u koja su ljudska prava upisana. Naime, ako su sadržana u istom pravnom dokumentu, na pri mer ustavu ili međunarodnoj konvenciji, sama pravna jemstva ljudskih prava su između sebe jednaka po svojoj pravnoj snazi.

Međutim, pravni poredak može i da izdvoji određena pravila o ljudskim pravima u posebnu grupu privilegovanih pravnih normi koje nije dopušteno menjati budućim pravnim aktima. Prema tzv. „garanciji večnog pravnog važenja“ iz člana 79. Osnovnog zakona, kako se o njoj govori u sudskoj praksi u Nemačkoj, nisu dozvoljene izmene kojima se dira u principe utvrđene članovima 1. i 20.

Takođe, pravni poredak može da izdvoji pojedine garancije u posebnu grupu pravila od kojih nije dopušteno odstupanje u bilo kojim realnim okolnostima, pa ni u uslovima ratnog ili uopšte vanrednog stanja. Tako, prema članu 15. Evropske konvencije, u doba javne opasnosti odstupanja nisu dozvoljena od garancije prava na život iz člana 2, osim ako se radi o zakonitim ratnim postupcima, garancije slobode od mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja iz člana 3, garancije slobode od ropstva iz člana 4, kao i od načela legaliteta krivičnog dela i krivične sankcije iz člana 7.

Ljudska prava zajamčena pravilima iz ove grupe, mogla bi se tako smatrati privilegovanim ili neprikosnovenim pravima i slobodama, koja ne trpe pravom dopuštena ograničenja, i po tome bi se ona razlikovala od svih ostalih prava i sloboda. To ipak ne znači da su ona važnija ili vrednija od drugih ljudskih prava, već samo to da pravno nije moguće naći opravdanje za njihovo ograničenje u okolnostima bilo kog slučaja, čak i u uslovima ratnog ili vanrednog stanja.

Drugo pravilo koje se vezuje za katalog prava i sloboda upisano je u stav 2, člana 20. Ustava Srbije, i ono glasi:

„Dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava ne može se smanjivati.“

Posmatrano iz perspektive ovog pravila, pokazuje se da navodi o uvećanju kataloga ljudskih prava nemaju samo značaj istorijskog kurioziteta. Naprotiv, širenje liste zajamčenih sloboda i prava ima precizno određen pozitivnopravni značaj. On se sastoji u tome što jednom dostignuti nivo garancija ljudskih prava nije dozvoljeno snižavati naknadno donetim pravnim aktima.

Afirmativno određeno, jednom ispisana lista ljudskih prava, može se u budućnosti samo dopunjavati novim pravima i slobodama. Na ovaj način, pravni poredak štiti katalog prava i obezbeđuje njegovo širenje u vremenskom kontinuitetu. Ili, drugim rečima, pravo shvata listu ljudskih prava kao polje prostiranja garantovane slobode pojedinca – granice ove jednom osvojene slobode, brane se upravo ovim čvrstim pravilom o zabrani snižavanja nivoa, od koga odstupanja nisu dozvoljena.

Najzad, treće pravilo govori o zabrani uskraćivanja prava i sloboda pod izgovorom da one nisu nabrojane u katalogu prava. Ovo pravilo upisano je u stav 2, člana 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine, i to sledećim rečima:

„Ne priznaje se nikakvo ograničenje ili odstupanje od osnovnih prava čoveka koja su priznata ili važe u svakoj državi članici ovog pakta na osnovu primene zakona, konvencija, propisa ili običaja, pod izgovorom da ih ovaj pakt ne priznaje ili ih priznaje u manjoj meri.“

Pravnoistorijski koreni ovog pravila vezuju se za IX amandman na Ustav SAD, koji glasi:

„Nabrajanje u Ustavu izvesnih prava ne sme se tumačiti tako da se spore ili umanje druga prava koja je narod zadržao.“

U slučaju *Griswold v. Connecticut*, sudija Goldberg je zauzeo stav da se pravo na privatnost ne može osporiti na osnovu tvrdnje da ovo pravo nije upisano u tekst ustavnih amandmana, jer je baš to osporavanje ono što zabranjuje IX amandman. Pozivajući se na obrazloženje ovog pravila koje je ponudio sam James Madison kao njegov principijelni autor, sudija Goldberg kaže da IX amandman ukazuje na to da sadržina ustavnih amandmana ne iscrpljuju listu ljudskih prava, odnosno da postoje i druga temeljna prava i slobode koja nisu upisana u ova ustavna pravila. U tom smislu, pravo na privatnost predstavlja jedno od tih „zadržanih“ prava iz IX amandmana. Ne mogu se prava i slobode, zaključuje on, uskratiti pojedincu samo zbog toga što nisu upisane u listu ljudskih prava.

Ovo pravilo predstavlja artikulisanu normativnu reakciju na jedno od mogućih logičkih tumačenja prava uopšte, pa tako i kataloga ljudskih prava, a naime da je dozvoljeno činiti ono što propis dopušta, a nije dozvoljeno činiti ono što on ne dopušta. Dakle, da bi se učinilo jasnim da se ovo tumačenje ne primenjuje, pravni poredak formuliše pravilo da se prava i slobode ne mogu uskratiti pod izgovorom da nisu upisana u katalog ljudskih prava.

9. Manjinska prava

U Evropi, naročito u periodu posle protestantske reformacije, sudbina verskih manjina postala je veoma ozbiljno pitanje, koje nije više bilo stvar samo država upletinih u taj problem, već je duboko zadirao u međunarodne odnose. U to vreme, navodna želja za zaštitom verskih manjina služila kao izgovor za mnoge intervencije stranih zemalja, kao na primer, Engleske u korist valdenžana u Francuskoj 1655. godine, brojne intervencije Holandije u korist francuskih kalvinista, kao i Švedske i Pruske 1707. godine u korist protestanata u Poljskoj. To je mnoge evropske zemlje nagnalo da u svojim uzajamnim odnosima ugovore obavezu dozvoljavanja verskim manjinama da slobodno ispovedaju svoju veru bez strana od progona. Tako su u jednom broju bilateralnih ugovora u toku 17. i 18. veka, bile predviđene i odredbe u vezi sa verskim manjinama kao na primer u Vestfalskom sporazumu između Francuske i Svetog rimskog carstva 1648. godine, koji je dozvolio versku slobodu protestantima u Nemačkoj pod jednakim uslovima koje su uživali rimokatolici. Takav je na primer bio i Nidžmegenski sporazum, zaključen 1678. godine zaključen između Francuske i Holandije 1678, i još nekoliko drugih.

Počev od 19. veka, javlja se promena u pristupu države međunarodnim poduhvatima vezanim za odnose prema manjinama. Počinju da se pojavljuju odredbe o zaštiti manjina u multilateralnim instrumentima, za razliku od ranijeg perioda, kada su se oni pojavljivali samo u okviru bilateralnih sporazuma. Pariski sporazum iz 1856. godine zaključen između Austrije, Francuske Velike Britanije, Pruske, Sardinije i Turske, u članu 9. odnosio se na obraćanje turskog Sultana drugim ugovornim stranama, povodom zakonodavstva koje je uveo radi priznanja, uglavnom u prilog hrišćanskim stanovnicima njegove imperije – jednakost u odnosima prema njima, bez razlikovanja prema veri ili rasi. S druge strane, ugovoren strane su pohvalile značaj ovakvog obraćanja. Odredbe slične vrste, sadržane su zatim i u Berlinskom sporazumu iz 1878. godine, koji je ukinuo sve razlike u odnosima shodno verskim osnovima u novonastalim balkanskim državama.

Na Mirovnoj konferenciji 1919. godine u Parizu, prilikom pripreme *nacrta Pakta Društva naroda*, dosta se diskutovalo o uključenju obaveze država da uvedu jednak odnos i zaštitu rasnih i nacionalnih manjina u odredbe Pakta. Međutim, to se nije desilo. Ipak, ubrzo je usvojeno (1919-1920) pet sporazuma o manjinama, zatim još četiri posebna sporazuma i pet jednostranih deklaracija, koje su potpisale razne države u periodu od 1921 do 1932. godine, tako da je nastao jedan specifičan režim zaštite manjina koji je u sebi sadržao dve vrste

propisa: jedne, koje su trebale da osiguraju jednak tretman prema pripadnicima manjinskih grupacija i, druge, koji su sadržali posebne mere za zaštitu takvih grupacija.

Koncept manjinskih prava u Ujedinjenim nacijama i Savetu Evrope

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, usvojena 1948. godine, od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, ***nije sadržala posebne odredbe o manjinskim pravima***, pre svega, posebnim pravima pripadnika etničkih, verskih ili jezičkih manjina. Ovakav stav se međutim, pokazao pogrešnim, jer je nedostatak posebne zaštite navedenih manjinskih grupa i posebne garancije njihovih prava, često bio uzrok nacionalne, verske i etničke netrpeljivosti koja je dovođila i do etničkih, verskih i nacionalnih sukoba, oružanih pobuna i konflikta u celom svetu. Zato su već u pojedinim odredbama ***Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*** (1948) kao i ***Konvencijom br. 107.*** Međunarodne organizacije rada koja se odnosi na domorodačko i plemensko stanovništvo (1957), sadržani pojmovi i termini poput, na primer, *nacionalne, etničke, rasne* ili *verske* grupacije, što je imalo ogroman značaj za dalji nastavak borbe Ujedinjenih nacija na rešavanje ovog problema. ***Pakt o građanskim i političkim pravima*** koji je Generalna Skupština Ujedinjenih nacija usvojila krajem 1966. godine sadrži jasnu formulaciju, koja danas predstavlja opšti okvir zaštite i unapređjenja prava pripadnika etničkih, verskih i jezičkih manjina. Naime, članom 27 Pakta utvrđeno je: „U državama gde postoje etničke, verske ili jezičke manjine, lica koja pripadaju tim manjinama ne mogu biti lišena prava da imaju u zajednici s drugim članovima svoje grupe svoj sopstveni kulturni život, da ispovedaju svoju sopstvenu veroispovest i da obavljaju verske dužnosti, ili da upotrebljavaju svoj sopstveni jezik“.

Neophodnost hitne implementacijom člana 27. Pakta o građanskim i političkim pravima u nacionalna zakonodavstva, uslovalo je i potrebu za donošenjem i uvođenjem novih dokumenata i instrumenata u okviru Ujedinjenih nacija. Tako je Potkomisije za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina Ekonomskog i socijalnog saveta već 1967. godine usvojila Rezoluciju br. 9 (XX) kojom je predviđeno da se, što je pre moguće, započne sa *opsežnom studijom* o implementaciji principa sadržanih u članu 27. Pakta o građanskim i političkim pravima. Na preporuku ***Komisija za ljudska prava Ujedinjenih nacija, Ekonomski i socijalni savet*** je Rezolucijom 1418 (XLVI) iz 1969. godine ovlastio ***Podkomisiju za sprečavanje***

diskriminacije i zaštitu manjina da postavi *Specijalnog izvestioca* koji će se baviti isključivo ovim problemom i izraditi studiju o implementaciji principa što je i učinjeno 1971. godine.

Jedan od osnovnih zadataka Specijalnog izvestioca, *bio je* da pripremi opsežan izveštaj odnosno izraditi studiju o implementaciji principa sadržanih u članu 27 Pakta o građanskim i političkim pravima kao i mogućnostima njihove dalje razrade. Studija *Prava pripadnika etničkih, verskih i jezičkih manjina* upravo i jeste *završni izveštaj*, koji je *Specijalni izvestilac Francesco Capotorti* godine dostavio 1977. godine *Komisiji za ljudska prava i Ekonomskom i socijalnom savetu*. Usled ogromnog značaja ovog izveštaja, navedena tela Ujedinjenih nacija su 1978. godine, zahtevala od Generalnog sekretara UN-a da izveštaj bude objavljen na svim zvaničnim jezicima Ujedinjenih nacija i dostavljen članicama. To je bio *Nacrt deklaracija o pravima lica koja pripadaju nacionalnim, etničkim, verskim i jezičkim manjinama*. Komisija za ljudska prava je nakon višegodišnjeg rada na predloženom Nacrtu, konačno, Rezolucijom 1992/16, od 21. februara 1992. godine, usvojila *Nacrt deklaracije o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, verskih i jezičkih manjina*. Posle usvajanja Nacrta od strane Komisije za ljudska prava a zatim i Ekonomskog i socijalnog saveta, Nacrt Deklaraciju u predloženom tekstu usvojila je i Generalna skupština Ujedinjenih nacija 18. decembra 1992. godine. Već 1993. godine, na *Svetskoj konferenciji o ljudskim pravima* koja je održana u Beču, usvojena *Bečka deklaracija i program delovanja*. Ona se u jednom svom delu (u članovima 25-27), odnosi i na lica – pripadnike nacionalnih, etničkih, verskih ili jezičkih manjina, i u njima se, između ostalog ističe: „Svetska konferencija o ljudskim pravima potstiče države i međunarodnu zajednicu da promovišu i štite prava lica pripadnika nacionalnih ili etničkih, verskih ili jezičkih manjina u skladu sa Deklaracijom u pravima lica pripadnika nacionalnih, etničkih, verskih ili jezičkih manjina. Mere koje će se preduzeti, tamo gde je potrebno, trebaju da olakšaju njihovo puno sudelovanje u svim aspektima političkog, ekonomskog, socijalnog, verskog i kulturnog života društva kao i u ekonomskom napretku i razvitku njihovih zemalja“.

Što se tiče Saveta Evrope, svakako najznačajniji dokument koji se odnosi na prava manjina donet je 1994. godine. Reč je o *Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina*, koju je usvojio Komitet ministara Saveta Evrope u novembru 1994. godine.

Konvencija predviđa da je zaštita nacionalnih manjina i prava i sloboda pripadnika manjina sastavni deo zaštite ljudskih prava. Prava utvrđena u Konvenciji su određena i „individualno“ i „kolektivno“, tačnije, na samom početku Konvencije se kaže da prava koja su njom utvrđena pripadnici nacionalnih manjina mogu da ...“ uživaju pojedinačno ili u

zajednici sa drugima.“ Kao što će se u nastavku videti, ne radi se o „novim“ pravima, već pravima koja treba da omoguće jednakost i ravnopravnost nacionalnih manjina u ostvarivanju osnovnih ljudskih prava, pre svega građanskih i političkih, a zatim i ekonomskih, socijalnih i kulturnih.

Strane ugovornice se obavezuju da će pripadnicima nacionalnih manjina garantovati ravnopravnost pred zakonom i jednaku zakonsku zaštitu. U tom smislu zabranjena je bilo kakva diskriminacija na osnovu pripadnosti nacionalnoj manjini. Načelo jednakosti i zabrane diskriminacije su zato osnovni principi koji se odnose na zaštitu nacionalnih manjina (o njima će opširnije više reči biti nešto kasnije). Okvirna konvencija nameće i obavezu strana ugovornica da preduzmu tzv. mere „pozitivne akcije“ tačnije ogovarajuće mere kako bi u svim oblastima ekonomskog, društvenog, političkog i kulturnog života obezbedile punu i stvarnu jednakost pripadnika nacionalne manjine i pripadnika većine. Takve mere se neće smatrati aktom diskriminacije. Takođe, strane ugovornice se obavezuju da stvaraju potrebne uslove kako bi pripadnici nacionalnih manjina očuvali i razvijali svoju kulturu i sačuvali neophodne elemente svog identiteta, naime religiju, jezik, tradicije i kulturno nasleđe i uzdržaće se od politike ili prakse koje imaju za cilj asimilaciju pripadnika nacionalnih manjina protiv njihove volje i štitiće ta lica od svake akcije usmerene ka takvoj asimilaciji. One će preduzeti odgovarajuće mere kako bi zaštitile lica koja mogu biti izložena pretnjama ili diskriminaciji, neprijateljstvima ili nasilju zbog svog etničkog, kulturnog, jezičkog ili verskog identiteta. Strane ugovornice će obezbediti poštovanje prava svakog pripadnika nacionalne manjine na slobodu mirnog okupljanja, slobodu udruživanja, slobodu izražavanja i slobodu misli, uverenja i veroispovesti i obavezuju se da priznaju da svaki pripadnik nacionalne manjine ima pravo da izražava svoju religiju ili veru i da ustanovljava verske institucije, organizacije i udruženja.

Kada je reč o slobodni izražavanja, *Okvirna konvencija* veoma detaljno utvrđuje prava pripadnika manjina u ostvarivanju ove slobode. Naime, strane ugovornice se obavezuju da će priznati da pravo na slobodu izražavanja svakog pripadnika nacionalne manjine uključuje slobodu mišljenja, i primanja i prenošenja informacija i ideja na jeziku manjine bez mešanja javnih organa i bez obzira na granice. Strane ugovornice ce u okviru svojih pravnih sistema osigurati da pripadnici nacionalnih manjina ne budu diskriminisani u svom pristupu sredstvima javnog informisanja. Strane ugovornice neće ometati stvaranje i korišćenje štampanih sredstava informisanja od strane pripadnika nacionalnih manjina. U zakonskim okvirima za radio i televiziju, obezbediće koliko god je moguće, da pripadnici nacionalnih

manjina dobiju mogućnost stvaranja i korišćenja sopstvenih sredstava javnog informisanja. Strane ugovornice će u okviru svojih pravnih sistema usvojiti odgovarajuće mere kako bi pripadnicima nacionalnih manjina olakšale pristup medijima, u cilju povećavanja tolerancije i omogućavanja kulturnog pluralizma.

Strane ugovornice se obavezuju da priznaju da svaki pripadnik nacionalne manjine ima pravo da koristi slobodno i bez ometanja svoj manjinski jezik, privatno i javno, usmeno ili pismeno. Zatim, u područjima tradicionalno ili znatno naseljenim pripadnicima nacionalnih manjina, da im obezbede u meri u kojoj je to moguće, upotrebu manjinskog jezika u odnosima između pripadnika nacionalnih manjina i administrativnih organa, zatim, da na manjinskom jeziku bude obavešten o razlozima hapšenja i uzroku optužbe protiv njega, da istaknu tradicionalne lokalne nazive, imena ulica i druge topografske naznake namenjene javnosti i na jeziku manjine, da preduzmu mere u oblasti obrazovanja i istraživanja kako bi se negovala kultura, jezik i vera nacionalnih manjina i većine, zatim jednaku mogućnost pristupa obrazovanju, da priznaju da svaki pripadnik nacionalne manjine ima pravo da uči svoj manjinski jezik, da ne ometaju pravo pripadnika nacionalnih manjina da osnivaju i održavaju slobodne i miroljubive prekogranične kontakte sa licima koja zakonito borave u drugim državama, posebno onim s kojima imaju zajednički etnički, kulturni, jezički ili verski identitet ili zajedničko kulturno nasleđe i dr.

Problem određivanja pojma „manjine“

Iako se brojni međunarodni dokumenti, konvencije, rezolucije međunarodnih organizacija pa i bilateralni sporazumi često pozivaju na „manjine“, ne postoji opšteusvojena definicija ovog pojma. Stvaranje definicije, koja bi mogla da bude jedinstveno prihvaćena, je veoma složen problem. Razlog za to je što se pri određivanju ovog pojma moraju uzeti različite okolnosti. Da li je to brojčani odnos date „manjinske“ grupe prema celokupnom stanovništvu, ili je kvantitativni aspekt drugorazredni ili nema nikakav značaj? Da li, pri određivanju ovog pojma, treba početi od subjektivnih elementa, kao na primer neko lično svojstva pojedinca? Da li je poreklo „manjina“ bitno za njihovo definisanje? Da li pojam „manjine“ na primer podrazumeva lica drugačije seksualne orijentacije, i sl. Proces definisanja i „obuhvata“ pojma manjina“ pred Organizacijom Ujedinjenih nacija trajao je punih 50 godina. U jednom memorandumu Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija iz 1950. godine, konstatovano je da se termin „manjina“ ne može definisati pukim tumačenjem

doslovnog smisla te reči. Ako bi se tako postupilo, pod pojam manjine bi mogle da se podvedu skoro sve zajednice koje postoje u jednoj državi, uključujući i porodice, društvene klase, kulturne grupacije, govornike određenih dijalekata i dr., te je konstatovano da bi takva definicija bila beskorisna

Ujedinjene nacije su uglavnom, pri određivanju pojma „manjina“ polazile od formulacije sadržane u članu 27. Pakta o građanskim i političkim pravima, koji govori o etničkim, verskim i jezičkim manjinama. Specijalni izvestilac je u studiji koja je rađena tokom sedamdesetih godina 20. veka, a koja nije „pokrivala“ posebne probleme manjina koje nisu etničke, verske ili jezičke prirode, dao sledeće tumačenje pojma „manjina“: „Etnička, verska ili jezička manjina jeste grupa brojčana manja od ostatka populacije zemlje kojoj pripada i koja poseduje kulturne, fizičke ili istorijske karakteristike, veru ili jezik, različite od ostatka populacije“.

U okviru Saveta Evrope, postojala je tokom devedesetih godina 20. veka ideja zaštite pripadnika nacionalnih manjina, kroz uvođenje Dodatnog protokola uz Evropsku konvenciju, koji je trebao da se odnosi na lica koja pripadaju nacionalnim manjinama, u nameri da se stvori mogućnost da se manjinska prava štite pred Evropskim sudom za ljudska prava. Ovaj predlog ipak nije usvojen, ali je njegov tekst pridodat Preporuci 1201 Parlamentarne skupštine Saveta Evrope, koja se odnosi na zaštitu nacionalnih manjina iz 1993. godine., i bila je važan uslov prilikom kasnijeg prijema novih članica u Savet Evrope. Ubrzo, 1994. Savet Evrope je usvojio i Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina.

U članu 14. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda koji se odnosi na zabranu diskriminacije, i rimskom Protokolu br. 12. iz 2000. godine uz Konvenciju (kojom je utvrđena opšta zabrana diskriminacije), kao i u Okvirnoj konvenciji, upotrebljava se izraz „nacionalna manjina“. Zato se i postavlja pitanje da li ova dva termina, jedan koji se koristio u Ujedinjenim nacijama i drugi koji se koristi u Savetu Evrope, „pokriva“ isti sadržaj. Razmatranje mogućeg osnova za definisanje nacionalnih manjina, koji bi mogao da se izvede iz poređenja pomenutih članova navedenih međunarodnih dokumenata dve međunarodne organizacije nije dalo jasan odgovor, ali se odmah postavilo i drugo pitanje: da li uopšte postoje etničke, verske ili jezičke manjine koje nisu i nacionalne manjine? U većini slučajeva jedna „nacionalna manjina“ istovremeno predstavlja i etničku, jezičku ili versku manjinu. S druge strane, međutim, postoje i jasni dokazi o postojanju određenih etničkih, jezičkih ili verskih manjina, koje ne čine i „nacionalne manjine“, te postoji i problem sa definisanjem opšteprihvatljive definicije pojma „nacionalna „manjina“. Ostaje međutim drugo „otvoreno“

pitanje. Pošto je pojam nacionalna manjina obuhvaćen kroz „zabranu diskriminacije“ a zabrana diskriminacije jeste povezana sa ličnim svojstvom pojedinca, da li određena lična svojstva koja poseduje grupa lica (socijalno poreklo, imovno stanje i dr), takođe mogu da budu osnov za određivanje pojma „manjina“ ali u jednom širem kontekstu.

10.Međunarodni izvori ljudskih prava

Dokumenti Ujedinjenih nacija

Paktovi

- *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*
- *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*
- *Fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*
- *Drugi Fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima koji ima za cilj ukidanje smrtne kazne*

Konvencije

- *Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije*
- *Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena*
- *Fakultativni protokol uz Konvenciju o ukidanju svih oblika diskriminacije žena*
- *Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka*
- *Konvencija o pravima deteta*
- *Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*

Deklaracije

- *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948)*
- *Deklaracija o pravu i odgovornosti pojedinaca, grupa i društvenih organa da unapređuju i štite univerzalno priznata ljudska prava i osnovne slobode*
- *Kodeks ponašanja lica odgovornih za primenu zakona*
- *Osnovna načela nezavisnosti sudstva*
- *Skup minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima*

- *Načela medicinske etike koja se odnose na ulogu zdravstvenog osoblja naročito lekara u zaštiti zatvorenika i lica u pritvoru od mučenja i drugih svirepih nečovečnih ili ponižavajućih*

- *Deklaracija o osnovnim načelima pravde u vezi sa žrtvama krivičnih dela i zloupotrebe vlasti*

- *Garancije za zaštitu prava osoba nad kojima treba da bude izvršena smrtna kazna*

Dokumenti Saveta Evrope

- *Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa izmenama predviđenim Protokolima 11 i 14*

- *Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka*

- *Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina*

- *Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima*

- *Izmenjena Evropska socijalna povelja*

- *Evropska konvencija o vršenju dečijih prava*

Dokumenti Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju

- *Haške preporuke o pravu nacionalnih manjina na obrazovanje i objašnjenje*

- *Preporuke iz Lunda o delotvornom učešću nacionalnih manjina u javnom životu, sa objašnjenjima*

- *Preporuke iz Osla o pravu nacionalnih manjina na upotrebu sopstvenog jezika i objašnjenje*

Odluke međunarodnih tela

U Odluke međunarodnih tela nalaze se presude Evropskog suda za ljudska prava kao i odluke ugovornih tela Ujedinjenih nacija za zaštitu ljudskih prava:

- *Opšti komentari ugovornih tela UN (komiteta)*

- *Presude i odluke Evropskog suda za ljudska prava*

- *Odluke Komiteta protiv mučenja*

- *Odluke Komiteta za ljudska prava*

11.Nacionalni izvori ljudskih prava Republike Srbije

Zakoni Republike Srbije

- Krivični zakonik
- Porodični zakon
- Ustavni zakon za sprovođenje Ustava Republike Srbije
- Zakon o advokaturi
- Zakon o agenciji za borbu protiv korupcije
- Zakon o ambalazi i ambalaznom otpadu
- Zakon o azilu
- Zakon o bezbednosno – informativnoj agenciji
- Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu
- Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima
- Zakon o biocidnim proizvodima
- Zakon o crkvama i verskim zajednicama
- Zakon o dobrovoljnim penzijskim fondovima i penzijskim planovima
- Zakon o državljanstvu Republike Srbije
- Zakon o državnoj upravi
- Zakon o državnom veću tužilaca
- Zakon o eksproprijaciji
- Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom
- Zakon o fondu za razvoj Republike Srbije
- Zakon o fondu za zaštitu životne sredine
- Zakon o hemikalijama
- Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine
- Zakon o izboru narodnih poslanika
- Zakon o izboru Predsednika Republike
- Zakon o izvršenju kazne zatvora za krivična dela organizovanog kriminala
- Zakon o izvršenju krivičnih sankcija
- Zakon o javnom redu i miru
- Zakon o javnom tužilaštvu
- Zakon o javnom zdravlju

- Zakon o jedinstvenom biračkom spisku
- Zakon o kulturi
- Zakonik o krivičnom postupku
- Zakon o lečenju neplodnosti postupcima biomedicinski potpomognutog oplodjenja
- Zakon o lokalnim izborima
- Zakon o lokalnoj samoupravi
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivično pravnoj zaštiti maloletnih lica
- Zakon o matičnim knjigama
- Zakon o zdravstvenoj ispravnosti životnih namirnica i predmeta opšte upotrebe
- Zakon o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima
- Zakon o mirovanju i otpisu duga poosnovu doprinosa za obavezno zdravstveno osiguranje
- Zakon o mirnom rešavanju radnih sporova
- Zakon o odbrani
- Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina
- Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela
- Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela
- Zakon o okupljanju građana
- Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina
- Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala korupcije i drugih posebno teških krivičnih dela
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja
- Zakon o osnovama svojinsko-pravnih odnosa
- Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije
- Zakon o osnovnoj školi
- Zakon o parničnom postupku
- Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju
- Zakon o planiranju i izgradnji
- Zakon o policiji
- Zakon o političkim strankama

- Zakon o popisu stanovništva domaćinstava i stanova 2011. godine
- Zakon o poreskom postupku i poreskoj administraciji
- Zakon o posredovanju u rešavanju sporova
- Zakon o postupku prekida trudnoće u zdravstvenim ustanovama
- Zakon o prekršajima
- Zakon o prijavljivanju i evidentiranju oduzete imovine
- Zakon o privrednim društvima
- Zakon o privrednim društvima – 2004
- Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu
- Zakon o saradnji Srbije i Crne Gore sa Međunarodnim tribunalom za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja
- Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom
- Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku
- Zakon o putnim ispravama
- Zakon o radu
- Zakon o radiodifuziji
- Zakon o ravnopravnosti polova
- Zakon o sedištima i područjima sudova i javnih tužilaštava
- Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja
- Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama
- Zakon o socijalno – ekonomskom savetu
- Zakon o socijalnom stanovanju
- Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom
- Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama
- Zakon o srednjoj školi
- Zakon o sredstvima u svojini Republike Srbije
- Zakon o stanovanju
- Zakon o štrajku
- Zakon o strancima
- Zakon o sudijama
- Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu
- Zakon o tajnosti podataka
- Zakon o transplantaciji ćelija i tkiva

- Zakon o transplantaciji organa
- Zakon o visokom obrazovanju
- Zakon o Visokom savetu sudstva
- Zakon o udruženjima
- Zakon o upravljanju otpadom
- Zakon o upravnim sporovima
- Zakon o ustavnom sudu
- Zakon o utvrđivanju nadležnosti autonomne Pokrajine Vojvodine
- Zakon o vanparničnom postupku
- Zakon o vojnobezbednosnoj agenciji i vojnoobaveštajnoj agenciji
- Zakon o vojsci Srbije
- Zakon o vraćanju restituciji imovine crkvama i verskim zajednicama
- Zakon o zabrani diskriminacije
- Zakon o zabrani manifestacija neonastičkih ili fašističkih organizacija i udruženja i zabrani upotrebe neonastičkih ili fašističkih simbola i obeležja
- Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti
- Zakon o zaštiti državne granice
- Zakon o zaštiti i održivom korišćenju ribljeg fonda
- Zakon o zaštiti od buke u životnoj sredini
- Zakon o zaštiti od jonizujućih zračenja i o nuklearnoj sigurnosti
- Zakon o zaštiti od nejonizujućih zračenja
- Zakon o zaštiti podataka o ličnosti
- Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina
- Zakon o zaštiti prirode
- Zakon o zaštiti vazduha
- Zakon o zaštiti životne sredine
- Zakon o Zaštitniku građana
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti
- Zakon o zdravstvenom osiguranju
- Zakon o javnom beležnistvu
- Zakon o izvršenju i obezbeđenju
- Zakon o zdravstvenom nadzoru nad životnim namirnicima i predmetima opšte upotrebe

- Zakon o finansiranju političkih aktivnosti
- Zakon o socijalnoj zaštiti
- Zakon o zapošljavanju stranaca
- Zakon o privremenom uređivanju načina isplate penzija
- Zakona o načinu određivanja maksimalnog broja zaposlenih u javnom sektoru
- Zakon o privatnom obezbeđenju
- Zakon o udžbenicima
- Zakon o zaštiti prava na suđenje u razumnom roku
- Zakon o prometu nepokretnosti
- Zakon o nasleđivanju
- Zakon o uređenju sudova
- Zakon o sedištima i područjima sudova i javnih tužilaštva
- Zakon o elektronskim komunikacijama
- Zakon o javnom informisanju i medijima
- Zakon o elektronskim komunikacijama
- Zakon o javnim nabavkama
- Zakon o javnim medijskim servisima
- Zakon o privremenom uređivanju načina naplate takse za javni medijski servis

Podzakonska akta

- Pokrajinska skupštinska odluka o bližem uređivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine
 - Pokrajinska skupštinska odluka o Pokrajinskom ombudsmanu
 - Poslovnik o radu Ustavnog suda
 - Poslovnik Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine
 - Pravilnik o kućnom redu za primenu mere pritvora
 - Pravilnik o merama za održavanje reda i bezbednosti u zavodima za izvršenje zavodskih sankcija
 - Pravilnik o upisu sindikalnih organizacija u registar
 - Pravilnik o uslovima i načinu ostvarivanja prava nezaposlenih lica
 - Pravilnik o uslovima i načinu upotrebe sredstava prinude
 - Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine

- Strategija borbe protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji
- Uputstvo za sprovođenje zakona o izboru narodnih poslanika
- Uredba o zastupniku Republike Srbije pred Evropskim sudom za ljudska prava

11.1. Status i zaštita posebnih prava u Republici Srbiji

Pravo na život

Pravo na život zaštićeno je članom 6 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i članom 2 Evropske konvencije i dodatnim protokolima kojima je ukinuta smrtna kazna. Država takođe ima obavezu da preduzme odgovarajuće mere kojima se štiti život, što pre svega podrazumeva usvajanje i delotvorno sprovođenje zakona i obavezu da sprovede delotvornu istragu u slučaju smrti do koje je došlo usled upotrebe sile ili zbog toga što je država propustila da zaštititi pravo na život. Ustav Srbije propisuje da je ljudski život neprikosnoven i da u Srbiji nema smrtne kazne (čl. 24), kao i da ovo pravo ne može biti derogirano (čl. 202). Krivični zakonik Srbije (KZ) sadrži glavu sa krivičnim delima protiv života i tela (glava XIII), kojima inkriminiše različite oblike nasilnog prouzrokovanja smrti. U KZ postoje i brojne druge kategorije drugih krivičnih dela kojima se inkriminiše ugrožavanje zdravlja i života ljudi. Radi se o krivičnim delima protiv zdravlja ljudi (glava XXIII), životne sredine (glava XXIV), opšte sigurnosti ljudi i imovine (glava XXV) i krivičnim delima protiv bezbednosti javnog saobraćaja (glava XXVI). Za krivična dela kojima se oduzima ili ugrožava život mogu se izreći kazne do 40 godina zatvora. Narodna skupština usvojila je u novembru Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika. Zakonom je uvedeno novo krivično delo protiv braka i porodice Prinudno zaključenje braka, zatim krivična dela protiv života i tela Sakaćenje ženskog polnog organa, Proganjanje, krivična dela protiv polne slobode Polno uznemiravanje, Navođenje deteta na prisustvovanje polnim radnjama. U glavi XXII uneta su nova krivična dela protiv privrede Prevara u obavljanju privredne delatnosti, Pronevera u obavljanju privredne delatnosti i Zloupotreba u postupku privatizacije. Takođe su izmenjeni i dopunjeni odgovarajući članovi Krivičnog zakonika kojima su predviđena krivična dela Oduzimanje maloletnog lica i Promena porodičnog stanja čime je proširena krivično pravna zaštita novorođene dece. U članu 350

poštrene su kazne za krivično delo krijumčarenja ljudi. U predlogu Zakona o izmenama i dopunama nije bila predviđena kazna doživotnog zatvora.

Zabrana zlostavljanja i položaj lica lišenih slobode

Republika Srbija ratifikovala je sve međunarodne instrumente kojima se na jasan način propisuje apsolutna zabrana mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja odnosno – zabrana zlostavljanja. I Ustav Republike Srbije predviđa da su ljudsko dostojanstvo i život neprikosnoveni, fizički i psihički integritet nepovredivi, i da niko ne može biti izložen mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju, niti podvrgnut medicinskim ili naučnim ogledima bez svog slobodno datog pristanka (čl. 23–25). Prema licu lišenom slobode mora se postupati čovečno i s uvažavanjem njegovog dostojanstva, a zabranjeno je svako nasilje prema licu lišenom slobode, kao i iznuđivanje iskaza (čl. 28). Lice koje je lišeno slobode od strane državnog organa odmah se, na jeziku koji razume, obaveštava o razlozima lišenja slobode, o optužbi koja mu se stavlja na teret kao i o svojim pravima i ima pravo da bez odlaganja o svom lišenju slobode obavesti lice po svom izboru. Svako ko je lišen slobode ima pravo žalbe sudu, koji je dužan da hitno odluči o zakonitosti lišenja slobode i da naredi puštanje na slobodu ako je lišenje slobode bilo nezakonito – *habeas corpus act* (čl. 27).

Jedino pravo koje nije zajemčeno Ustavom je pravo da osoba lišena slobode bude pregledano od strane lekara koga samo izabere. Ustav takođe garantuje pravo na delotvornu sudsku zaštitu u slučaju kršenja prava na nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta, kao i pravo na uklanjanje posledica takvog kršenja, što podrazumeva i pravo na odštetu u slučajevima mučenja i sličnog postupanja, bez obzira na lice koje je preduzelo akte zlostavljanja (čl. 22).

Krivični zakonik Srbije ni u 2016. godini nije uneta definicija mučenja i ostalih oblika zlostavljanja (nečovečnog i ponižavajućeg postupanja) kako je ona formulisana u članu 1 Konvencije protiv mučenja. Krivični zakonik poznaje krivična dela iznuđivanje iskaza (čl. 136 KZ) i zlostavljanje i mučenje (čl. 137 KZ). U vezi sa definicijom ova dva dela postoji niz spornih rešenja na koje je CAT ukazao i u poslednjim Završnim napomenama na drugi periodični izveštaj Republike Srbije.

Jedan od problema je što počiniac krivičnog dela zlostavljanje i mučenja (čl. 137 KZ) može biti svako, bez obzira da li ima status službenog ili privatnog lica. Ovakvo zakonsko

rešenje dovelo je do toga da su u praksi u velikom procentu počinioi zlostavljanja osobe koje nemaju status službenog lica. Ako se pažljivo analizira član 1 Konvencije kojim se propisuje mučenje, kao i član 16 kojim se definišu surovo, neljudsko i ponižavajuće postupanje, jasno je da su tvorci ovog instrumenta sve oblike zlostavljanja rezervisali za službena lica. Prilikom razmatranja jednog od periodičnih izveštaja Francuske, Komitet protiv mučenja je zauzeo stav da je u krivičnom zakonodavstvu Francuske neophodno napraviti jasnu razliku između akata mučenja koja počine službena lica i drugih akata zlostavljanja koje počine osobe koje nemaju takav status. Komitet smatra da to može dovesti do zabune i negativnog uticaja na prikupljanje relevantnih podataka, što je očigledno na osnovu statistika koje su dostavljene uz pisana objašnjenja Francuske.

Komitet ponavlja svoju preporuku da bi „države ugovornice trebale da razmotre unošenje u svoje krivično pravo definciju mučenja koja je u strogom skladu sa članom 1 Konvencije, kako bi se napravila razlika između akata mučenja počinjenih od strane ili na podstrek ili sa izričitim ili prećutnim pristankom službenog lica ili lica koje deluje u svojstvu službenog lica, i akata nasilja u širem smislu počinjenih od strane nedržavnih aktera; takođe je preporučeno da bi države ugovornice trebale da propišu mučenje kao delo koje ne zastareva“.

Dakle, Komitet protiv mučenja zahteva od država potpisnica da naprave jasnu distinkciju između akata zlostavljanja koje počine službena lica i akata zlostavljanja koje počine osobe koje nemaju takav status. To ne znači da privatna lica ne treba da odgovaraja za neopravdano narušavanje fizičkog integriteta i dostojanstva drugih pojedinaca, ali takvi akti bi morali da se sankcionišu kroz druga krivična dela koje predviđa KZ: teška telesna povreda (čl. 121), laka telesna povreda (čl. 122), učestvovanje u tuči (čl. 123), ugrožavanjem opasnim oruđem u tuči i svađi (čl. 124), izlaganje opasnosti (čl. 125), protivpravno lišenje slobode (čl. 132), otmica (čl. 134), prinuda (čl. 135), ugoržavanje sigurnosti (čl. 138), uvreda (čl. 170), povreda ugleda zbog rasne, verske, nacionalne ili druge pripadnosti (čl. 174), silovanje (čl. 178), nasilje u porodici (čl. 194), iznuda (čl. 214), nesavesno pružanje lekarske pomoći (čl. 251), protivpravno vršenje medicinskih eksperimenata i ispitivanje leka (čl. 252), neukazivanje lekarske pomoći (čl. 253), nasilničko ponašanje (čl. 344), nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu (čl. 344a) i tako dalje.

Isto stanovište zauzeo je Evropski sud koji ističe da države imaju pozitivnu obavezu da ispituju sve ozbiljne navode o zlostavljanju, pa i onda kada se kao zlostavljači pojavljuju

privatna lica, kao i da preduzmu preventivne mere kako bi u onim situacijama u kojima postoje jasne indikacije da bi se zlostavljanje moglo dogoditi ili ponoviti, isto predupredilo.

Komitet je u poslednjim završnim napomenama preporučio Srbiji da hitno primeni odgovorajuće i neophodne mere kako bi se harmonizovale odredbe Krivičnog zakonika koje se odnose na mučenje i usklade ih sa definicijom sadržanom u članu 1 Konvencije, uključujući da su akti mučenja počinjeni od strane ili na podstrek, ili uz saglasnost ili pristanak državnog službenika ili druge osobe koja deluje u službenom svojstvu.

Analizom spisa predmeta koji su se vodili pred sudovima u Srbiji, a u vezi krivičnog dela zlostavljanje i mučenje i to u vezi sa stavovima 1 i 2 (gde okrivljeni nema status službenog lica), jasno je da su akti koji su predstavljali radnju izvršenja nesumnjivo akti kojima se narušavao ili se osnovano sumnjalo da je narušen fizički integritet ili ljudsko dostojanstvo oštećenih. Međutim, ti akti nisu trebali da budu kvalifikovani pod krivično delo koje ima za cilj da definiše mučenje. Veliki broj predmeta koji su analizirani odnosili su se na slučajeve posvađanih komšija, rođaka, poznanika i prijatelja, šamaranja ili pretnji upućenih deci od strane roditelja druge dece, komšija ili trećih osoba, vređanje na verskoj ili nacionalnoj osnovi, javno ponižavanje i sl. Značajan broj predmeta odnosio se i na različite oblike nasilja nad ženama i to: seksualno uznemiravanje ili nasilje, psihičko nasilje, kao i blaži ili teži oblik fizičkog nasilja.

Problem postoji i u pogledu preklapanja krivičnog dela zlostavljanja i mučenja (čl. 137 KZ) i iznuđivanja iskaza (čl. 136 KZ). Naime, ne postoji suštinska razlika između težeg oblika krivičnog dela zlostavljanje i mučenje kada ga počini službeno lice (čl. 137, st. 2 u vezi sa st. 3) i osnovnog i kvalifikovanog oblika iznuđivanja iskaza (čl. 136, st. 1 i st. 2). Iznuđivanje iskaza samo po sebi predstavlja radnju mučenja, i uvođenje takvog dela kao zasebnog nema nikakvu praktičnu svrhu. Ovakvo rešenje ostavlja otvoreno pitanje u slučajevima u kojima postoji osnov/ osnovana sumnja da je službeno lice primenom sile ili pretnje iznuđivalo iskaz oštećenom, da li će takvo postupanje kvalifikovati kao zlostavljanje i mučenje (čl. 137, st. 2, u vezi sa stavom 3) ili kao iznuđivanje iskaza. Pored toga, najstrožija zaprećena kazna za zlostavljanje i mučenje je 8 godina, dok je za iznuđivanje iskaza 10 godina. Dakle, postoji opasnost od neujednačenog postupanja tj. da se na istovetne akte primenjuju različita krivična dela za koje su zaprećene drugačije kazne.

Komitet protiv mučenja je takođe upozorio na nedostatak harmonizacije članova 136 i 137, stavova 2 i 3 Krivičnog zakonika koji se odnose na akte mučenja, i činjenicu da oni nisu usklađeni sa svim elementima zločina mučenja, kao što je definisano u članu 1 Konvencije.

Još jedan od problema u materijalnim odredbama KZ kojima se reguliše mučenje odnosi se na visinu zaprećenih kazni koje, ako se u obzir uzme praksa CAT, nisu adekvatne. Maksimalna kazna za zlostavljanje i mučenje je 8 godina zatvora, dok je za iznuđivanje iskaza maksimalna kazna 10 godina. Stav je Komiteta protiv mučenja da bi zaprećena kazna za akte mučenja trebala da bude između 6 i 20 godina. Na ovaj nedostatak ukazao je Komitet za ljudska prava još 2011. godine a istovetna preporuka bila je Srbiji upućena i od strane Komiteta protiv mučenja maja 2015. godine.

Pored kazni koje prema stavu ugovornih tela nisu dovoljno stroge, dodatna otežavajuća okolnost jeste i kaznena politika pravosudnih organa Srbije u slučajevima u kojima su se nesumnjivo ostvarila obeležja mučenja ili nečovečnog postupanja. U periodu od 1. januara 2010. godine do 31. decembra 2015. godine u samo 31 krivičnom predmetu je utvrđena odgovornost u odnosu na 48 službenih lica, a sankcije koje su izrečene su sledeće: 21 uslovna osuda (26 službenih lica), 3 kazne zatvora (5 službenih lica), 1 kazna zatvora koja se služi u prostorijama u kojima osuđeni stanuje (2 službena lica), 1 kazna rada u javnom interesu (3 službena lica) i u 5 slučajeva je primenjen institut odlaganja krivičnog gonjenja (12 službenih lica).

Mogućnost nastupanja apsolutne zastarelosti krivičnog gonjenja za krivična dela zlostavljanje i mučenje i iznuđivanje iskaza i ove godine je ostala kao problem uprkos brojnim preporukama ugovornih tela UN i Saveta Evrope. Obaveze koje proističu iz Evropske konvencije i Konvencije protiv mučenja praktično ne dozvoljavaju da postupci povodom osnovanih navoda o zlostavljanju (*arguable claim*) zastare, tj. obaveza država potpisnica je da sve ozbiljne navode o zlostavljanju ispituju kroz preuzimanje delotvornih istražnih radnji. činjenica da jedan krivični postupak nije okončan odlukom u kome su, u najmanju ruku, razjašnjene sve okolnosti pod kojima je nastupilo narušavanje fizičkog integriteta i dostojanstva pojedinca, može dovesti do kršenja procesnog aspekta zabrane zlostavljanja tj. kršenje člana 3 Evropske konvencije i člana 12 Konvencije protiv mučenja. Komitet za ljudska prava je 2011. godine izrazio zabrinutost da su mučenje i zlostavljanje kažnjivi samo zatvorskom kaznom od maksimum 8 godina, a da je rok zastarelosti krivičnog gonjenja 10 godina. Sa druge strane Komitet protiv mučenja je u završnim napomenama iz maja 2015. godine apelovao na državu da ukine rok apsolutne zastarelosti za krivično delo mučenja i da preduzme neophodne mere da ponovo pokrene one istražne postupke za krivično delo mučenja koji su obustavljeni zbog isteka roka zastarelosti.

Rešenje za ovaj problem moglo bi se naći kroz dopunu člana 108 KZ koji propisuje listu krivičnih dela koje ne zastarevaju. činjenica da krivično delo mučenja, ali i drugih oblika zlostavljanja ne zastareva imala bi sama po sebi jak odvraćajući efekat u odnosu na službena lica kojima je zakon delegirao upotrebu sile. U periodu od 1. januara 2010. godine do 31. decembra 2015. godine apsolutno je zastarelo ukupno 7 krivičnih postupaka koji su se vodili protiv 19 službenih lica (policijskih službenika i zaposlenih u službi obezbeđenja kaznenopopravnih zavoda).

Pravo na slobodu i bezbednost ličnost

Republika Srbija potpisnica je međunarodnih ugovora kojima se štiti pravo na slobodu i bezbednost pojedinca od nezakonitog i arbitrarnog lišenja slobode, odnosno PGP i Evropske konvencije koje na detaljan način predviđaju sve situacije u kojima je lišenje slobode dozvoljeno, kao i uslove koji se moraju ispuniti da bi se ovo pravo zakonito ograničilo (čl. 9 PGP i čl. 5 Evropske konvencije).

Ustav Republike Srbije pravo na slobodu i bezbednost ličnosti garantuje članovima 27 do 31. Pored toga, čitav set krivično-pravnih zakona, ali i zakona kojima se uređuje rad MUP predviđa različite osnove za ograničenje prava na slobodu. Krivični zakonik (KZ) reguliše u članu 45 kaznu zatvora i kaznu zatvora koja se služi u prostorijama u kojima osuđeni stanuje. Zakonikom o krivičnom postupku (ZKP) detaljno je regulisana upotreba mere pritvora, (čl. 210–223), zabrane napuštanja stana sa ili bez elektronskog nadzora (čl. 208 i 209) i dovođenje (čl. 195 i 196). Ovim zakonom regulisano je i lišenje slobode koje sprovode organi unutrašnjih poslova (sa ili bez saglasnosti javnog tužioca) poput: prikupljanja obaveštenja od strane građana (čl. 288), saslušanja osumnjičenog (čl. 299), zadržavanja na mestu izvršenje krivičnog dela (čl. 290), policijskog hapšenja (291) i zadržavanja osumnjičenog (čl. 293). Zakonom o policiji je članovima 82 i 86 predviđeno policijsko zadržavanje i dovođenje. Zakonom o prekršajima, kao i članovima 283 i 294 Zakona o bezbednosti saobraćaja na putevima (ZOBS), takođe je predviđeno policijsko zadržavanje, dok je Zakonom o strancima (ZS) regulisano lišenje slobode stranca u Prihvatištu za strance za potrebe prinudnog udaljenja, utvrđivanje identiteta ili iz drugih razloga predviđenih drugim zakonom (čl. 49–53), kao i zadržavanje stranca za potrebe prinudnog udaljenja (čl. 48).

Jednakost pred sudom i pravično suđenje

Pakt o građanskim i političkim pravima u članu 14 i Evropska konvencija u nekoliko članova (čl. 6 i 7, i čl. 2, 3 i 4 Protokola br. 7 uz Konvenciju) garantuju jednakost pred sudovima koja podrazumeva mnoge procesne garancije u toku građanskog i krivičnog postupka i pravo na preispitivanje sudskih odluka pred višim sudovima. Zahtev nezavisnosti i nepristranosti pravosuđa naveden je i u članu 47 Povelje o osnovnim pravima EU.

Ustav Republike Srbije takođe sadrži odredbe o pravu na pravično suđenje u članovima 32–36. Ustav Srbije garantuje svakome pravo na jednaku zaštitu prava u postupku pred sudom, drugim državnim organima, imaoćima javnih ovlašćenja i organima autonomne pokrajine i jedinica lokalne samouprave, kao i pravo na žalbu ili drugo pravno sredstvo protiv odluke kojom se rešava o njegovom pravu, obavezi ili na zakonu zasnovanom interesu (čl. 36).

Mada Ustav garantuje svima pravo na jednaku zakonsku zaštitu, bez diskriminacije (čl. 21), u Srbiji to pravo nije svima dostupno. U Srbiji je jedan od problema vezan za pravičnost postupka nedostatak odgovarajućeg sistema besplatne pravne pomoći. Vlada Republike Srbije je usvojila Strategiju razvoja sistema besplatne pravne pomoći koja se odnosi na period od 2011. do 2013. godine. Srbija ni u 2016. godini nije dobila zakon o besplatnoj pravnoj pomoći.

Iako je načelna saglasnost postignuta oko Nacrta koji je radna grupa izradila u 2015. godini, nepomirljivi stavovi advokata i organizacija civilnog društva oko kruga pružaoca besplatne pravne pomoći doveli su do prolongiranja izrade finalnog nacrta koji će biti upućen Vladi. Organizacije civilnog društva smatraju da zakonom treba onemogućiti monopolski položaj, obezbediti jednak pravni položaj svih pružalaca besplatne pravne pomoći kao i da bude zasnovan na standardima koji će zadovoljiti potrebe najšireg kruga korisnika besplatne pravne pomoći. Sa druge strane predstavnici advokatske struke smatraju da je širenje kruga pružaoca besplatne pravne pomoći protivno Ustavu i da bi doprinelo korupciji i ugrozilo pravnu sigurnost u ovoj oblasti. U zajedničkom zaključku Advokatske komore Beograda i Advokatske komore Vojvodine od 18. oktobra 2016. godine navodi se da bi na taj način bio potpuno promašen predmet i cilj zakona i da se suprotno Ustavu i Zakonu o advokaturi reguliše pojam pravne pomoći i određuju pružaoci usluga.

Tekst nacrta zakona se i u 2016. godini mnogo puta menjao, a svaka sledeća verzija je sužavala prostor civilnom društvu da pruža besplatnu pravnu pomoć uprkos činjenici da više

od dvadeset godina nevladine organizacije to uspešno čine. Pored ovoga pravne klinike, koje postoje na skoro svim pravnim fakultetima u Srbiji i koje takođe uspešno rade sa klijentima i pružaju besplatnu pravnu pomoć nisu uvedene u krug pružaoca besplatne pravne pomoći.

Pored lakšeg pristupa građana pravdi i smanjenja troškova, jedan od osnovnih razloga uspostavljanja nove mreže sudova je i povećanje efikasnosti rada sudova.

U izveštaju Saveta za borbu protiv korupcije o stanju u pravosuđu istaknuto je da, uzimajući u obzir podatke o broju predmeta u radu sudova, uspostavljanje nove mreže nije dalo rezultate i pravosuđe nije učinjeno efikasnijim niti su smanjeni troškovi ostvarivanja pravde u odnosu na građane ali i državu. Jedan od razloga za ovakvo stanje jeste što prilikom uspostavljanja novih mreža sudova ni 2009. godine, ni 2014. godine prethodno nije urađena analiza koja bi pokazala koji broj sudova je optimalan. Jedan od pokazatelja da dostupnost pravosudnim institucijama nije ravnomerno obazbeđena pokazuje i broj delegiranih predmeta koji je u periodu od januara 2014. godine do 12. oktobra 2015. godine dostigao broj od 6.888 predmeta. Ipak, kako je u Izveštaju navedeno, delegiranje predmeta ne mora uvek biti posledica neravnomerne dostupnosti pravdi već i mogućnost nameštanja predmeta u cilju korupcije.

U Izmenjenom jedinstvenom programu za rešavanje starih predmeta za period od 2016. do 2020. godine koji je usvojio Vrhovni kasacioni sud u avgustu navodi se da će efekti nove mreže sudova moći da se analiziraju tek kada se prikupe podaci do kraja 2016. godine. Ovo iz razloga što podela izvršnih predmeta Prvog, Drugog i Trećeg osnovnog suda u Beogradu još uvek nije izvršena zbog njihovog velikog broja i nepravilno izvršene elektronske migracije predmeta. U ovom dokumentu je istaknuto da nova mreža sudova kao i nova procesna zakonska rešenja ne mogu da otklone negativne posledice reforme iz 2009. godine i da je zbog toga neophodno preduzeti brojne mere.

Izmenjenim programom predviđene su sistemske (strateške), opšte i posebne mere, mere za stare izvršne predmete, pojedinačne mere za sudove, mere koje preduzima Ministarstvo pravde, mere koje preduzima Vrhovni kasacioni sud i posebne mere za sudove na teritoriji Grada Beograda. Sistemske mere odnose se na potrebu izdvajanja sudskog osoblja iz sistema državne uprave i izuzeti ga od ograničenja koja nameće Zakon o maksimalnom broju zaposlenih u javnom sektoru. Ukazano je na potrebu popunjavanja upražnjenih sudijskih mesta, donošenja odluke o sprovođenju obuka sudija i sudijskih pomoćnika, sprovođenja kontinuirane obuke za rad u aplikacijama za elektronsko vođenje

predmeta, unapređivanja postojećih softverskih rešenja za elektronsko vođenje predmeta i uvođenje nove standardizacije.

U izmenjenom i dopunjenom Sudskom poslovniku¹³⁸ koji je stupio na snagu aprila 2016. godine predviđene su odredbe koje za cilj imaju efikasno sprovođenje Jedinog programa za rešavanje starih predmeta. Tako, sudsko osoblje koje radi u sudskim pisarnicama ima obavezu da obeležava stare predmete na njihovoj prvoj strani pečatima: „stari predmet“ – za slučajeve koji traju više od dve godine; „hitnostari predmet“ – za slučajeve koji traju duže od pet godina; i „vrlo hitno-stari predmet“ – za slučajeve koji traju 10 i više godina. članom 44b Sudskog poslovnika predviđeno je takođe da su sudovi dužni da vode evidencije o dužini trajanja postupka. Uvedeno je pravilo da se evidencije u prvostepenom postupku vode za predmete koji traju preko dve godine od datuma prijema u sud, dok se evidencije u postupku po pravnim lekovima vode za predmete koji traju preko godinu dana od datuma prijema u sud.

Zakonom o izvršenju i obezbeđenju predviđeno je da se u periodu od 1. maja 2016. godine do 1. jula 2016. godine izvršni poverioci mogu izjasniti o tome da li su voljni da izvršenje sprovede sud ili javni izvršitelj a da se postupak izvršenja obustavlja ukoliko se u navedenom periodu ne izjasne. Upravo činjenica da se priličan broj poverilaca nije izjasnio u ostavljenom roku dovela je do toga da je veliki broj predmeta obustavljen. Prema rečima ministarke pravde do kraja 2016. godine trebalo bi da bude obustavljeno oko 900.000 izvršnih predmeta.

Pravo na privatnost i tajnost prepiske

Evropska konvencija i PGP garantuju pravo na privatnost koje uključuje zaštitu porodičnog života, doma i prepiske. PGP garantuje i pravo na zaštitu časti i ugleda što nije izričito navedeno u EKLJP, ali je Evropski sud u svojim presudama tumačio pojam zaštite privatnosti tako da uključuje pravo na zaštitu časti i ugleda. Prema praksi Evropskog suda, privatnost, između ostalog, obuhvata i fizički i moralni integritet, seksualnu opredeljenost, odnose s drugim ljudima, uključujući i poslovne i profesionalne odnose. Evropski sud prihvata široko tumačenje koncepta privatnosti i smatra da se sadržina ovog prava ne može unapred taksativno odrediti.

Srbiju takođe obavezuje i Konvencija Saveta Evrope o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu ličnih podataka, prvi obavezujući međunarodni instrument u oblasti

zaštite podataka o ličnosti, prema kojoj države moraju da preduzmu neophodne mere kako bi se obezbedila zakonska zaštita osnovnih ljudskih prava u vezi s automatskom obradom ličnih podataka. Protokol uz ovu konvenciju, koji je Srbija takođe ratifikovala,¹⁹⁴ nalaže državama da obrazuju nadzorne organe i bliže uređuje prekogranični protok ličnih podataka do primaoca koji nije u nadležnosti strane ugovornice Konvencije.

Ustav Srbije jemči nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta (čl. 25), nepovredivost stana (čl. 40) i tajnost pisama i drugih sredstava komuniciranja (čl. 41). Iako Ustav ne sadrži izričitu odredbu o poštovanju prava na privatni život, Ustavni sud Srbije smatra da ovo pravo predstavlja sastavni deo ustavnog prava na dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti, koje je garantovano članom 23 Ustava.

Članom 51 Ustav garantuje pravo na „obaveštenost“, u okviru koga se propisuje da svako ima pravo na pristup podacima koji su u posedu državnih organa i organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja i određuje da će se ono koristiti „u skladu sa zakonom“, što znači da moraju da se poštuju odredbe koje štite pravo na privatnost.

Ustav sadrži načelnu odredbu kojom jemči zaštitu podataka o ličnosti, i propisuje da se prikupljanje, držanje, obrada i korišćenje podataka o ličnosti uređuju zakonom i izričito propisuje da je zabranjena i kažnjiva upotreba podataka o ličnosti izvan svrhe za koju su prikupljeni, osim za potrebe vođenja krivičnog postupka ili zaštite bezbednosti Republike Srbije, na način predviđen zakonom. Svako, prema Ustavu, ima pravo da bude obavešten o prikupljenim podacima o svojoj ličnosti i pravo na sudsku zaštitu zbog njihove zloupotrebe (čl. 42).

Krivičnim zakonikom, članovima od 139 do 146 predviđena su dela kojima se sankcionišu povrede prava na privatnost i to: narušavanje nepovredivosti stana, protivzakonito pretresanje, neovlašćeno otkrivanje tajne, povreda tajnosti pisama i drugih pošiljki, neovlašćeno prisluškivanje i snimanje, fotografisanje, neovlašćeno objavljivanje tuđih spisa, portreta ili snimaka, neovlašćeno prikupljanje ličnih podataka. Krivični zakonik kažnjava iznošenje i prenošenje porodičnih prilika nekog lica koje mogu naškoditi njegovoj časti i ugledu (čl. 172).

Kada je u pitanju pravo na privatnost zaposlenog na radnom mestu važno je spomenuti odluku koju je Evropski sud za ljudska prava doneo početkom 2016. godine u slučaju *Barbulesku protiv Rumunije*. Podnosilac predstavke otpušten je iz privatne firme, jer je u disciplinskom postupku koji je protiv njega vođen utvrđeno da je poslovni *Yahoo Messenger* nalog koristio u privatne svrhe. Evropski sud za ljudska prava je našao da u

konkretnom slučaju nije došlo do povrede člana 8 EKLJP, budući da je izvršen nadzor bio ograničenog obima i srazmeran. Naime, budući da je poslodavac izvršio uvid samo u komunikaciju zaposlenog ostvarenu kroz poslovni *Yahoo Messenger*, a nije vršio uvid u druge dokumente i podatke na računaru zaposlenog, kao i da se takvo postupanje poslodavca može smatrati razumnom merom preduzetom u cilju provere da li zaposleni izvršavaju svoje poslovne obaveze, Sud je našao da u konkretnom slučaju poslodavac nije prekršio pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života garantovano članom 8 Konvencije.

Zaštita podataka o ličnosti i zaštita privatnosti

Ustav Republike Srbije, u članu 42 garantuje zaštitu podataka o ličnosti i propisuje da se prikupljanje, držanje, obrada i korišćenje podataka o ličnosti uređuju zakonom. Takođe, zabranjena je i kažnjiva upotreba ovih podataka izvan svrhe za koju su prikupljeni, osim kada je to potrebno za vođenje krivičnog postupka ili zaštite bezbednosti i to na način predviđen zakonom. Svakome se jemči pravo da bude obavešten o prikupljenim podacima o svojoj ličnosti, u skladu sa zakonom i pravo na sudsku zaštitu zbog zloupotrebe ovlašćenja.

Osnovni zakon kojim je regulisana ova oblast je Zakon o zaštiti podataka o ličnosti (ZZPL). Ovim zakonom uređuju se uslovi za prikupljanje i obradu podataka o ličnosti, prava lica i zaštita prava lica čiji se podaci prikupljaju i obrađuju, ograničenja zaštite podataka o ličnosti, postupak pred nadležnim organom za zaštitu podataka o ličnosti, obezbeđenje podataka, evidencija, iznošenje podataka iz Srbije i nadzor nad izvršavanjem ovog zakona.

Prema ZZPL, podatak o ličnosti je svaka informacija koja se odnosi na fizičko lice, bez obzira na oblik u kome je izražena i na nosač informacije (papir, traka, film, elektronski medij i sl.) kao i bez obzira po čijem nalogu i u čije ime, odnosno za čiji račun je pohranjena. Informacijama o fizičkim licima smatraju se podaci o ličnosti nezavisno od toga kada su nastale, gde su pohranjene i kako se do njih došlo, i bez obzira na druga svojstva tih informacija. Svrha prikupljanja podataka, takođe, mora biti unapred i jasno određena, a obrada ličnih podataka može se vršiti na osnovu pristanka lica na koje se podaci odnose i na osnovu zakonskog ovlašćenja. Pri tom, licu koje pristaje na obradu podataka mora biti jasno predložena svrha obrade podataka, a jednom dat pristanak može se opozvati. U određenim situacijama dozvoljena je i obrada podataka i bez pristanka lica o čijim je podacima reč, a osnov za obradu postavljen je veoma široko i predviđeno je da organ vlasti može da obrađuje podatke bez pristanka lica u velikom broju slučajeva.

Ostvarivanje prava na zaštitu podataka o ličnosti dovodi se u pitanje još od samog usvajanja ZZPL 2009. godine, pa se može zaključiti da je država nezainteresovana da oblast zaštite ličnih podataka uredi na sistemski način koji bi omogućio uživanje ovog Ustavom garantovanog prava. Ovu konstataciju potkrepljuje podatak da šest godina po usvajanju Strategije o zaštiti podataka o ličnosti nije usvojen akcioni plan za njeno sprovođenje, brojne odredbe drugih zakona, usvojenih pre donošenja ZZPL, nisu usklađene sa njim, a s druge strane rukovaoci podacima o ličnosti i lica koja su zadužena za obradu podataka često nemaju potrebno znanje da na adekvatan način obavljaju ovu delatnost.

Akcionim planom za Poglavlje 23 predviđa se izrada novog zakona o zaštiti podataka o ličnosti u skladu sa Modelom zakona sačinjenog od strane Poverenika za zaštitu informacija od javnog značaja i podataka o ličnosti (Poverenik) i donošenje podzakonskih akata u vezi sa primenom Zakona o zaštiti podataka o ličnosti. Predviđaju se i aktivnosti na jačanju kadrovskih kapaciteta Poverenika u skladu sa postojećim pravilnikom o unutrašnjem uređenju i sistematizaciji radnih mesta i sprovođenje analize potreba za jačanjem kadrovskih kapaciteta Poverenika u vezi sa novim nadležnostima.

Poverenik je u martu 2016. ocenio da je pregovaračka pozicija za pristupanje EU za Poglavlje 23 u delu koji se odnosi na zaštitu ličnih podataka inferiorna u odnosu na ono što su potrebe Srbije. On ističe da Akcioni plan za Poglavlje 23 ignoriše potrebu usvajanja akcionog plana za sprovođenje Strategije zaštite podataka o ličnosti, sada već gotovo 7 godina stare i upozorava da se ponovo odlaže usvajanje novog zakona o zaštiti podataka o ličnosti. Poverenik takođe iskazuje da neke ocene i navodi nisu u skladu sa stvarnim i faktičkim činjenicama.

U 2016. godini nije se u bitnijoj meri odmaklo sa ostvarivanjem aktivnosti koje su predviđene Akcionim planom za Poglavlje 23 kada je u pitanju oblast zaštite podataka o ličnosti. U Izveštaju o sprovođenju Akcionog plana za Poglavlje 23 navodi se da je Radna grupa nastavila sa radom na tekstu Nacrta zakona o zaštiti podataka o ličnosti i da će Ministarstvo pravde angažovati eksperta koji će pomoći Radnoj grupi u izradi nacrta i sačiniti izveštaj o usklađenosti pravnog okvira. U Izveštaju se još navodi da su zapošljavanjem 9 novih izvršilaca pojačani kapaciteti Poverenika, i da je u ovoj instituciji sada u stalnom radnom odnosu 71 osoba.

Uvidevši da je tehnološki napredak sa sobom doneo velike izazove kada je u pitanju pravo na privatnost, Evropski parlament usvojio je u aprilu Uredbu o zaštiti pojedinca u vezi sa obradom ličnih podataka i o slobodnom kretanju takvih podataka (Uredba EU). Uredbom

je stavljena van snage Direktiva 95/46/EZ, poznatija kao Opšta uredba o zaštiti podataka. Kako je Akcionim planom za Poglavlje 23 predviđeno da se prilikom izrade Zakona o zaštiti podataka o ličnosti vodi računa da njegova rešenja budu u skladu sa Uredbom, potrebno je osvrnuti se na one delove u kojima se trenutni Nacrt zakona razlikuje u odnosu na rešenja predviđena Uredbom. Jedan od propusta odnosi se na pristanak lica za obradu podataka, koji je prema Nacrtu uže postavljen u odnosu na Uredbu EU.

Naime, Nacrtom je predviđeno da lice može dati pristanak pismeno, usmeno na zapisnik ili u elektronskom obliku sa kvalifikovanim elektronskim potpisom. Na ovaj način izostavljene su brojne situacije u kojima se od lica traži pristanak za obradu ličnih podataka. Uredbom EU je predviđeno da bi se pristanak trebao davati jasnom potvrdnom radnjom kojom se izražava dobrovoljan, poseban, informiran i nedvosmislen pristanak ispitanika na obradu ličnih podataka poput pisane izjave, uključujući i elektroničku, ili usmene izjave. To bi moglo obuhvatati označavanje polja kvačicom prilikom posete internet stranica, biranje tehničkih postavki usluga informacijskog društva ili drugu izjavu ili ponašanje koje jasno pokazuje u tom kontekstu da ispitanik prihvata predloženu obradu svojih osobnih podataka.

Kada je u pitanju obrada podataka bez pristanka lica Nacrtom je predviđeno da je u cilju ostvarenja opravdanog interesa dozvoljeno da bez pristanka podatke obrađuju rukovaoci, obrađivači, primaoci ili treća lica ako potreba zaštite tih interesa preteže nad potrebom zaštite osnovnih prava i sloboda na koje se podaci odnose. Uredba EU predviđa da je bez pristanka lica obrada dozvoljena ako je nužna za potrebe opravdanih interesa rukovaoca ili treće strane, osim kada su od tih interesa jači interesi ili osnovna prava i slobode lica koji zahtevaju zaštitu ličnih podataka, posebno ako je u pitanju dete. Evidentno je da je Nacrtom proširen krug lica koji mogu obrađivati lične podatke bez pristanka lica ukoliko postoji legitimni interes i na obrađivače.

Nacrtom je predviđeno da su posebni podaci (u važećem Zakonu „naročito osetljivi podaci“) podaci o rasi, rasnom ili etničkom poreklu, nacionalnoj pripadnosti, političkom, verskom ili filozofskom uverenju, članstvu u sindikatu, zdravstvenom stanju, seksualnom životu, polu, rodnom identitetu, primanju socijalne pomoći, žrtvi nasilja, jedinstveni matični broj građana, biometrijski podaci, podaci iz krivične i prekršajne evidencije, podaci o izrečenim sankcijama prema maloletnicima i genetski podaci. U obrazloženju Nacrta zakona ističe se da je jedinstveni matični broj predviđen kao poseban podatak jer sadrži informacije na osnovu koji se može doći do podatka o polu. Međutim Uredbom EU u članu 9 koji predviđa posebne kategorije ličnih podataka, pol nije predviđen kao poseban podatak.

Pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti

Sloboda misli, savesti i veroispovesti garantovana je članom 9 Evropske konvencije i članom 18 Pakta o građanskim i političkim pravima. Ustav Srbije uspostavlja načelo svetovnosti države i proglašava zabranu ustanovljavanja državne religije (čl. 11), reguliše pitanja individualnih verskih sloboda i slobode misli i jemči slobodu promene veroispovesti ili uverenja i pravo ispoljavanja veroispovesti kroz obrede, versku nastavu i versku službu, a garantuje se i pravo javnog ispoljavanja verskih uverenja (čl. 43). Ustav propisuje i da niko nije dužan da se izjašnjava o svojoj veroispovesti, a roditelji slobodno odlučuju o verskom obrazovanju i vaspitanju svoje dece. Ustavom je regulisana sloboda verskog organizovanja (čl. 44) i pravo na prigovor savesti (čl. 45).

Svako ograničenje ove slobode mora biti utemeljeno u zakonu, i može biti uvedeno ukoliko je to neophodno u demokratskom društvu, radi zaštite života i zdravlja ljudi, morala demokratskog društva, sloboda i prava građana zajamčenih Ustavom, javne bezbednosti i javnog reda ili radi sprečavanja izazivanja ili podsticanja verske, nacionalne ili rasne mržnje. Ustav takođe propisuje da niko nije dužan da se izjašnjava o svojoj veroispovesti, a roditelji slobodno odlučuju o verskom obrazovanju i vaspitanju svoje dece. Sloboda verskog organizovanja je regulisana kroz odredbu Ustava o položaju crkve i vere, odnosno o ravnopravnosti crkvi i verskih zajednica (čl. 44).

Poslove državne uprave vezane za saradnju države sa crkvama i verskim zajednicama obavlja Uprava za saradnju s crkvama i verskim zajednicama u Ministarstvu pravde.

Ustav Srbije garantuje ravnopravnost svih verskih zajednica, slobodu verskog udruživanja i kolektivnog ispoljavanja veroispovesti i autonomiju verskih zajednica (čl. 44). Zakon o zabrani diskriminacije takođe predviđa zabranu verske diskriminacije. Verska diskriminacija postoji ako se postupa protivno načelu slobodnog ispoljavanja vere ili uverenja, odnosno ako se licu ili grupi lica uskraćuje pravo na sticanje, održavanje, izražavanje i promenu vera ili uverenja, kao i pravo da privatno ili javno iznese ili postupi shodno svojim uverenjima (čl. 18).

Zakon o crkvama i verskim zajednicama garantuje ravnopravnost svih verskih zajednica pred zakonom (čl. 6). Međutim, ovaj zakon pravi razliku između četiri kategorije crkava. Prvu kategoriju čine tradicionalne crkve i verske zajednice kojima je ovaj status priznat na osnovu različitih zakona donetih u vreme Kraljevine Srbije (SHS, Jugoslavije). To su: Srpska pravoslavna crkva, Rimokatolička crkva, Slovačka evangelistička crkva a. v.,

Hrišćanska reformatska crkva, Evangelička hrišćanska crkva a. v, Islamska verska zajednica i Jevrejska verska zajednica. Drugu grupu čine konfesionalne crkve i verske zajednice. To su sve one crkve i verske organizacije čiji je pravni status bio regulisan prijavom u skladu sa Osnovnim zakonom o pravnom položaju verskih zajednica i Zakonom o pravnom položaju verskih zajednica. Treću grupu čine nove verske organizacije. četvrtu grupu, koju Zakon ne pominje, ali je implicitno ustanovljava, čine sve one verske zajednice koje nisu registrovane.

Ustanovljena je i obaveza da se crkve i verske zajednice registruju, a sam postupak registracije bliže uređuje Pravilnik o sadržini i načinu vođenja Registra crkava i verskih zajednica. Odmah po usvajanju Zakon i Pravilnik su bili predmet oštre kritike, pa je Ustavnom sudu Srbije podneto nekoliko inicijativa i predloga za ocenu ustavnosti pojedinih odredbi, koje su međutim odbačene, odnosno odbijene kao neprihvatljive.

Akcioni plan za Poglavlje 23 predviđa sprovođenje detaljne uporedno pravne analize položaja crkava i verskih zajednica. Planirani fokus analize biće države sa kojima se Republika Srbija graniči, a koje su ispunile kriterijume za članstvo u EU. U Akcionom planu je predviđeno i pokretanje dijaloga sa Srpskom pravoslavnom crkvom u cilju podsticanja upotrebe manjinskih jezika u verskim obredima.

Uprava za saradnju sa crkvama i verskim zajednicama je u cilju utvrđivanja obaveza u akcionom planu izradila analizu o stanju verskih prava u kojoj se konstatuje da je u toku reformskog procesa i izrade Akcionog plana ispunjena preporuka iz Izveštaja o skriningu o obezbeđivanju državne neutralnosti prema unutrašnjim poslovima verskih zajednica i dodatno osigura pravo licima koja pripadaju nacionalnim manjinama na jednak pristup u verskim institucijama i da to pravo bude garantovano zakonima ali i u praksi.

Izveštaj Evropske komisije u delu koji govori o slobodi misli, svesti i veroispovesti ističe da se Ustavom zagarantovana prava uglavnom poštuju. Izveštaj navodi da je broj incidenata vezanih za religiju nastavio da se smanjuje. Kao najveći problem izdvojena je netransparentnost i nedoslednost postupka registracije što onemogućava pojedine verske zajednice u ostvarivanju njihovih prava. U Izveštaju se takođe navodi da odredbe vezane za Registar crkava i verskih zajednica nisu promenjene i da korišćenje manjinskih jezika u verskim obredima nije zagarantovano na teritoriji cele Srbije.

Na ovu činjenicu se ukazuje i u nekoliko ranijih izveštaja i ističe da je previsoko postavljen cenzus u pogledu broja osnivača potrebnih za upis verske zajednice u Registar. Naime, sve verske zajednice sem tradicionalnih, pored odluke o osnivanju moraju podneti potpise osnivača od najmanje 0,001 odsto punoletnih državljana Srbije koji imaju prebivalište

u Republici Srbiji prema zvaničnom popisu stanovništva ili stranih državljana sa stalnim boravkom na teritoriji Republike Srbije. Pored ovoga, prilikom postupka registracije one moraju podneti i prikaz osnovnog verskog učenja, verskih obreda i verskih ciljeva čime se praktično primoravaju na izjašnjavanje o verskim uverenjima. Upravo je osporena odredba člana 18 Zakona o crkvama i verskim zajednicama koja otvara mogućnost organima izvršne vlasti da ocenjuju kvalitet verskih učenja, obreda i ciljeva u samim postupcima registracije, a što je apsolutno nedopustivo sa stanovišta slobode misli i veroispovesti i ograničavajuće deluje na slobodu verskog organizovanja.

Sloboda izražavanja

Sloboda izražavanja garantovana je članom 19 PGP i članom 10 Evropske konvencije. Pod uslovom da su ograničenja predviđena zakonom i da su neophodna u demokratskom društvu ova sloboda se može ograničiti.

Ustav Srbije garantuje slobodu javnog izražavanja mišljenja (čl. 46) i takođe predviđa mogućnost zakonskog ograničenja slobode izražavanja ako je to neophodno radi zaštite prava i ugleda drugih, čuvanja autoriteta i nepristrasnosti suda i zaštite javnog zdravlja, morala demokratskog društva i nacionalne bezbednosti Republike Srbije (čl. 46, st. 2). Nije jasno šta se podrazumeva pod moralom demokratskog društva, koji je jedan od osnova ograničenja prema Ustavu Srbije.

Ustavom se garantuje i sloboda štampe – izdavanje novina moguće je bez prethodnog odobrenja, na način predviđen zakonom a televizijske i radio stanice se osnivaju u skladu sa zakonom (čl. 50). Ovaj član Ustava predviđa da je svako slobodan da bez odobrenja osniva štampane medije, odnosno da se elektronski mediji osnivaju u skladu sa zakonom. Istim članom je zabranjena cenzura, a samo je sud ovlašćen da u naročito opravdanim slučajevima privremeno spreči širenje ideja i informacija putem medija i to samo ako je to „u demokratskom društvu neophodno radi sprečavanja pozivanja na nasilno rušenje Ustavom utvrđenog poretka ili narušavanje teritorijalnog integriteta Republike Srbije, sprečavanja propagiranja rata ili podstrekavanja na neposredno nasilje ili radi sprečavanja zagovaranja rasne, nacionalne ili verske mržnje, kojim se podstiče na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje“ (čl. 50, st. 3). Pravo na ispravku garantovano je Ustavom (čl. 50, st. 4), ali je bliže uređivanje ovog prava prepušteno zakonu. Uvreda je inkriminisana u Krivičnom zakoniku Srbije i predviđena je samo novčana kazna za ovo krivično delo (čl. 170).

Narodna skupština Republike Srbije je 2. avgusta 2014. godine usvojila set medijskih zakona – Zakon o javnom informisanju i medijima, Zakon o elektronskim medijima i Zakon o javnim medijskim servisima. Usvajanjem ovih zakona ispunjen je veći deo obaveza koje je na sebe država preuzela još 2011. godine Strategijom razvoja sistema javnog informisanja u Republici Srbiji do 2016. godine (Medijska strategija). Za medijske zakone se može reći da su stvorili korektan pravni okvir za ostvarivanje svih bitnih ciljeva koje je Medijska strategija predvidela, i da je po prvi put definisano šta se podrazumeva pod programima od javnog interesa.

Sloboda mirnog okupljanja

Sloboda mirnog okupljanja garantovana je najvažnijim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima koji obavezuju i Srbiju. Ovo pravo ima svoje mesto i u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, gde je vrlo uopšteno predviđeno članom 20. Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (čl. i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima detaljnije regulišu ovo pravo (čl. 21).

Pravo na slobodu mirnog okupljanja regulisano je u Ustavu Republike Srbije u članu 54, koji predviđa da je mirno okupljanje građana slobodno i da okupljanje u zatvorenom prostoru ne podleže odobrenju, ni prijavljivanju. Zborovi, demonstracije i druga okupljanja građana na otvorenom prostoru prijavljuju se državnom organu. Ustav garantuje slobodu okupljanja samo u odnosu na mirna okupljanja, što je u skladu s međunarodnim standardima. Međutim, Ustav propisuje da je mirno okupljanje *građana* slobodno, odnosno ovo pravo ne garantuje eksplicitno strancima licima bez državljanstva. EKLJP i PGP garantuju „svakom“ (EKLJP), odnosno „priznaju“ ovo pravo na opšti način, bez ograničavanja u pogledu lica kojima se pravo priznaje (PGP). EKLJP sadrži odvojenu odredbu kojom se dozvoljava ograničavanje aktivnosti stranaca, ali samo u pogledu političkih aktivnosti, i ovom odredbom bi se mogla opravdati zabrana da stranci organizuju politički skup. Ipak, okupljanja ne moraju biti politička, pa ni isključivanje stranaca iz uživanja prava na slobodu okupljanja na opšti način, kako je to učinjeno u Ustavu, nije opravdano. Takođe, EKLJP ne pominje ograničenje prava lica bez državljanstva.

Mada pred Ustavnim sudom nije bilo predmeta koji se odnose na strance u svim do sada rešenim predmetima, Ustavni sud je istakao da se član 11 EKLJP po svojoj suštini ne

razlikuje od člana 54 Ustava pa se može pretpostaviti da bi priznao slobodu okupljanja i strancima ukoliko se ne radi o političkim skupovima.

Iako je Zaštitnik građana 2015. godine utvrdio niz nepravilnosti u radu Ministarstva unutrašnjih poslova u vezi sa zabranom skupova organizacije Falun Gong u 2015. godini Ministarstvo unutrašnjih poslova je i u 2016. godini zabranilo skup Falun Dafe (Falun Gong) koji je trebalo da se održi uoči posete kineskog predsednika Republici Srbiji u junu 2016. godine. Kao i 2015. godine u obrazloženju rešenja o zabrani skupa samo je paušalno navedeno da su se stekli uslovi za zabranu predviđenu zakonom bez navođenja konkretnih činjenica i okolnosti na kojima se zasniva rešenje, a što je u suprotnosti sa principom dobre uprave i sa preporukom Zaštitnika građana iz 2015. godine. Iako su organizatori skupa uložili sve redovne pravne lekove koji su im bili na raspolaganju, pravnosnažna odluka u tom postupku nije doneta pre datuma kada je skup trebalo da se održi, te se tako osnovano može postaviti pitanje da li su pravni lekovi predviđeni Zakonom o javnom okupljanju koji je usvojen u januaru 2016. godine zaista efikasni.

Zakon o javnom okupljanju ne predviđa ograničenja u pogledu državljanstva organizatora i učesnika javnog skupa već slobodu okupljanja garantuje svakom (čl. 1) , što je svakako dobro rešenje, ali se može postaviti pitanje da li je ono u skladu sa Ustavom Republike Srbije.

Iz napred opisane prakse nadležnih organa moglo bi se zaključiti da postoji izvestan stepen restriktivnog postupanja prema strancima kada je u pitanju ostvarivanje njihove slobode okupljanja u Republici Srbiji.

U pogledu obaveze prijavljivanja skupa, Ustav predviđa da za okupljanja u zatvorenom prostoru takva obaveza ne postoji. S druge strane, za sve vrste okupljanja na otvorenom Ustav predviđa da se prijavljuju državnom organu, u skladu sa zakonom. Iz ovakve formulacije nije do kraja jasno da li svaki skup na otvorenom mora da se prijavi ili je zakonom moguće odrediti slučajeve kad takva obaveza ne postoji. Zakon o javnom okupljanju je ovo pitanje razjasnio tako što je predvideo da se spontana okupljanja mogu izuzetno organizovati bez prethodne prijave.

Ustavom je izričito predviđeno da ograničenje slobode okupljanja mora biti predviđeno zakonom i neophodno (čl. 54), a članom 20 je propisano da svako ograničenje ljudskih prava sme biti samo onog obima koji je neophodan da se „ustavna svrha ograničenja zadovolji u demokratskom društvu i bez zadiranja u suštinu za jemčenog prava“. članom 54 predviđena su četiri razloga zbog kojih je dozvoljeno ograničiti slobodu okupljanja – zaštita

javnog zdravlja, morala, prava drugih ili bezbednosti Republike Srbije. Dakle, nijedan drugi osnov osim ovih pomenutih ne može opravdati ograničenje slobode okupljanja jer je lista data u Ustavu iscrpna. Naravno, veliko je pitanje kako se u praksi tumače ovi osnovi, odnosno šta se sve može pod njih podvesti, jer su oni dosta široko postavljeni i predstavljaju pravne standarde koji se tumače u svakom konkretnom slučaju. Ipak, Zakon o javnom okupljanju predviđa izvesna ograničenja koja nisu u skladu sa Ustavom i sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima.

Sloboda udruživanja

Pakt o građanskim i političkim pravima i Evropska konvencija o ljudskim pravima garantuju svakom pojedincu pravo da se slobodno udruži sa drugim licima uključujući i pravo da osniva sindikate i učlanjuje se u njih. Oba međunarodna dokumenta dozvoljavaju državama potpisnicama da svojim zakonima posebno ograniče pravo na udruživanje članova oružanih snaga i policije dok Evropska konvencija predviđa i mogućnost ograničenja ovog prava kada su u pitanju i pripadnici državne uprave.

Ustav Republike Srbije jemči slobodu političkog, sindikalnog i svakog drugog oblika udruživanja kao i slobodu da se ostane van svakog udruženja (čl. 55). Ustav propisuje da se udruženja osnivaju bez prethodne dozvole, upisom u odgovarajući registar, u skladu sa zakonom. Ustav, takođe, predviđa da sudije Ustavnog suda, sudije, javni tužioci, Zaštitnik građana i pripadnici policije i vojske ne mogu biti članovi političkih stranaka ali mogu biti članovi strukovnih udruženja.

Registar udruženja građana, odnosno nevladinih organizacija (Registar) vodi Agencija za privredne registre dok se političke stranke upisuju u registar koji vodi Ministarstvo pravde i državne uprave (Registar političkih stranaka). Uredbom Vlade iz aprila 2010. godine osnovana je Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom, čiji su osnovni ciljevi delovanja uključivanje organizacija civilnog društva (udruženja građana) u stalni dijalog sa institucijama Vlade i podsticanje stalne i otvorene saradnje između udruženja građana i organa državne uprave. Direktorica kancelarija podnela je ostavku, a tek posle godinu dana, odnosno 12. februara 2016. na njeno mesto je postavljen v.d. direktora koji je još uvek u tom stanju.

U pogledu ostvarivanja slobode udruživanja u Izveštaju Evropske komisije za 2016. godinu⁴¹⁴ istaknuto je da je Srbija učinila izvestan napredak ka uspostavljanju okruženja za

razvoj i finansiranje organizacija civilnog društva ali da dalji napori u tom pravcu moraju da osiguraju sistemsko uključenje organizacija civilnog društva u politički dijalog i da pomognu razvoju njihovog punog potencijala.

Prema oceni Evropske komisije Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom nastavlja sa inicijativama koje imaju za cilj saradnju između države i civilnog sektora i unapređenje pravnog, finansijskog i institucionalnog okvira za razvoj civilnog društva. Evropska komisija je, takođe, ocenila da je unapređena saradnja između organizacija civilnog društva i Narodne skupštine u oblasti pristupnih pregovora za članstvo u EU, posebno kroz mrežu organizacija Nacionalni konvent.

U aprilu 2016. godine su usvojene Smernice za saradnju između pregovaračkog tima, predstavnika organizacija civilnog društva, Nacionalnog konventa i Privredne komore. Cilj ovih smernica je da se unapredi nivo uključivanja civilnog društva u pretprijetne pregovore. Ipak, prema oceni Evropske komisije, civilno društvo još uvek ima poteškoće da utiče na proces utvrđivanja politike i suočava se sa preprekama državne uprave. Na mnogo nivoa, učešće civilnog društva u donošenju odluka je *ad hoc* karaktera, što znači da pun potencijal civilnog sektora nije ostvaren u Srbiji. Takođe, nacionalna strategija za razvoj civilnog društva u Srbiji za period od 2015. do 2019. godine, koja je izrađena 2015. godine, još uvek nije usvojena.

U prethodne dve godine se čini da je država spremnija da uključi civilni sektor u različite radne grupe i javne rasprave i da razmatra sugestije i mišljenja civilnog društva o određenim propisima. Ipak, prema IPSOS istraživanju, ocena organizacija civilnog društva je ta da su vladini kapaciteti za saradnju sa civilnim sektorom manji nego ranije: 36% ispitanika je procenilo da je trenutna situacija nepovoljnija nego prethodne godine, dok je 14,6% ispitanika ocenilo suprotno.

Zakoni kojima se bliže uređuje ostvarivanje slobode udruživanja su Zakon o udruženjima⁴¹⁶ i Zakon o političkim strankama. Tokom 2015. godine izrađen je Nacrt građanskog zakonika koji u drugom odseku drugog odeljka reguliše status udruženja znatno drugačije od važećeg Zakona o udruženjima a u čiju izradu nisu bila uključena udruženja građana prethodne godine. Nacrt građanskog zakonika je dostupan na web stranici Ministarstva pravde. Predstavnici Kancelarije za saradnju sa civilnim društvom Vlade Republike Srbije, a u saradnji sa Građanskim inicijativama i Trag fondacijom su 11. jula 2016. godine organizovali sednicu Komisije za izradu Građanskog zakonika, na kojoj su predstavljeni stavovi, sugestije i predlozi organizacija civilnog društva u vezi sa odredbama

Nacrta građanskog zakonika koje se odnose na status udruženja, zadužbina i fondacija. Građanske inicijative i Trag fondacija su Ministarstvu pravde tokom 2016. godine podneli inicijativu za izmenu odredaba Nacrta zakonika koje se odnose na položaj udruženja, zadužbina i fondacije, a koju je potpisalo 247 organizacija civilnog društva iz 57 gradova.

Takođe, na istom sastanku su predstavnici organizacija civilnog društva Komisiji predali analizu sa predlozima za izmenu odredaba Nacrta građanskog zakonika.

Najveće zamerke na tekst Nacrta građanskog zakonika se odnose na definiciju udruženja, uslove za osnivanje udruženja, odnos statuta udruženja i Zakonika, funkcionisanje i nadležnosti skupštine udruženja, pravo glasa u skupštini, prestanak članstva i isključenje članova. U velikoj meri, odredbe Nacrta građanskog zakonika, predstavljaju suvišno i nepotrebno mešanje države u slobodu udruživanja i nisu u skladu sa Zakonom o udruženjima i članom 11 Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama.

Postupak upisa u registar udruženja detaljno je uređen Zakonom o postupku registracije u Agenciji za privredne registre.

Izborna prava i politička participacija

Pakt o građanskim i političkim pravima i Evropska konvencija priznaju pravo građana da biraju i da budu birani. Ustav Srbije proklamuje narodnu suverenost i opšte i jednako biračko pravo (čl. 2 i 52). Prema Ustavu Srbije izborna prava ima svaki punoletan poslovno sposoban državljanin Republike Srbije sa prebivalištem u Republici Srbiji (čl. 52, st. 1), izbori su slobodni i neposredni a glasanje je tajno i lično (čl. 52).

Izborni postupak je bliže regulisan Zakonom o izboru narodnih poslanika (ZINP), Zakonom o lokalnim izborima (ZLI), Zakonom o izboru predsednika Republike, i Odlukom o izboru poslanika u Skupštinu AP Vojvodine (OIPV)).

Dodatno, izborne komisije, koje se staraju o zakonitom sprovođenju izbora, jedinstvenoj primeni izbornog zakona i izboru članova biračkih odbora (tela koja neposredno sprovode izbore), donose uputstva za rad ostalih izbornih komisija (ako ih ima) i biračkih odbora. RIK u prvom stepenu odlučuje o prigovoru protiv odluke, radnje ili propusta biračkih odbora (čl. 95, st. 2 ZINP).

Međutim, sporne su odredbe koje predviđaju da su organi za sprovođenje izbora odgovorni za svoj rad organu koji ih je imenovao (čl. 28, st. 2 ZINP i čl. 11, st. 3 ZLI). Kako članove opštinskih izbornih komisija imenuje skupština opštine, to je u praksi, u nekim

slučajevima, učešće političkih stranaka u opštinskim komisijama protumačeno kao članstvo na osnovu političke ravnoteže u opštinskim skupštinama, što je u izbornim komisijama dovelo do odlučivanja po političkoj liniji.

U raspodeli mandata učestvuju samo izborne liste koje su dobile najmanje 5 odsto glasova od ukupnog broja glasova birača koji su glasali u izornoj jedinici. U Vojvodini se polovina poslanika bira po proporcionalnom, a polovina po većinskom sistemu (čl. 5, st. 3 OIPV).

Pravo na mirno uživanje imovine

Pravo na mirno uživanje imovine je garantovano članom 1 Protokola br. 1 uz Konvenciju Saveta Evrope o ljudskim pravima i osnovnim slobodama koji glasi:

Svako fizičko i pravno lice ima pravo na neometano uživanje svoje imovine. Niko ne može biti lišen svoje imovine, osim u javnom interesu i pod uslovima predviđenim zakonom i opštim načelima međunarodnog prava.

Prethodne odredbe, međutim, ni na koji način ne utiču na pravo države da primenjuje zakone koje smatra potrebnim da bi regulisala korišćenje imovine u skladu s opštim interesima ili da bi obezbedila naplatu poreza ili drugih dažbina ili kazni.

Evropski sud je više puta istakao da se ovaj član Konvencije zapravo sastoji iz tri različita pravila. U prvom pravilu sadržano je opšte načelo mirnog uživanja imovine, dok drugo propisuje uslove pod kojima je nekoga moguće lišiti imovine. Kao što se može videti iz samog teksta Konvencije to pravilo podrazumeva da neko može biti lišen svoje imovine samo u javnom interesu i pod uslovima koji su predviđeni zakonom i opštim načelima međunarodnog prava. Treće pravilo koje je sadržano u drugom stavu priznaje pravo državama potpisnicama da uređuju način korišćenja imovine u skladu sa javnim interesom. Sud podvlači da su ova tri pravila povezana i da se druga dva moraju tumačiti u svetlu načela proglašenog u prvoj rečenici prvog stava.

Sud u Strazburu je dopunio drugo pravilo. Naime, drugo pravilo propisuje da pravo na mirno uživanje imovine može biti ograničeno samo u javnom interesu i pod uslovima koji su propisani zakonom i opštim načelima međunarodnog prava. Pored ova dva uslova za ograničenje nečije imovine, Sud u Strazburu je ustanovio i treći: srazmernost. Srazmernost podrazumeva da se mora uspostaviti „pravična ravnoteža“ između opšteg interesa i zaštite prava pojedinca, a te ravnoteže nema ako je teret koji pojedinac snosi pojedinačan i

prekomeran.⁴⁷⁶ Ovo načelo srazmernosti Sud smatra imanentnim celoj Konvenciji, a osim toga smatra i da proizlazi „iz same strukture člana 1 Protokola 1.“

Praksa Evropskog suda pokazuje da je Sud prihvatio široko tumačenje pojma imovine pa pod njegovo okrilje pored prava svojine spadaju i druga imovinska prava, poput prava koja su stečena na osnovu „akcija, patenta, arbitražne odluke, ustanovljenog prava na penziju, prava na stanarinu, pa čak i prava koja proizlaze iz poslovne aktivnosti.“ Konačno ovaj pojam se odnosi na ona imovinska prava koja su već stečena, kao i na ona za koja postoji legitimno očekivanje da će biti stečena.

Pravo na mirno uživanje imovine garantovano je i Ustavom koji u članu 58 jemči mirno uživanje svojine i drugih imovinskih prava stečenih na osnovu zakona. Prema tekstu Ustava ovo pravo može biti oduzeto ili ograničeno samo u javnom interesu utvrđenom na osnovu zakona, uz naknadu koja ne može biti niža od tržišne, a zakonom se može ograničiti i način korišćenja. Oduzimanje ili ograničenje imovine radi naplate poreza i drugih dažbina ili kazni, dozvoljeno je samo u skladu sa zakonom.

Tekst Ustava u načelu sledi tekst Konvencije i međunarodne standarde, ali bi se mogao i unaprediti. Bilo bi bolje da je u tekst Ustava unet i uslov srazmernosti ograničenja. Naravno da se taj standard mora primenjivati iako nije izričito predviđen, jer se Konvencija o ljudskim pravima neposredno primenjuje u našem pravu na osnovu člana 16, stava 2 Ustava, a taj standard je kao što je Sud u Strazburu istakao imanentan članu 1 Protokola br. 1 i celoj Konvenciji. Međutim, svakako bi bilo u interesu pravne sigurnosti da se odredba o srazmernosti unese u tekst Ustava. Propisano je takođe da se pravo svojine može ograničiti samo radi javnog interesa koji utvrđen na osnovu zakona i uz naknadu koja ne sme biti niža od tržišne (čl. 58, st. 2). Da li namerno ili slučajno, ustavotvorac je izostavio i ostala imovinska prava čime Ustav odstupa od Konvencije i prakse Suda koji uslove za ograničavanje prava na imovinu predviđa za sva imovinska prava, a ne samo za pravo svojine. Sa druge strane, Ustav uspostavlja viši standard nego što to čini praksa Evropskog suda za ljudska prava time što predviđa da naknada ne sme biti niža od tržišne, dok je sud stao na stanovište da član 1 Protokola 1 ne garantuje uvek punu kompenzaciju za oduzetu imovinu.

Pored Ustava, više propisa na neposredan ili posredan način uređuje uživanje imovine. Zakon o osnovama svojinskopravnih odnosa (ZOSPO)⁴⁸¹ uređuje sadržinu, sticanje i prestanak prava svojine ali i drugih važnih imovinskih prava pati od pravnih praznina. Na primer susedska prava koja su po definiciji zakonska ograničenja prava svojine i titularu daju

pravo da upotrebljava susednu nepokretnost, da od vlasnika susedne nepokretnosti traži da je ne upotrebljava na određeni način, odnosno da nešto čini sa njom, ili regulišu odnose povodom razgraničenja susednih nepokretnosti, zakonom nisu uređena izuzev uskog kruga susedskih prava koji se odnose na imisije. Takođe, ZOSPO u članu 6, st. 1. predviđa da se na stvari na kojoj postoji pravo svojine može ustanoviti pravo stvarnog tereta pod uslovima određenim zakonom, međutim to pravo ni ovim niti bilo kojim drugim zakonom nije uređeno. Tako imamo situaciju da je jedno pravo predviđeno važećim propisima, ali njegova sadržina, sticanje, prenos, i prestanak nisu. Ostaje nada da će ovakvi nedostaci biti otklonjeni usvajanjem građanskog zakonika čiji je nacrt u javnoj raspravi.

Pravo na rad

Srbija je ratifikovala Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i Revidiranu evropsku socijalnu povelju, a takođe je i članica Međunarodne organizacije rada i ratifikovala je veliki broj konvencija usvojenih pod okriljem ove organizacije.

Ustav Republike Srbije u svom članu 60 jemči pravo na rad i uređuje da svako ima pravo na slobodan izbor zanimanja, poštovanje dostojanstva svoje ličnosti na radu, bezbedne i zdrave uslove rada, potrebnu zaštitu na radu, ograničeno radno vreme, dnevni i nedeljni odmor, plaćeni godišnji odmor, pravičnu naknadu za rad i pravo na zaštitu za slučaj prestanka radnog odnosa. Takođe, ženama, omladini i osobama sa invaliditetom Ustav omogućava posebnu zaštitu na radu i posebne uslove rada, u skladu sa posebnim zakonom. Ustav zabranjuje svaki vid diskriminacije, a pod tim i diskriminaciju u ostvarivanju prava na rad i po osnovu rada. Ustav, međutim, ne sadrži odredbu kojom se državi nameće obaveza da obezbeđuje uslove u kojima svako može da živi od svog rada, a dostojanstven život od sopstvenog rada predstavlja i osnovnu svrhu prava na rad.

Oblast radnog prava regulisana je prvenstveno Zakonom o radu (ZoR) i Zakonom o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti. Opštim kolektivnim ugovorom detaljnije su uređeni odnosi između poslodavca i zaposlenih. Opšti kolektivni ugovor je prestao da važi maja 2011. godine, što zapravo znači da se od 18. maja 2011. godine u ostvarivanju prava, obaveza i odgovornosti iz radnog odnosa primenjuje Zakon o radu, drugi propisi, poseban kolektivni ugovor u grani, odnosno delatnosti u kojoj posluje poslodavac (ako je zaključen),

opšti akt (kolektivni ugovor kod poslodavca ili pravilnik o radu), odnosno ugovor o radu. U maju 2011. godine doneta je Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2011–2020.

Posebno značajan dokument za oblast rada i zapošljavanja predstavlja Program reformi politike zapošljavanja i socijalne politike u procesu pristupanja EU (ESRP), koji je Vlada Srbije izradila na poziv Evropske komisije, a na osnovu Strategije proširenja Evropske unije 2013–2014. predviđene za sve zemlje u procesu pristupanja. Primena ESRP predviđena je kao strateški proces, strukturiran po modelu Strategije „Evropa 2020“ koju primenjuju države članice i koji će pratiti proces evropskih integracija kao glavni mehanizam za dijalog o prioritetima Republike Srbije u oblasti socijalne politike i zapošljavanja u procesu pristupanja EU.

Proces izrade ESRP u Republici Srbiji zvanično je započet u septembru 2013. godine i usvojen je od strane Vlade Republike Srbije u maju 2016. godine. Ceo proces izrade bio je otvoren i svi nacionalni partneri su u više navrata bili konsultovani i pozvani da se aktivno uključe u izradu ovog dokumenta, kako bi se osigurali njegov kvalitet i reprezentativnost i podrška svih društvenih aktera i socijalnih partnera. Evropska komisija prati proces primene ovog programa na godišnjem nivou kroz godišnje izveštaje o napretku i kroz tematske sastanke i konferencije.

Program obuhvata pre svega tržište rada i zapošljavanje, ljudski kapital i veštine, kao i socijalno uključivanje i socijalnu zaštitu, kao i izazove u sistemu penzija i zdravstvene zaštite. Posebno težište stavljeno je na zapošljavanju mladih, zbog izuzetno visoke stope nezaposlenosti ove populacije.

Evropski komitet za socijalna prava usvojio je u decembru 2015. godine četvrti periodični izveštaj o primeni Revidirane evropske socijalne povelje za period od 2010–2013. godine. Izveštaj se odnosi na primenu odredaba o pravima dece i omladine na zaštitu (čl. 7), pravu zaposlenih žena na zaštitu materinstva (čl. 8), pravu porodice na socijalnu, pravnu i ekonomsku zaštitu (čl. 16), pravu dece i omladine na socijalnu, zakonsku i ekonomsku zaštitu (čl. 17) i pravu radnika migranata i njihovih porodica na zaštitu i pomoć (čl. 19). Od 28 preuzetih obaveza Komitet je utvrdio da je u šest obaveza Srbija prekršila Povelju. Za 14 obaveza, Komitet je zahtevao dodatna pojašnjenja, i odložio donošenje zaključka zbog nepotpunih informacija, a za osam je konstatovao da je država ispunila obaveze.

Prema Izveštaju Evropske komisije za 2016. godinu Srbija je umereno pripremljena kada je reč o socijalnoj politici i zapošljavanju. Određeni napredak je postignut u pogledu politike zapošljavanja, inkluzije Roma, nediskriminacije i jednakosti između žena i

muškaraca. Usvajanje prvog programa reforme politike zapošljavanja i socijalne politike predstavljao je važan korak Srbije u prevazilaženju političkih izazova u zapošljavanju i socijalnoj politici, koji međutim i dalje mogu biti pod uticajem oskudnih javnih finansija i ograničenim institucionalnim kapacitetima. U narednom periodu, isti ču se tri ključne preporuke za oblast zapošljavanja i socijalne politike. Državi je preporučeno da obezbedi finansijska i institucionalna sredstva za zapošljavanje i socijalnu politiku u cilju sistemskog poboljšanja položaja mladih i dugoročno nezaposlenih lica, da poveća efikasnost socijalnih davanja za građane koji žive ispod granice siromaštva i da uloži napore da se osnaži bipartitni i tripartitni socijalni dijalog na svim nivoima, uključujući i konsultacije o nacrtu zakona.

Pravo na pravedne i povoljne uslove rada

Srbija je potpisnica konvencija MOR o minimalnim platama i jednakom nagrađivanju muške i ženske radne snage, ali još uvek nije ratifikovala Konvenciju MOR br. 26 o mehanizmima za utvrđivanje minimalne zarade i Konvenciju MOR br. 99 o mehanizmima za utvrđivanje minimalne zarade u poljoprivredi.

Pravo na pravičnu naknadu za rad garantovano je i Ustavom Republike Srbije (čl. 60, st. 4), mada Ustav ne sadrži izričitu odredbu o jednakoj nagradi za rad iste vrednosti. Zakon o radu propisuje da se odgovarajuća zarada utvrđuje u skladu sa zakonom, opštim aktom ili ugovorom o radu, kao i da se zaposlenom garantuje jednaka zarada za isti rad ili rad iste vrednosti pod pretnjom ništavosti ugovora o radu kojim se krši ovo načelo. Pod radom iste vrednosti ZoR podrazumeva rad za koji se zahteva isti stepen stručne spreme, ista radna sposobnost, odgovornost i fizički i intelektualni rad.

Minimalna zarada utvrđuje se odlukom Socijalnoekonomskog saveta osnovanog za teritoriju Srbije (čl. 112 ZoR) za kalendarsku godinu, najkasnije do septembra tekuće godine, a primenjuje se od 1. januara naredne godine. Izmenama zakona se može odrediti kada će minimalna cena rada morati da se povećava kako bi pratila inflaciju, kretanje cena u potrošačkoj korpi i slično. Socijalno-ekonomski savet utvrđuje minimalnu cenu rada, izraženu po radnom času, prema kojoj se dalje utvrđuje minimalna zarada (minimalna cena rada pomnožena sa brojem radnih časova u tekućem mesecu). Pri utvrđivanju minimalne cene rada polazi se naročito od: egzistencijalnih i socijalnih potreba zaposlenog i njegove porodice izraženih kroz vrednost minimalne potrošačke korpe, kretanja stope zaposlenosti na tržištu rada, stope rasta bruto domaćeg proizvoda, kretanja potrošačkih cena, kretanja

produktivnosti i kretanja prosečne zarade u Republici. Međutim, u praksi je iznos minimalne cene rada uglavnom rezultat pregovora između poslodavaca i sindikata, a onda se tako dobijen iznos uklapa u navedene parametre. Ukoliko se u Socijal-noekonomskom savetu ne postigne saglasnost Vlada donosi konačnu odluku.

Po odluci Vlade, neto minimalna cena rada za period januar–decembar 2016. godine bila je 121 dinar po radnom času. Sindikati su za 2017. godinu predlagali povećanje minimalne cene rada sa 121 dinar na 143,55 dinara, a poslodavci bili spremni da povećaju na 125 do 127, pa je konačno, posle dugih pregovora, minimalna cena rada za 2017. godinu povećana i iznosiće 130 dinara po radnom času.

U toku pregovora bilo je predloga da se ukine oporezivanje minimalnih zarada. Trenutni prag neoporezivosti zarada je oko 50 odsto trenutne minimalne zarade. Kada se minimalna cena rada bude povećala, spašće ispod tog procenta. Oslobođanjem od oporezivanja minimalnih zarada, stvorio bi se prostor da se poslodavci slože sa znatnijim povećanjem minimalne cene rada bez opasnosti da će se takvo povećanje odraziti na njihovo poslovanje. S druge strane, prema ZoR minimalna zarada ne može biti ugovorena zarada, ali se ova odredba obesmišljava u praksi pošto poslodavci, gotovo po pravilu, za mnoge poslove ugovaraju zaradu koja je minimalno veća od zakonskog minimuma.

Broj radnika koji rade za platu koja je niža od minimalne (do 25.000 RSD u bruto iznosu) je oko 58.000. Uglavnom se radi o legalno zaposlenim licima koja rade sa nepunim radnim vremenom. Ako se tom broju doda podatak da oko 30.000 zaposlenih nije primilo zaradu može se zaključiti da je visok procenat onih koji za svoj rad ne primaju ništa ili su ispod nivoa minimalne zarade. Takođe je zabrinjavajući i broj od oko 141.000 zaposlenih koji se nalaze u zoni minimalne zarade (25– 35.000 dinara u bruto iznosu). U martu 2016. godine prosečna zarada iznosila je oko 51.000 dinara u bruto iznosu, i takvih zaposlenih u strukturi zarada ima najviše (preko 281.000, u rasponu od 45.000 do 65.000 dinara). Onih koji su na proseku ili iznad njega, ima oko 624.000, što je zapravo oko 62 odsto ukupnog broja ljudi u radnom odnosu. Sa jedne strane, ovo govori da zarade iznad proseka u najvećem broju slučajeva nisu mnogo veće od prosečnih. Sa druge strane, poražavajući je podatak da preostalih 38 odsto zaposlenih mora imati daleko manje zarade od prosečnih, kako bi iz cele računice proistekla prosečna zarada.

Prosečna potrošačka korpa je, međutim, u martu 2016. godine iznosila oko 67.000 dinara, a minimalna oko 35.000, a to znači da je za pokrivanje prosečne potrošačke korpe potrebna je 1,5 zarada. Prosečna penzija u martu 2016. godine iznosila je nešto više od

25.000 dinara, ali i za 389.340 zaposlenih koji su u martu 2016. godine dobili od 0 do 45.000 dinara bruto zarade. Kada se ovo upoređi sa prethodnim podacima, dolazi se do zaključka da manje od 3 odsto stanovnika Srbije može sebi da omogući prosečnu potrošačku korpu na mesečnom nivou.

U Trećem periodičnom izveštaju Evropskog komiteta za socijalna prava konstatuje se da Srbija nije dostavila potpune informacije kada je u pitanju izvršavanje obaveza države u pogledu prava dece i omladine na zaštitu na pravičnu zaradu (čl. 7, st. 5 ESP) i naglašava da mora da se obezbedi pravo mladih radnika na pravičnu zaradu i odgovarajuće dodatke na zaradu i da to pravo može biti predviđeno zakonom, kolektivnim ugovorom ili drugim sredstvima. Pravična ili odgovarajuća zarada se procenjuje poređenjem zarada mladih radnika sa početnom platom ili minimalnom zaradom isplaćenom ostalima (uzrasta od osamnaest godina ili više). Komitet je zatražio od države da dostavi informacije o minimalnoj zaradi mladih radnika, obračunate neto, o početnim zaradama ili minimalnim zaradama odraslih radnika i o prosečnim zaradama. U istom izveštaju Komitet je tražio i informacije o neto vrednosti zarade koja se isplaćuje pripravniku (nakon odbitka doprinosa za socijalno osiguranje) na početku i na kraju pripravničkog staža.

Pravo na socijalno obezbeđenje

Ustav Republike Srbije u članu 69 propisuje da „građani i porodice kojima je neophodna društvena pomoć radi savladavanja socijalnih i životnih teškoća i stvaranja uslova za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba, imaju pravo na socijalnu zaštitu, čije se pružanje zasniva na načelima socijalne pravde, humanizma i poštovanja ljudskog dostojanstva“. Venecijanska komisija dala je komentar u svom Mišljenju o Ustavu Srbije da se ovim aktom socijalna zaštita ne obezbeđuje generalno već samo građanima i porodicama.

Ustav garantuje i prava zaposlenih i njihovih porodica na socijalno obezbeđenje i osiguranje, pravo na naknadu zarade u slučaju privremene sprečenosti za rad, kao i pravo na naknadu u slučaju privremene nezaposlenosti. Određenim kategorijama garantuje se pravo na posebnu socijalnu zaštitu. Ustavna je obaveza države da organizuje fondove za različite vidove socijalnog osiguranja. članom 70 Ustava posebno se garantuje pravo na penzijsko osiguranje.

Socijalno osiguranje obuhvata penzijsko, invalidsko, zdravstveno i osiguranje za slučaj nezaposlenosti. U Republici Srbiji se socijalna zaštita i socijalna sigurnost obezbeđuju

kroz socijalno osiguranje i različita novčana davanja i usluge iz sistema socijalne, dečije i boračkoinvalidske zaštite.

Prava iz penzijskoinvalidskog osiguranja i zdravstvena zaštita se delimično finansiraju i iz budžeta. Najveći deo socijalnih davanja se obezbeđuje na nacionalnom nivou. Rashodi za socijalnu zaštitu i socijalnu sigurnost u proteklim godinama iznosili su oko 25% BDP. U strukturi izdataka dominiraju rashodi za neto penzije sa preko 13% BDP.

Socijalno osiguranje za slučaj starosti i invalidnosti regulisano je Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju. Zakon o dobrovoljnim penzijskim fondovima i penzijskim planovima. Obavezno osiguranje obuhvata sve zaposlene, lica koja samostalno obavljaju delatnost i poljoprivrednike, a njime se obezbeđuju prava osiguranika za slučaj starosti, invalidnosti, smrti i telesnog oštećenja prouzrokovanog povredom na radu ili profesionalnom bolešću.

Odredbe Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju su nekoliko puta menjane u poslednjih par godina tako da su njima pooštreni uslovi za odlazak u penziju a postojeće starosne granice će se postepeno podizati do 2023. godine. Uneta je i odredba po kojoj se penzija umanjuje u slučaju ranijeg odlaska u penziju. Predviđeno je i da se starosna granica za odlazak u penziju za žene postepeno poveća na 65 godina da bi se one izjednačile sa muškarcima.

U Izveštaju EK za 2016. godini skrenuta je pažnja da je i tokom ove godine izostalo usvajanje izmena tri važna zakona u ovoj oblasti – Zakona o socijalnoj zaštiti, Porodičnog zakona i Nacrta zakona o finansijskoj podršci porodicama sa decom. Anketa o prihodima i uslovima života je sprovedena treći put 2015. godine. Stopa rizika od siromaštva u Srbiji neznatno se smanjila na 25,4%, sa najvišim stopama među mladima uzrasta 18–24 i onih ispod 18 godina, nezaposlenim licima i domaćinstvima sa dve odrasle osobe i troje ili više zavisne dece. Sadašnji sistem socijalnih davanja ne pomaže efektivno u smanjenju siromaštva. Penzioni sistem nastavlja da pokazuje visok deficit. Odnos osiguranih lica prema penzionerima je nizak i ugrožava dugoročnu održivost sistema.

Usluge socijalne zaštite, uključujući one namenjene starijim licima i socio-ekonomski ugroženim osobama, još uvek u velikoj meri pružaju ustanove iz sistema socijalne zaštite. Nalazi mapiranja usluga socijalne zaštite na lokalnom nivou koje je realizovao Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva (SIPRU), u saradnji sa Republičkim zavodom za socijalnu zaštitu, treba da doprinese razvijanju vaninstitucionalnih oblika zaštite, razvoju pluralizma pružalaca usluga i integrisanih usluga socijalne zaštite, kao i unapređenju

dostupnosti, efikasnosti i kvaliteta usluga socijalne zaštite. U oblasti zabrane diskriminacije u zapošljavanju i socijalnoj politici, žene su naročito izložene diskriminaciji na tržištu rada, dok je romska populacija izložena diskriminaciji u gotovo svim oblastima života.

Republički zavod za statistiku (RZS) i Svetska banka izradili su set mapa siromaštva u Srbiji, koje prikazuju razlike u blagostanju širom zemlje. Na tim mapama su objedinjene informacije iz Popisa stanovništva sprovedenog 2011. godine i Ankete o prihodima i uslovima života sprovedene 2013. godine, što omogućava ocenu stopa rizika siromaštva za mala geografska područja, kao što su okruzi i opštine. U mapiranju siromaštva, koristi se više tehnika imputacije, kao i podaci iz pomenuta dva izvora, kako bi se ocenilo siromaštvo za mala geografska područja, što se ne bi moglo pouzdano izvesti iz samih anketnih podataka. Rezultati pokazuju da više opština u južnom delu Srbije ima visoku stopu rizika siromaštva. Ocenjena stopa rizika siromaštva se kreće od 4,8% u Novom Beogradu (u beogradskom regionu) do 66,1% u Tutinu, u regionu Šumadije i zapadne Srbije. Čak i unutar istog regiona, na primer regiona Južne i Zapadne Srbije, ta stopa se kreće od preko 13% u Medijani do preko 63% u Bojniku. Neke oblasti sa visokom stopom rizika siromaštva imaju i veliki broj siromašnih, te mnogi siromašni žive u gusto naseljenim delovima zemlje.

Pravo na obrazovanje

Ustav Republike Srbije propisuje da svako ima pravo na obrazovanje i da je osnovno obrazovanje obavezno. Osnovno i srednje obrazovanje su besplatni (čl. 71). Ustav propisuje i da svi građani imaju, pod jednakim uslovima, pristup visokoškolskom obrazovanju, kao i da država omogućuje uspešnim i nadarenim učenicima slabijeg imovnog stanja besplatno visokoškolsko obrazovanje, u skladu sa zakonom.

Vlada Republike Srbije je sredinom 2012. godine usvojila Strategiju razvoja obrazovanja do 2020. godine. Jedna od primedbi na Strategiju je to što se u njoj ne spominje obrazovanje o ljudskim pravima i pravima deteta, iako je ona nastala posle preporuke UN Komiteta za prava deteta da se ova prava uvrste u školske programe. Ni tokom ove godine nije došlo do uvođenja ove teme u redovni nastavni program, tako da obrazovanje o pravima deteta i dalje nije dostupno svoj deci.

Prema Izveštaju EK za 2016 godinu pogoršanje demografske situacije i slabi ishodi obrazovanja zahtevaju povećanje fokusa u odnosu na ljudski kapital. Prisutno je starenje stanovništva Srbije i ono se smanjuje za oko 0,5% godišnje. Budžetska izdvajanja za

obrazovanje su uporediva sa zemljama EU, ali njihovi ishodi u pogledu veština i ključnih kompetencija su slabiji. Ovo se manifestuje kroz rezultate PISA testova, koji pokazuju da je oko jedna trećina stanovništva i dalje funkcionalno nepismena. Srbija je prema Izveštaju o ljudskom kapitalu za 2016. godinu Svetskog ekonomskog foruma rangirana ispod svih država članica EU u 2016. godini, sa izuzetno slabim rezultatima u odnosu na starosnu grupu od 15–24 godine. Iako zemlja ima relativno dobru naučnu bazu, nivo investicija u istraživanje je manji od 1% BDP, a saradnja između javnog i privatnog sektora je slaba i nije sistematski podržana. Kvalitet, jednakost i relevantnost obrazovanja i obuke mora biti poboljšana tako da odgovara društvenim potrebama. I poslodavci i diplomci, koji izađu iz sistema obrazovanja, su saglasni da obrazovne institucije ne edukuju studente u pogledu sticanja ključnih veština, kao što su rešavanje problema, organizacione veštine i veštine odlučivanja. Nacionalna strategija i akcioni plan za razvoj obrazovanja su i dalje prema svojim ciljevima usmereni ka zastarelim nastavnim programima i zastarelim nastavnim metodama. Na osnovu postojećih okvira kvalifikacija za stručno i visoko obrazovanje, integrisani Nacionalni okvir kvalifikacija je razvijen u skladu sa konsultacijama sa relevantnim nacionalnim akterima. On međutim, treba da bude povezan sa progresivnim koracima kroz reformu obrazovnog sistema na svim nivoima, kao i sa poboljšanjem nivoa stečenih osnovnih veština studenata. Upis u predškolsko obrazovanje je ispod proseka EU, i čini oko 60% za decu od 3 i više godina i samo 17% za decu uzrasta ispod 3 godine.

Tokom 2015. godine završena je izrada dokumenta Nacionalni okvir kvalifikacija u Srbiji, koja obuhvata sistem nacionalnih kvalifikacija od prvog do petog nivoa. Ovaj dokument koji se odnosi na osnovno i srednje obrazovanje, odobren je od strane Zavoda za unapređenje obrazovanja i vaspitanja. Iako je tokom cele 2015. godine najavljivano usvajanje Zakona o nacionalnom okviru kvalifikacija, to se do kraja 2016. godine nije dogodilo. Potom je tokom 2016. godine bilo takođe više najava da će se pristupiti usvajanju pomenutog zakona tokom 2016. godine, što u trenutku pisanja ovog izveštaja nije ralizovano. Obrazovanjem nove Vlade RS u junu 2016. godine jedini korak koji je učinjen u smislu uvođenja jedinstvenog okvira kvalifikacija jeste obaveštenje postavljeno na sajtu Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja koje glasi: „U Republici Srbiji uspostavlja se jedinstveni nacionalni okvir kvalifikacija kojim su obuhvaćeni svi nivoi i vrste kvalifikacija, bez obzira na način sticanja (kroz formalno ili neformalno obrazovanje odnosno informalno učenje – životno ili radno iskustvo) i životno doba u kome se one stiču (mladi ili odrasli). Na taj način se omogućuje integracija i koordinacija postojećih sistema kvalifikacija u Srbiji

(npr. sistem kvalifikacija visokog obrazovanja, sistem kvalifikacija srednjeg stručnog obrazovanja i drugi sistemi).“ Pored toga, objavljene su i dve odluke Nacionalnog saveta za visoko obrazovanje (NSVO) i Saveta za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih (SSOOO) u kojima je predloženo da se utvrde postojeći nivoi kvalifikacija kako bi se u narednom periodu pristupilo procesu pozicioniranja NOKS u odnosu na Evropski okvir kvalifikacija.

Trenutno, obrazovni sistem u Srbiji se uglavnom svodi na formalno obrazovanje, dok se neformalno obrazovanje, informalno obrazovanje kao i celoživotno učenje, iako su pokrenute značajne inicijative od strane Ministarstva omladine, još uvek nedovoljno prepoznati i ne koriste se kao instrument za razvoj ljudskog kapitala i veština. Tek je započela izgradnja celovitog sistema profesionalne orijentacije, karijernog savetovanja i vođenja (sistem je za sada postavljen u osnovnim školama i okviru funkcija Nacionalne službe za zapošljavanje).

Obrazovanje na svim nivoima je i dalje uglavnom usmereno ka prenošenju akademskih znanja, pri čemu se jako malo pažnje posvećuje razvoj kritičkog razmišljanja. Može se konstatovati da priličan broj mladih koji završavaju obrazovanje ima nedovoljno razvijene ključne kompetencije od kojih zavisi učešće u društvu i na tržištu rada, ali i u kontinuiranim aktivnostima učenja i usavršavanja tokom čitavog života.

Tokom prethodnog saziva Vlade RS tadašnji ministar prosvete je govoreći o modelu dualnog obrazovanja objasnio da u Srbiji „nema uslova za dualno obrazovanje, i da ono ne može da se kopira ako se istovremeno ne preslika i celokupno okruženje sa infrastrukturom, društvenom odgovornošću kompanija, poslovnom kulturom, itd“. On objašnjava i da je za praksu naših đaka potrebno „približno 50.000 radnih mesta za učenje i da ne treba očekivati da će naša privreda u doglednoj budućnosti biti u stanju da obezbedi sva ta mesta, pogotovo kada se uzme u obzir da bi praksu za sve te učenike trebalo da vode kompetentni, sertifikovani instruktori“.

Efekti dualnog obrazovanja su međutim, u opadanju čak i u nekim razvijenim zemljama. Dualno obrazovanje je prihvatanje jedne dvosmerne obaveze. Čak se obavezuje da će po završenom školovanju odmah početi da radi na radnom mestu za koje je obučen. Preduzeće, na čelu sa vlasnikom, obavezuje se da će snositi troškove obrazovanja i obezbediti odgovarajuće radno mesto za đaka. Nekada su ovakvu vrstu školovanja na radnom mestu na sebe preuzimali sindikati i radnički pokreti u raznim svojim vidovima. Danas toga nema, pa se dualno obrazovanje svodi na proizvodnju disciplinovanih i srednje obučenih radnika,

kojima se od malena uskraćuje mogućnost da razmišljaju preduzetnički, i u poslovnom i u socijalnom smislu.

Ipak, i pored navođenja nedostataka dualnog obrazovanja na modelu Srbije, čak i od strane prethodnog ministra prosvete, nakon saziva nove Vlade priča o dualnom obrazovanju se dodatno pojačala.

Upis u srednje škole i na više nivoe obrazovanja vrši se skoro isključivo na osnovu prethodno ostvarenog rezultata i uspeha na maturi i na prijemnom ispitu, što je ujedno i osnovni kriterijum prilikom dodele finansijske podrške učenicima i studentima. Obrazovni sistem nije dovoljno inkluzivan – kapaciteti obrazovnog sistema da odgovori na obrazovne potrebe različitih osetljivih društvenih grupa nedovoljno su razvijeni, kao i afirmativne mere za upis učenika iz porodica nižeg socioekonomskog statusa. U Srbiji ne postoje precizni podaci o stopi osipanja učenika iz obrazovnog sistema, pre svega, kada je reč o deci iz osetljivih društvenih grupa. Stopa osipanja je mnogo viša u srednjem obrazovanju, jer ono nije obavezno, pa danas srednje škole pohađa samo 15 odsto romskih učenika. U okviru projekta „Sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema Srbije“ sproveden je pilot projekat u 10 škola i prema rezultatima tog istraživanja stopa osipanja smanjena je za 66,1%. Od svih mera koje su škole sprovodile, kao najefektivnije su se pokazale individualizovane mere podrške za učenike/ce u riziku od osipanja. Škola može preventivno da utiče i na dejstvo onih faktora za koje se obično misli da ne može – veoma izraženo siromaštvo, ozbiljni problemi u porodici i ozbiljni problemi u ponašanju.

Prema izveštaju Zaštitnika građana za 2015. godinu četvrtinu stanovništva Srbije čine mlade osobe od 20–29 godina od kojih samo 14% ima stečeno visokoškolsko obrazovanje, a preko 50% njih je završilo samo srednju školu. Procenat nezaposlenih mladih osoba je preko 40%, a učešće mladih u ukupnom broju nezaposlenih lica je više od jedne trećine. Mladima sa invaliditetom i teškoćama u razvoju ne stoje na raspolaganju odgovarajuće usluge i mere podrške u obrazovanju. Nisu dovoljno razvijene usluge podrške u preduniverzitetskom i univerzitetskom obrazovanju, zasnovane na načelu inkluzivnog obrazovanja i socijalnog uključivanja, koje doprinose poboljšanju uslova školovanja mladih sa invaliditetom i teškoćama u razvoju, povećavaju obuhvat mladih srednjim i visokim obrazovanjem i obezbeđuju im jednake mogućnosti za studiranje i uključivanje u društvene i životne tokove.

Među muškarcima i ženama postoji sličan procenat osoba koje imaju više i visoko obrazovanje (oko 16%), ali je u populaciji žena nešto veći broj osoba koje imaju osnovno obrazovanje ili niže (39% naspram 29%). Poređenje obrazovnog nivoa različitih etničkih

zajednica ukazuje takođe na velike razlike – npr. u okviru romske zajednice 87% populacije ima osnovno ili niže obrazovanje, a manje od 1% ima visoko ili više obrazovanje. Takođe, obrazovna struktura osoba sa invaliditetom je nepovoljna: 52,7% osoba sa invaliditetom uzrasta iznad 15 godina ima završeno osnovno obrazovanje ili nepotpunu osnovnu školu, dok svega 6,5% ima završeno više ili visoko obrazovanje.

Tokom 2015. godine sprovedeno je na reprezentativnom uzorku istraživanje stavova građana o obrazovanju u Republici Srbiji, za potrebe Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva (SIPRU) i Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. Neki od ključnih nalaza istraživanja su da građani ne vide obrazovanje kao važan problem sa kojim se Srbija u ovom trenutku suočava. Oni su zaokupljeni egzistencijalnim problemima poput nezaposlenosti i niskog standarda. Obrazovanje kao jedan od najvažnijih problema u većoj meri ističu građani sa višim stepenom obrazovanja, kao i građani čija deca trenutno pohađaju fakultet. Svaki drugi građanin ističe da je zadovoljan obrazovnim sistemom u Srbiji.

U odnosu na prosek, značajno veći broj visoko obrazovanih građana navodi da je nezadovoljno obrazovnim sistemom u Srbiji. Kao najveći nedostatak obrazovanja u Srbiji, prema mišljenju građana, spontano se navodi nedostatak prakse, a zatim i loš kvalitet nastavnog programa, nezainteresovanost nastavnog kadra, kao i preopširno gradivo. Pritom, nedostatak prakse kao najveći problem u većoj meri ističu visoko obrazovani, kao i mlađi građani (18–29 godina). Građani bez dece u sistemu obrazovanja navode manjak praktične nastave kao najveći nedostatak. S tim se slažu i građani čija deca trenutno pohađaju fakultet, a dodaju i zastareo nastavni program. S druge strane, građani čija deca trenutno pohađaju osnovnu ili srednju školu ističu preopširno gradivo i nezainteresovanost nastavnog kadra kao najveći nedostatak obrazovanja u Srbiji.